

ΕΥΛΙΜΕΝΗ

ΣΕΙΡΑ ΑΥΤΟΤΕΛΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ

1

ΜΕΛΕΤΕΣ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ,
ΤΗΝ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ, ΤΗ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΠΥΡΟΛΟΓΙΑ

**Πολυρρήνια. Η Νομισματική Παραγωγή
από τον 4^ο αιώνα π.Χ. μέχρι τον 1^ο αιώνα μ.Χ.**

ΜΑΝΟΛΗΣ Ι. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ

Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία
Ρέθυμνο 2013

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
Π. Μανουσάκη 5–Β. Χάλη 8
GR 741 00–Ρέθυμνο

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ–ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ
Δρ. Νίκος Λιτinas (Ρέθυμνο)
Επικ. Καθ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης (Ρόδος)

ΒΟΗΘΟΙ ΕΚΔΟΣΗΣ
Δρ. Δήμητρα Τσαγκάρη (Αθήνα)
Δρ. Σταυρούλα Οικονόμου (Αθήνα)

PUBLISHER
MEDITERRANEAN
ARCHAEOLOGICAL SOCIETY
P. Manousaki 5–V. Chali 8
GR 741 00–Rethymnon

PUBLISHING DIRECTORS, EDITORS-IN-CHIEF
Dr. Nikos Litinas (Rethymno)
Assist. Prof. Manolis I. Stefanakis (Rhodes)

ASSISTANTS TO THE EDITOR
Dr. Dimitra Tsangari (Athens)
Dr. Stavroula Oikonomou (Athens)

EYΛIMENH 2013
EULIMENE
ISBN: 978-618-80666-0-1

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΕΚΔΟΤΗ

Δώδεκα χρόνια μετά την κυκλοφορία του πρώτου τόμου της *ΕΥΛΙΜΕΝΗΣ*, ετήσιου επιστημονικού περιοδικού με κριτές, που περιλαμβάνει μελέτες στην Κλασική Αρχαιολογία, την Επιγραφική, τη Νομισματική και την Παπυρολογία, η Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία, κάνει ένα ακόμη βήμα στον χώρο των επιστημονικών δημοσιεύσεων.

Η *ΕΥΛΙΜΕΝΗ ΣΕΙΡΑ ΑΥΤΟΤΕΛΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ* έρχεται να συμπληρώσει την ετήσια επιστημονική έκδοση της *ΕΥΛΙΜΕΝΗΣ*, φιλοξενώντας δοκίμια σε θέματα Κλασικής Αρχαιολογίας, Επιγραφικής, Νομισματικής και Παπυρολογίας, που δεν μπορούν, λόγω της μεγάλης έκτασής τους, να ενταχθούν στην περιοδική έκδοση, όπως μονογραφίες, πρακτικά συνεδρίων και συμποσίων, δημοσιεύσεις ανασκαφών, συντάγματα νομισμάτων και εκδόσεις επιγραφών και παπύρων. Στην *ΕΥΛΙΜΕΝΗ ΣΕΙΡΑ* θα μπορούν να δημοσιεύονται, επίσης, μελέτες στην Ανθρωπολογία, την Παλαιοδημογραφία, το Παλαιοπεριβάλλον, την Παλαιοβοτανολογία, τη Ζωοαρχαιολογία, την Αρχαία Οικονομία και την Ιστορία των Επιστημών, εφόσον αυτές αφορούν στον Ελληνικό και Ρωμαϊκό κόσμο της Μεσογείου ή τη σχέση του με άλλους λαούς, από την Υστερομινωϊκή / Υπομινωϊκή / Μυκηναϊκή εποχή (12^{ος} / 11^{ος} αιώνας π.Χ.) έως και την Ύστερη Αρχαιότητα (5^{ος} / 6^{ος} αιώνα μ.Χ.).

Η Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία, πιστή στην δεκαπενταετή και πλέον παράδοσή της, παραμένει ενεργή παρά τις δυσκολίες των καιρών και συνεχίζει την προσφορά της στον τομέα της αρχαιογνωσίας για τη Μεσόγειο.

Καθηγητής Νικόλαος Χρ. Σταμπολίδης
Πρόεδρος Μεσογειακής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Η *EYALIMENH SEIPA* Αυτοτελών Εκδόσεων περιλαμβάνει μελέτες στην Κλασική Αρχαιολογία, την Επιγραφική, τη Νομισματική και την Παπυρολογία εστιάζοντας στον Ελληνικό και Ρωμαϊκό κόσμο της Μεσογείου από την Υστερομινωική / Υπομινωική / Μυκηναϊκή εποχή (12^{ος} / 11^{ος} αιώνα π.Χ.) έως και την Ύστερη Αρχαιότητα (5^{ος} / 6^{ος} αιώνα μ.Χ.). Πρόκειται για δοκίμια που δεν μπορούν λόγω της μεγάλης έκτασής τους να ενταχτούν στην ετήσια επιστημονική έκδοση της *EYALIMENHSE*, όπως μονογραφίες, πρακτικά συνεδρίων και συμποσίων, δημοσιεύσεις ανασκαφών, συντάγματα νομοσμάτων και εκδόσεις επιγραφών και παπύρων. Η *EYALIMENH SEIPA* περιλαμβάνει επίσης μελέτες στην Ανθρωπολογία, Παλαιοδημογραφία, Παλαιοπεριβάλλον, Παλαιοβοτανολογία, Ζωοαρχαιολογία, Αρχαία Οικονομία και Ιστορία των Επιστημών, εφόσον αυτές εμπίπτουν στα προαναφερθέντα γεωγραφικά και χρονικά όρια. Ευρύτερες μελέτες στην Κλασική Φιλολογία και Αρχαία Ιστορία θα γίνονται δεκτές, εφόσον συνδέονται άμεσα με μία από τις παραπάνω επιστήμες. Η *EYALIMENH SEIPA* δεν θα εκδίδεται περιοδικά.

Παρακαλούνται οι συγγραφείς να λαμβάνουν υπόψη τους τις παρακάτω οδηγίες:

1. Οι εργασίες υποβάλλονται στην Ελληνική, Αγγλική, Γερμανική, Γαλλική ή Ιταλική γλώσσα. Κάθε εργασία συνοδεύεται από μία εκτενής περίληψη μέχρι 3.000 λέξεις, σε γλώσσα άλλη από αυτή του κειμένου.
2. Συντομογραφίες δεκτές σύμφωνα με το *American Journal of Archaeology, Numismatic Literature*, J.F. Oates *et al.*, *Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets, ASP*.
3. Οι εικόνες πρέπει να υποβάλλονται σε μορφή αρχείου .tiff ή .jpg και σε ανάλυση τουλάχιστον 1,200 dpi (dots per inch) προκειμένου για γραμμικά σχέδια και 400 dpi για ασπρόμαυρες εικόνες (στην κλίμακα του γκρι). Όλα τα εικονογραφικά στοιχεία πρέπει να είναι αριθμημένα σε απλή σειρά.
4. Οι εργασίες υποβάλλονται σε ένα εκτυπωμένο αντίτυπο, συνοδευόμενα από το κείμενο και τις εικόνες σε ηλεκτρονικό μέσο αποθήκευσης δεδομένων (CD, DVD).

Είναι υποχρέωση του κάθε συγγραφέα να εξασφαλίζει γραπτή άδεια για την αναπαραγωγή υλικού που έχει δημοσιευτεί αλλού ή είναι αδημοσίευτο.

Οι συγγραφείς θα λαμβάνουν ανάτυπο της εργασίας τους σε ηλεκτρονική μορφή αρχείου .pdf και 10 τόμους *EYALIMENH SEIPA*, τιμής ένεκεν.

Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία, Π. Μανουσάκη 5 – Β. Χάλη 8, Ρέθυμνο – GR 74100

Δρ. Νίκος Λιτinas, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Φιλολογίας, Ρέθυμνο – GR 74100

Δρ. Μανώλης Ι. Στεφανάκης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Ρόδος – GR 85100

web: <http://www.eulimene.eu/>

The *EULIMENE SERIES* of Independent Publications accommodates book-length studies in the fields of Classical Archaeology, Epigraphy, Numismatics, and Papyrology, with particular interest in the Greek and Roman Mediterranean world. The time span covered by the *EULIMENE SERIES* runs from the Late Minoan / Sub Minoan / Mycenaean period (12th / 11th cent. BC) through to the Late Antiquity (5th / 6th cent. AD). The *EULIMENE SERIES* is designed to accommodate extended essays too long for inclusion in the *EULIMENE* annual scientific Journal and they can be single author monographs, proceeding of *colloquia* and congresses, excavation publications, numismatic corpora and editions of inscriptions and papyri. *EULIMENE SERIES* will also welcome studies on Anthropology, Palaeodemography, Palaeo-environment, Botanical and Faunal Archaeology, the Ancient Economy and the History of Science, so long as they conform to the geographical and chronological boundaries noted. Broader studies on Classics or Ancient History will be welcome, though they should be strictly linked with one or more of the areas mentioned above. The *EULIMENE-SERIES* appears irregularly.

It will be very much appreciated if contributors consider the following guidelines:

1. Contributions should be in either of the following languages: Greek, English, German, French or Italian. Each paper should be accompanied by an extended summary up to 3.000 words is required, in a language other than that of the volume.
2. Accepted abbreviations are those of *American Journal of Archaeology, Numismatic Literature*, J.F. Oates *et al.*, *Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets, ASP*.
3. Illustrations should be submitted in .tiff or .jpg format of at least 1,200 dpi (dots per inch) for line art and 400 dpi for halftones (grayscale mode) resolution. All illustrations should be numbered in a single sequence.
4. Please submit one hard copy of your text and a version on a digital storage media (CD, DVD).

It is the author's responsibility to obtain written permission to quote or reproduce material which has appeared in another publication or is still unpublished.

Offprint of the work in .pdf format and 10 volumes of the *EULIMENE SERIES* will be provided to the contributors free of charge.

Mediterranean Archaeological Society, P. Manousaki 5 – V. Chali 8, Rethymnon – GR 74100

Dr. Nikos Litinas, University of Crete, Department of Philology, Rethymnon – GR 74100

Dr. Manolis I. Stefanakis, University of the Aegean, Department of Mediterranean Studies, Rhodes – GR 85100

web: <http://www.eulimene.eu/>

Περιεχόμενα

ΕΥΔΙΜΕΝΗ ΣΕΙΡΑ ΑΥΤΟΤΕΛΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ 1 (2013)

Πρόλογος στην έκδοση.....	6
Αντί προλόγου.....	7
Τυποκατάλογος νομισματικών εκδόσεων Πολυρρήνιας.....	9
Περίοδος Α΄: περ. 330-280/70.....	9
Περίοδος Β΄: περ. 270/60-200/180.....	19
Περίοδος Γ΄: περ. 200/180-68	28
Περίοδος Δ΄: Ρωμαϊκοί αυτοκρατορικοί Χρόνοι, περ. 14-41 μ.Χ.....	35
Εικονογραφία.....	37
Περίοδοι Α΄ και Β΄ (περ. 330-200/180).....	37
Χάλκινο νόμισμα.....	39
Περίοδος Γ΄ (περ. 200/180-68)	40
Περίοδος Δ΄ (περ. 14-41 μ.Χ.).....	42
Χρονολόγηση των εκδόσεων.....	43
Περίοδος Α΄ (περ. 330-280/70)	43
Περίοδος Β΄ (περ. 270/60-200/180).....	47
Χάλκινο νόμισμα.....	50
Περίοδος Γ΄ (περ. 200/180-68).....	52
Περίοδος Δ΄ (περ. 14-41 μ.Χ.).....	54
Σταθμητικοί κανόνες και υποδιαιρέσεις	56
Νομισματική κυκλοφορία.....	57
Συμπεράσματα.....	58
Χάρτης Κρήτης.....	62
Παραρτήματα.....	63
1. Νομισματικές «συμμαχίες» της Πολυρρήνιας.....	63
Α. Πολυρρήνια και Μώδα.....	63
Νομισματικές εκδόσεις Μώδας.....	64
Β. Πολυρρήνια και Όρειοι.....	65
Γ. Πολυρρήνια και Κεραία.....	66
Νομισματικές εκδόσεις Κεραίας.....	67
Λανθασμένες ταυτίσεις.....	68
2. Νομισματικό «ανάθημα» Πολυρρηνίων.	69
3. «Εντάφια» νομίσματα.....	69
4. Νεότερα κίβδηλα νομίσματα Πολυρρήνιας.....	70
Summary.....	71
Βιβλιογραφία-Συντομογραφίες.....	73
Ευρετήριο.....	84
Πίνακες.....	86
Πίνακες εικόνων.....	

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ

Μετά την έκδοση των Επιγραφών της Πολυρρήνιας από τον Ángel Martínez Fernández το 2012, στη σειρά των δημοσιεύσεων του *Αρχαιολογικού Δελτίου*, έστω και με πολυετή καθυστέρηση από την πλευρά του Δελτίου, έρχεται στο φως ο δεύτερος τόμος της αρχαίας κρητικής πόλης, που αφορά στη συγκεντρωτική δημοσίευση της νομισματικής παραγωγής της κατά τους ελληνιστικούς και ελληνορωμαϊκούς χρόνους, από τον Μανόλη Στεφανάκη, στη *Σειρά Αυτοτελών Εκδόσεων της Ευλιμένης*. Αν και ο προσωπικός στόχος μου, ως συντονίστριας, ήταν να υπάρξει μια ενιαία σειρά των δημοσιεύσεων της Πολυρρήνιας, οι αδυναμίες και τα οικονομικά προβλήματα που παρουσιάστηκαν στην πορεία του χρόνου, δεν φαίνεται να τον καθιστούν υλοποιήσιμο. Εξ αρχής πίστευα ότι η κατ' αρχήν δημοσίευση της επιγραφικής και νομισματικής παραγωγής της Πολυρρήνιας θα αποτελούσε τεράστια συμβολή, όχι μόνο στην προώθηση της ίδιας της έρευνας των τομέων αυτών της αρχαιολογικής επιστήμης, αλλά θα άνοιγε παράθυρα στην κατανόηση του τρόπου που λειτούργησε μια κραταιά δωρική πόλη της Κρήτης εντός του πολιτικού και κοινωνικού πλαισίου, που καθόριζε τη θέση της στο περιβάλλον του τότε γνωστού κόσμου και την καθημερινή ζωή των ανθρώπων της. Θα βοηθούσε, τέλος, εμένα την ίδια να ερμηνεύσω τις ιδιαιτερότητες του χώρου αυτού που συναντούσα επί σειρά ετών στα δύσβατα μονοπάτια του.

Τα νομίσματα, προϊόντα μαζικής παραγωγής, αποτελούν πρωτογενή πηγή γνώσης. Πέρα από τη συμμετοχή τους στην ιστορία της καλλιτεχνικής δημιουργίας, πληροφορούν τόσο για την οικονομική κατάσταση ενός κράτους, όσο και για ιστορικά γεγονότα, άγνωστα πολλές φορές από άλλες μαρτυρίες, για πολιτειακές αλλαγές, για μετακινήσεις στρατευμάτων και εμπορικές επαφές. Πληροφορούν με τις παραστάσεις τους για χαμένα έργα της τέχνης και για αφανισμένα αρχιτεκτονήματα ή επιβεβαιώνουν σύμβολα και θρησκευτικές δοξασίες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο ταύρος, που κοσμούσε κεντρικό ανάγλυφο των τειχών της Πολυρρήνιας, ως σύμβολο της πόλης, ενώ στολισμένος με γιρλάντες, έτοιμος για θυσία στον τόπο «ἐνθα τοῖς θεοῖς ἔθυσον», διακοσμεῖ μια ιδιαίτερη τοπική παραγωγή ανάγλυφων κεραμικών και συγχρόνως δεσπόζει ως νομισματικός τύπος, όπως προκύπτει από την έρευνα του Μ. Στεφανάκη.

Ο Μ. Στεφανάκης, Επίκουρος Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας και Νομισματικής στο Πανεπιστήμιο του Αιγαίου, καταξιωμένος ερευνητής της κρητικής νομισματοκοπίας και παιδί ο ίδιος της κρητικής γης, ανταποκρίθηκε στο κάλεσμά μου να αναλάβει την συγκέντρωση, μελέτη και δημοσίευση των δημοσιευμένων και αδημοσίευτων νομισμάτων της Πολυρρήνιας. Καρπός αυτής της πολύτιμης εργασίας είναι ο ανά χείρας τόμος, που εμπλουτίζει την ελληνική βιβλιογραφία και θα αποτελέσει, πιστεύω, πολύτιμο εργαλείο στα χέρια ελλήνων και ξένων αρχαιολόγων και ιστορικών.

Σταυρούλα Μαρκουλάκη
Αρχαιολόγος

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ¹

Η Πολυρρήνια, βρίσκεται στη δυτική Κρήτη, στη θέση του σύγχρονου οικισμού Άνω Παλαιόκαστρο/Πολυρρήνια. Υπήρξε μία από τις σημαντικότερες και ισχυρότερες πόλεις της δυτικής Κρήτης από την αρχαϊκή περίοδο μέχρι και τον 2^ο αιώνα, όταν η δύναμή της περιορίστηκε από την όμορη Κυδωνία. Ανέκτησε όμως και πάλι τη σημαντικότητά της υπό τη ρωμαϊκή κυριαρχία τον 1^ο αιώνα, όταν πέρασε σε αυτήν ο έλεγχος του Δικτύνναιου Ιερού². Η νομισματική της παραγωγή, που ξεκινά στους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους και συνεχίζεται μέχρι και τους ρωμαϊκούς, είναι αρκετά πλούσια, τόσο σε σειρές, όσο και σε εικονογραφία.

Σκοπός της παρούσας εργασίας δεν είναι η εξαντλητική μελέτη της νομισματικής παραγωγής της Πολυρρήνιας. Επιχειρείται μάλλον ένας πρώτος συστηματικός προσδιορισμός της πορείας του νομισματοκοπείου, η επανεξέταση της χρονολόγησης συγκεκριμένων κοπών και η ένταξη της νομισματοκοπίας της Πολυρρήνιας στο πλαίσιο της νομισματικής, οικονομικής και καλλιτεχνικής ιστορίας του νησιού, με την προοπτική το παρόν έργο να αποτελέσει την αφετηρία για την ενδελεχή μελέτη της νομισματικής παραγωγής της Πολυρρήνιας υπό την μορφή πλήρους συντάγματος νομισμάτων (*corpus*), στο μέλλον³.

Στη μελέτη αυτή δημοσιεύονται τα νομίσματα της Πολυρρήνιας από το Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων και το Αρχαιολογικό Μουσείο Κισάμου, καθώς και τις συλλογές της Αμερικανικής Νομισματικής Εταιρείας (American Numismatic Society) στη Νέα Υόρκη και του Τμήματος Νομισμάτων και Μεταλλίων του Βρετανικού Μουσείου. Πέραν τούτων, η εργασία επικεντρώνεται σε δημοσιευμένο υλικό από καταλόγους Μουσείων, ιδιωτικών συλλογών και δημοπρασιών⁴, ενώ δίνει ιδιαίτερη

¹ Θερμές ευχαριστίες απευθύνονται: στην κ. Σταυρούλα Μαρκουλάκη, αρχαιολόγο της ΚΕ΄ ΕΚΠΑ και υπεύθυνη για τον αρχαιολογικό χώρο της Πολυρρήνιας για την παραχώρηση του υλικού, την συνεχή της ενθάρρυνση και τις χρήσιμες παρατηρήσεις της. Στην κ. Ελπίδα Χατζηδάκη, για την παραχώρηση των νομισμάτων από τις ανασκαφές στην Φαλάσαρνα, και τον κ. Μιχάλη Μιλιδάκη, αρχαιολόγο της ΚΕ΄ ΕΠΚΑ για όλη τη βοήθεια και τις διευκολύνσεις που προσέφερε κατά τη διάρκεια της μελέτης του υλικού. Στον κ. Andrew Meadows, πρώην επιμελητή των ελληνικών νομισμάτων στο τμήμα Νομισμάτων και Μεταλλίων του Βρετανικού Μουσείου, σήμερα επιμελητή αρχαίων ελληνικών νομισμάτων στην American Numismatic Society, για την παραχώρηση του συνόλου των νομισμάτων Πολυρρήνιας στο Βρετανικό Μουσείο και την American Numismatic Society προς δημοσίευση στον παρόντα τόμο. Στον κ. Βασίλη Δημητριάδη για την ευγενική άδεια να εργαστώ επί σειρά εβδομάδων στην βιβλιοθήκη του και τις χρήσιμες υποδείξεις του, στην Δρ. Βασιλική Στεφανάκη για τις εξαιρετικά χρήσιμες παρατηρήσεις της επί του χειρογράφου και στις κκ. Αθηνά Λιόλιου και Ευτυχία Μανουσάκη για τη βοήθειά τους στη σύνταξη και τον έλεγχο του καταλόγου. Τέλος στην κ. Μαρία Παπαθεοδωράκη για την φιλολογική επιμέλεια του κειμένου.

² Για αναλυτικότερη και πληρέστερη ιστορία της Πολυρρήνιας, με όλα τα σχετικά *testimonia*, βλ. Martínez Fernández 2012 · Gondicas 1988, 172-244· *IC* II, xxiii. Για την ιστορία την αρχαιολογία και την τοπογραφία της Πολυρρήνιας, βλ. ακόμη, Cross 2011, 226-228· Μαρκουλάκη 2005 (εκλαϊκευτικό)· Perlman 2004, 1182-1183· Sjögren 2003, 143· Στεφανάκης 2000· Φαράκλας 1998, 17-24· Μαρκουλάκη 1992· Faure 1989, 92-93· Sanders 1982, 172-173· Δαβάρας 1967· Kirsten 1952· Θεοφανείδης 1948. Για το Δικτύνναιον Ιερό βλ. παρακάτω, **σελ. 37, σημ. 7**.

³ Μέχρι στιγμής μόνον η νομισματική παραγωγή της Κυδωνίας και της Ιεράπυτνας έχουν μελετηθεί διεξοδικά. Βλ. Stefanakis 1997 και Stefanaki 2005 αντίστοιχα.

⁴ Έχουν ελεγχθεί το δυνατόν περισσότεροι κατάλογοι πωλήσεων μέχρι και το 2008, με σημαντικότερες πωλήσεις εκείνες των ιδιωτικών συλλογών J. Joy (*MuM* 21, 24/25.v.07) και B. Traeger

έμφαση στα δύο κύρια, μέχρι τώρα, δημοσιευμένα έργα για την κρητική νομισματική: το αξεπέραστο ακόμη εικονογραφικό και τυπολογικό εγχειρίδιο του Ιωάννη Σβορώνου⁵, και τη σημαντικότερη δουλειά του Georges Le Rider για τη χρονολόγηση των κρητικών νομισμάτων, με βάση τη μαρτυρία των «θησαυρών», των επικοπών και των επισημάνσεων⁶. Πλήθος άλλες δημοσιεύσεις, που αφορούν στα κρητικά νομίσματα, χρησιμοποιήθηκαν επιπρόσθετα και παρατίθενται στη βιβλιογραφία⁷.

Ο κατάλογος συγκεντρώνει έναν μεγάλο αριθμό νομισμάτων της Πολυρρήνιας, ενώ στα παραρτήματα, μελετώνται, επίσης, ένας αριθμός νομισμάτων της Μώδας και της Κεραίας. Δεν επιχειρείται η διεξοδική μελέτη των σφραγίδων, κάτι το οποίο δεν θα είχε ιδιαίτερο νόημα, εφόσον το υλικό είναι ελλιπές. Ωστόσο, γίνεται προσπάθεια να ξεχωρίσουν όσο το δυνατόν περισσότερες εκδόσεις, πολλές από τις οποίες μοιράζονται κοινούς εμπροσθότυπους ή οπισθότυπους. Στην περίπτωση αυτή, ο τύπος περιγράφεται στον κατάλογο ως «όμοιος με τον προηγούμενο». Αν υπάρχουν διαφοροποιήσεις, που όμως δεν αλλοιώνουν τη γενικότερη περιγραφή, ο τύπος περιγράφεται ως «παρόμοιος με τον προηγούμενο».

Οι νομισματικές εκδόσεις φέρουν αύξουσα αρίθμηση (1, 2, 3 κλπ.), η οποία προσδιορίζει την τυπολογική και τη χρονολογική τους κατάταξη, ενώ όπου υπάρχουν περισσότερα του ενός γνωστά παραδείγματα ακολουθεί δευτερεύουσα αρίθμηση με γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου (α, β, γ κλπ.). Σε όσες περιπτώσεις το βάρος των νομισμάτων είναι γνωστό αναγράφεται σε γραμμάρια (γρ.), η μέγιστη διάμετρος των χάλκινων νομισμάτων δίνεται σε χιλιοστά (χιλ.), και όπου είναι γνωστή η σχέση (άξονας) των δύο σφραγίδων δίνεται σχηματικά με ένα βέλος (↑). Ακολουθούν, η προέλευση του νομίσματος (μουσείο, συλλογή, εμπόριο) και τυχόν προγενέστερες δημοσιεύσεις του, εντός παρενθέσεως. Τα νομίσματα, τα οποία εικονίζονται στους πίνακες, που παρατίθενται στο τέλος, σημειώνονται με έντονους χαρακτήρες.

Όλες οι χρονολογίες είναι π.Κ.Ε. ή π.Χ. εκτός κι αν σημειώνεται διαφορετικά.

(Künker 136, 10.iii.2008). Αρκετά νομίσματα της τελευταίας περιήλθαν στην κυριότητα του Αρχαιολογικού Μουσείου Χανίων. Οποιοδήποτε νόμισμα προέρχεται από εμπορική πώληση και συνοδεύεται από ημερομηνία μόνο (π.χ. 22.xi.2002), αυτή αφορά σε κατάλογο δημοπρασίας (*ASC*). Διαφορετικά δηλώνεται η προέλευση του νομίσματος από καταλόγους πωλήσεων (*BBS*, *MBS*, *FPL*), με τους τελευταίους (*FPL*) να μην φέρουν απαραίτητα πάντοτε ημερομηνία.

⁵ Svoronos 1890. Αξίζει να τονιστεί εδώ η εγκυρότητα της πρώτης αυτής μελέτης, η οποία έναν και πλέον αιώνα μετά την ολοκλήρωσή της, αποτελεί ακόμη σταθερό σημείο αναφοράς, τόσο από πλευράς πληρότητας των εικονογραφικών τύπων, όσο και από πλευράς γενικότερης χρονολογικής αλληλουχίας και σχετικής χρονολόγησης των νομισματικών εκδόσεων.

⁶ Le Rider 1966.

⁷ Δεν μπορεί να παραβλεφθεί και η αξία του έργου της Δάφνης Γόντικα (Gondikas 1988) για την ευρύτερη περιοχή της δυτικής Κρήτης γενικότερα και την Πολυρρήνια ειδικότερα. Η συγγραφέας, παρουσιάζοντας την πολυρρηνιακή νομισματοκοπία, επισημαίνει το πρόβλημα προέλευσης και χρονολόγησης των νομισμάτων και διαπιστώνει ότι η νομισματοκοπία της πόλης έχει δύο κύριες περιόδους, μία μεταξύ 330-280/70 και μία δεύτερη, από το τέλος του 2^{ου} ως τις αρχές του 1^{ου} αιώνα (σ. 211), ενώ εμπλουτίζει τον κατάλογο του Σβορώνου που αφορά στο νομισματοκοπείο της Πολυρρήνιας, χωρίς ωστόσο να ακολουθεί απόλυτα την τυπολογική σειρά του πρώτου μελετητή, διαχωρίζοντας χάλκινες από αργυρές κοπές (σσ. 212-214, 218-219).

ΤΥΠΟΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΠΟΛΥΡΡΗΝΙΑΣ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄: ΠΕΡ. 330-280/70

Κρητικός σταθμητικός κανόνας

Αργυρές εκδόσεις

Δίδραχμα (Στατήρες)

Μέσο βάρος 11,18 γρ. (μέγιστο βάρος 11,90 γρ., ελάχιστο βάρος 10,25 γρ.)

Δαφνοστεφής κεφαλή Διός προς δ., με Κεφαλή ταύρου κατενώπιον, στολισμέ-νη μακριά μαλλιά μαζεμένα εν είδει με ταινίες. Στο πεδίο αρ., μεταξύ των στεφάνης πάνω από το μέτωπο, ενώ κεράτων και δ. ΠΟΛ-ΥΡΗΝ-ΙΟΝ. βόστρυχοι πέφτουν στον αυχένα.

1. α. 11,06 γρ. London **BM 1852,0625.20** (*BMC Crete* 8, πιν. XVI, 14. Babelon 1914, 1779. Svoronos 1890, 1, πιν. xxv, 21)
β. 11,55 γρ. Dorotheum, März 1957 (Zeno), 3890
γ. 11,28 γρ. Paris (Babelon 1914, 1779, πιν. CCLXII, 2. Svoronos 1890, 1)
δ. 11,53 γρ., ↑. New York ANS 1957.65.7

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Στο πεδίο μεταξύ των κεράτων ΧΑΡΙΣΘΕΝ. δ. και αρ. ΠΟΛΥΡΗ-ΝΙΟΝ. Η παράσταση εντός στικτού κυκλικού πλαισίου.

2. α. 11,66 γρ. London **BM 1926,0116.595** (Naville-Ars Classica, 23-24.vi.1924 (Bement), 225)
β. 10,65 γρ. Paris 2792 (Svoronos 1890, 2, πιν. XXV, 22, οπισθότυπος μόνο)

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Στο πεδίο αρ. X, κάτω Α.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Στο πεδίο αρ., μεταξύ των κεράτων και δ. ΠΟΛΥ-ΡΗΝ-ΙΟΝ. Πάνω, ΧΑΡΙΣΘΕΝ.

3. α. 11,65 γρ. Berlin (Babelon 1914, 1780, πιν. CCLXII, 3. **Svoronos 1890, 3, πιν. XXV, 23**)
β. 11,40 γρ. Leu-MuM 3-4.xii.1965 (Niggeler), 336. Hess-Leu, 1959, 231

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

4. α. 11,55 γρ. **Svoronos 1890, 4** [Vienne], πιν. **XXV 24, οπισθότυπος μόνο**
β. 11,50 γρ. Svoronos 1890, 4 [Imhoof]
γ. 00,00 γρ. Svoronos 1890, 4 [Naples 7667]

Παρόμοιο με το προηγούμενο, καλύτερης τεχνοτροπίας. Ίχνη υπογραφής στο πεδίο δ. [ΠΥΘΟΔΩΡΟΥ].

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Στο πεδίο πάνω, ΧΑΡΙΣΘ, δ., ΕΝΗΣ, κάτω, αιχμή βέλους.

5. α. 11,04 γρ. **Kovacs MBS 15, 1.x.2003 (ex Lindgren), 89** (ex Baldwin 1973). Kovacs (*FPL*), Dec. 2002, 2
 β. 11,41 γρ., ↑. Boston (Comstock and Vermeule 1964, 128).
 γ. 11,27 γρ. Paris (Babelon 1914, 1781, CCLXII, 4. Jameson 1341. Svoronos 1890, 6, πιν. XXV, 30, οπισθότυπος μόνο)
 δ. 11,24 γρ., ↑. Cambridge [McClean] (McClean 7182, πιν. 243, 11. Svoronos 1890, 6)
 ε. 11,31 γρ. London BM RPK,p023.2.B (*BMC Crete* 6, πιν. xvi, 13. Svoronos 1890, 6)
 στ. 11,38 γρ., ↑. Dewing 2083 [ex. Spink 1956]. (Le Rider 1966, 38, 305, πιν. X, 11). Από τον «θησαυρό» Φαιστός 1953 (*IGCH* 152)
 ζ. 11,16 γρ. Hess-Leu, 02.iv.1958, 189
 η. 11,53 γρ. Sotheby's, 28.v.1900 (Trist), 299, πιν. VI. Sotheby's 23.05.1894 (Carfrae), 185, πιν. VIII, 14
 θ. 11,17 γρ., ←. UBS 49, 11-13.xi.2000, 160
 ι. 10,82 γρ., ↑. Cambridge (*SNG Fitzwilliam* 3986. Le Rider 1966, 206, 30, πιν. XXXII, 19. Svoronos 1890, 6). Επισήμανση «βουκράνιο»
 ια. 10,56 γρ. London BM TC,p148.1 (*BMC Crete* 4. Svoronos 1890, 6)
 ιβ. 11,45 γρ. Svoronos 1890, 6 [Gotha], πιν. XXV, 29
 ιγ. 11,39 γρ., ↑. USA, ιδ. συλλ. (ex. Leu 61, 17-18.v.1995, 206. Hess-Leu 45, 12-13.v. 1970, 299). Δύο επισημάνσεις «βουκράνιο»
 ιδ. 11,20 γρ. Berlin (Le Rider 1966, 208, 7, πιν. XXXIII, 15. Svoronos 1890, 6). Επισήμανση «κηρύκειο Δ»
 ιε. 11,26 γρ., ↑. Leu 54, 1992, 113. Από τον «θησαυρό» Κεντρική-Νότια(:) Κρήτη 1991(:) (Meadows-Stefanakis 2014 [υπό έκδοση])
 ιστ. 10,25 γρ., ←. Αθήνα NM 2127. Από τον «θησαυρό» Χάρακας 1963 (Oeconomides-Caramessini 1981, 118, αρ. 59. *CH* VII, 70. *IGCH* 109). Ίχνη επικοπής
 ιζ. 10,26 γρ., ↑. Αθήνα NM 2128. Από τον «θησαυρό» Χάρακας 1963 (Oeconomides-Caramessini 1981, 118, αρ. 60 *CH* VII, 70. *IGCH* 109). Ίχνη επικοπής
 ιη. 11,64 γρ. MuM (Bâle) 66, 22-23.x.1984, 202
 ιθ. 11,16 γρ. Glasgow (*Hunterian* 3. Svoronos 1890, 6. Hunter, 237, 1. Pellerin 1763, 70, πιν. C, 48)
 κ. 11,43 γρ., ↑. New York, ANS 1967.152.378

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

6. 10,73 γρ. London **BM B.2051** (*BMC Crete* 7. Svoronos 1890, 6). Σημάδια δοκιμής στην οπίσθια όψη

Όμοιο με το αριθμ. κατ. 5, χωρίς ίχνη υπογραφής.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Στο πεδίο αρ., κηρύκειο.

7. α. 10,85 γρ. London **BM RPK,p023.1.B** (*BMC Crete* 5. Svoronos 1890, 5)
 β. 0,00 γρ. Svoronos 1890, 5 [Naples 7666], πιν. XXV, 25

γ. 11,17 γρ. Glasgow (*Hunterian* 4. Svoronos 1890, 5)

δ. 11,90 γρ. Svoronos 1890, 5 [Imhoof]

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο, χωρίς όνομα. Στο πεδίο δ., κηρύκειο.

8. α. 10,96 γρ. Χανιά N2689 (**Künker 136, 10.iii.2008 (Traeger coll.), 316**. GM 62, 1993, 217. 56, 1991, 248). Από τον «θησαυρό» Κεντρική-Νότια(;) Κρήτη 1991(;) (Τουράτσογλου 1995, 49. Stefanakis and Traeger 2005, 353, 357. Meadows-Stefanakis 2014 [υπό έκδοση]). Επισήμανση «βουκράνιο»
β. 11,31 γρ. Naster 1959 (Lucien de Hirsch), 1391. (Svoronos 1890, 7, πιν. XXV, 28, οπισθότυπος μόνο. Hoffman 16.i.1882 (Bompois), 1254, πιν. IV)
γ. 11,05 γρ. Dorotheum, März 1957 (Zeno), 3891
δ. 11,39 γρ., →. Dewing 2084 (ex. Baldwin 1956)
ε. 11,27 γρ. Boutin (Pozzi) 4464 (Babelon 1914, 1782, πιν. CCLXII, 5)
στ. 00,00 γρ. J. Sabon, 25-6.iii.1881, 811, πιν. IV
ζ. 10,43 γρ., ↑. Copenhagen (*SNG Copenhagen* 528)
η. 11,26 γρ., ↑. Αθήνα NM (*ΑΔ* 1967, Χρονικά 1, 9, πιν. 7, 18). Πιθανότατα από τον «θησαυρό» Κρήτη πριν το 1964, *IGCH* 153). Επισήμανση «ασπίδα». Διπλοκτυπημένο
θ. 11,09 γρ. Αθήνα, συλλογή Alpha Bank (Τσαγκάρη 2007, 219, αρ. 145. *NumCirc*, Oct. 1997, 4822. Martin, Aug. 1993, G27. *NumCirc*, April 1991, 1676. Myers, Jan. 1974, 23)
ι. 11,27 γρ. Svoronos 1890, 7 [J. Lambros]
ια. 11,07 γρ. Svoronos 1890, 7 [Saint-Florian]
ιβ. 10,35 γρ. Svoronos 1890, 7 [P. Lambros]
ιγ. 11,25 γρ. Svoronos 1890, 7 [Berlin]
ιδ. 00,00 γρ. Svoronos 1890, 7 [Hauteroche 56]

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

9. α. 11,18 γρ., ↓. Boston (**Comstock/Vermeule 1964, 127**. Πρβλ. Svoronos 1890, πιν. XXV 26 και 27, άγνωστη προέλευση, οπισθότυποι μόνο)
β. 11,19 γρ. Leu 76, 27.x.1999, 137. Sotheby's 10.ii.1909 (Benson), 617
γ. 11,50 γρ., ↑. Cambridge CM.LS.790-R (*SNG Lewis* 790. Whittall 1884, 649. Svoronos 1890, 6)
δ. 11,51 γρ., ↑. New York ANS 1957.158.5

Δραχμές

Μέσο βάρος 5,06 γρ. (μέγιστο βάρος 6,25 γρ., ελάχιστο βάρος 3,73 γρ.)

Κεφαλή ταύρου κατενώπιον, στολισμέ-νη Αιχμή δόρατος. Στο πεδίο αρ. ΠΟΛΥ, δ. με ταινίες. Στο πεδίο αρ., μεταξύ κεράτων ΡΗΝΙ.
και δ. ΠΟΛ-ΥΡΗΝ-ΙΟΝ.

10. α. 5,63 γρ., ↑. London **BM RPK,p023.1.C** (Le Rider 1966, 114, 1h, πιν. XXVIII, 18. *BMC Crete* 9, πιν. XVI, 15. Svoronos 1890, 11). Ίχνη επικοπής

- β. 5,51 γρ. Le Rider 1966, 114, 1e, πιν. XXVIII, 15. Merzbacher, 2.xi.1909, 3039.
Επικεκομμένο σε κυρηναϊκό διδραχμο
- γ. 5,27 γρ., ←. Dewing 2085 (ex. Robinson coll., Acq. Chapman 1909). Επικεκομμένο
σε κυρηναϊκό διδραχμο
- δ. 5,67 γρ., ↑. Paris (Le Rider 1966, 114, 1g, πιν. XXVIII, 17. Babelon 1914, 1783,
CCLXII, 6. Svoronos 1890, 11, πιν. XXVI, 1). Επικεκομμένο σε κυρηναϊκό
διδραχμο
- ε. 5,57 γρ., ↑. London BM 1866,1201.3360 (Le Rider 1966, 114, 1b, πιν. XXVIII, 12.
BMC Crete 10. Svoronos 1890, 12¹). Επικεκομμένο σε κυρηναϊκό διδραχμο
- στ. 5,52 γρ. Künker 94, 27-28.ix.2004, 917. Schweizerischer Bankverein 33, 20-
2.ix.1993, 200. Vigne (*FPL*), 20.vi.1986, 62. Hess-Leu 36, 17-8.iv.1968, 235. *Ars*
Classica 12, 1926, 1656. J. Hirsch 25, 29.xi.1909 (Philipsen), 1539. (Le Rider
1966, 114, 1c, πιν. XXVIII, 13). Επικεκομμένο σε κυρηναϊκό διδραχμο
- ζ. 5,58 γρ. Stuttgart (Le Rider 1966, 113, 1a, πιν. XXVIII, 11. Svoronos 1890, 11).
Επικεκομμένο σε κυρηναϊκό διδραχμο
- η. 5,48 γρ., ↑. Berlin (Le Rider 1966, 114, 1d, πιν. XXVIII, 14. Svoronos 1890, 11.
Imhoof). Επικεκομμένο σε κυρηναϊκό διδραχμο
- θ. 5,50 γρ. Schlessinger, 4.ii.1935, 1077. (Le Rider 1966, 114, 1f, πιν. XXVIII, 16).
Επικεκομμένο σε κυρηναϊκό διδραχμο
- ι. 5,65 γρ. Svoronos 1890, 11 [Berlin, Friedlaender]
- ια. 5,30 γρ. Svoronos 1890, 11 [Loebbecke]

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Επιγραφή, Παρόμοιο με το προηγούμενο.
αρ. ΠΟΛ, πανω ΥΡΗΝ Δ., ΙΩΝ.

11. 00,00 γρ. Hess, 12.iii.1906 (Duplicates Münzkabinet Berlin), 1103

Όμοιο με το προηγούμενο. Παρόμοιο με το προηγούμενο.

12. 5,03 γρ. *MuM* (Bâle) 66, 22-23.x.1984, 203. *NumCirc*, Nov. 1994, 7071

Όμοιο με το προηγούμενο. Παρόμοιο με το προηγούμενο.

- 13. α. 6,25 γρ., ↑. *SNG Lockett* 2601. *Ars Classica* 12 (Evans coll.), 1926, 1657**
β. 5,02 γρ. Svoronos 1890, 13 [Rollin and Feuardent], πιν. XXVI, 2
γ. 4,96 γρ. *CNR* 19.2, 1994, 89. G. Hirsch 175, 1992, 290. Από τον «θησαυρό»
Κεντρική-Νότια(;) Κρήτη 1991(;) (Meadows-Stefanakis 2014 [υπό έκδοση])
δ. 5,48 γρ. Weber 4572, πιν. 166
ε. 4,78 γρ. G. Hirsch 187, 1995, 377. Από τον «θησαυρό» Κεντρική-Νότια(;) Κρήτη
1991(;) (Meadows-Stefanakis 2014 [υπό έκδοση])
στ. 5,27 γρ. G. Hirsch 176, 1992, 219. Από τον «θησαυρό» Κεντρική-Νότια(;) Κρήτη
1991(;) (Meadows-Stefanakis 2014 [υπό έκδοση])
ζ. 5,00 γρ. GM 81, 3.iii.1997, 244
η. 5,27 γρ. *NumCirc*, Sept 1975, 7368

¹ Εσφαλμένα ο Σβορώνος διαβάζει στον οπισθότυπο ΠΟΛΥ-ΡΗΝ-ΙΟΝ.

- θ. 5,26 γρ. Hauck and Aufhäuser 9, 7-9.x.1992, 64. *Ars Classica* 12 (Evans coll.), 1926, 1657.
 ι. 5,12 γρ. Sotheby's, 20.i.1914 (Cumberland Clark), 216, πιν. VI
 ια. 5,30 γρ. Paris (Babelon 1914, 1784, πιν. CCLXII, 7. Svoronos 1890, 13. De Luynes 2368, πιν. LXXXIX)
 ιβ. 5,02 γρ., 7. Αθήνα NM. Από τον «θησαυρό» Κεντρική-Νότια(;) Κρήτη 1991(;) (Τουράτσογλου 1995, 41, αρ. 2. Meadows-Stefanakis 2014 [υπό έκδοση])
 ιγ. 5,31 γρ. Künker 136, 10.iii.2008 (Traeger coll.), 317 (Hirsch 1993).

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

14. α. 4,90 γρ. **Kovacs 15, 1.x.2003, 90.** Pegasi Num 102, 4.viii.1997, 96. 97, 101. 95,103
 β. 4,96 γρ. Arethusa 4, 22-3.iii.1996, 281. Tkalec, 28.x.1994, 91
 γ. 5,02 γρ. *NumCirc*, Feb. 1977, 955
 δ. 4,95 γρ. Spink (Zürich) 51, 1.vi.1994, 71
 ε. 4,96 γρ. G. Hirsch 275, 22.ix.2011, 3661. 176, 1992, 218. 174, 13-16.v.1992, 215.
 Από τον «θησαυρό» Κεντρική-Νότια(;) Κρήτη 1991(;) (Meadows-Stefanakis 2014 [υπό έκδοση])
 στ. 5,28 γρ. J. Schulman, 26.xi.1913 (Van Belle), 2469
 ζ. 4,95 γρ. Rauch 58, 28.x.1996, 96
 η. 4,94 γρ. G. Hirsch 178, 1993, 254. Από τον «θησαυρό» Κεντρική-Νότια(;) Κρήτη 1991(;) (Meadows-Stefanakis 2014 [υπό έκδοση])
 θ. 4,77 γρ. London BM 1926,0116.598
 ι. 5,10 γρ. *The New York Sale XXVII*, 04.i.2012, 414
 ια. 4,81 γρ. GM 204, 05.iii.2012, 1442. 181, 2009, 1379

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Όμοιο με το προηγούμενο.

15. α. 4,86 γρ., ↑. **Lanz 125, 28.xi.2005, 316**
 β. 4,96 γρ. *NumCirc*, Nov 1994, 7071
 γ. 4,99 γρ. Naville-Ars Classica 1923, 2290
 δ. 4,87 γρ., ↑. Cambridge (*SNG Fitzwilliam* 3984. Svoronos 1890, 13)
 ε. 4,36 γρ. Glasgow (*Hunterian* 5, πιν. XLII, 17)
 στ. 4,88 γρ., ↑. New York ANS 1944.100.40785

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

16. 5,15 γρ., ↓. Oxford [Evans] (**Milne 1943, 89, πιν. V, 7**)

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

17. α. 4,05 γρ., →. Copenhagen (**SNG Copenhagen 529**)
 β. 4,20 γρ. ↑. New York ANS 1944.100.40787

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

18. 5,18 γρ., ↑. Copenhagen (**SNG Copenhagen 530**)

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Επιγραφή, Παρόμοιο με το προηγούμενο.
δ. ΠΟΛ-ΥΦΗΝ-ΙΩΝ.

19. α. 4,45 γρ. **London BM 1947,0606.1369**

β. 4,95 γρ. Svoronos 1890, 14 [Rollin and Feuarent], piv. XXVI, 3

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

20. α. 4,93 γρ. **London BM 1826,0116.599**

β. 5,02 γρ., ↑. *SNG Lockett* 2602

γ. 5,30 γρ. Ratto (Lugano), 8.ii.1928 (Morcom *et al.*), 524

δ. 5,02 γρ. Boutin (Pozzi) 4465.

ε. 5,23 γρ. Baldwin's 6, 11.x.1995, 354

στ. 5,17 γρ. Ratto (Lugano), 8.ii.1928 (Morcom *et al.*), 525

ζ. 4,71 γρ. London BM 1926,0116.597

η. 4,46 γρ. Künker 97, 7.iii.2005, 642. 94, 27-28.ix.2004, 918. *Nomos* 6, Hersbst 1975, 77. *Nomos* 1 (undated), 49

θ. 5,16 γρ. Spink 94, 14.x.1992, 69. Από τον «θησαυρό» Κεντρική-Νότια(;) Κρήτη 1991(;) (Meadows-Stefanakis 2014 [υπό έκδοση])

ι. 5,33 γρ. Tkalec, 23.x.1992, 104. Rauch 50 (1993) 134. Από τον «θησαυρό» Κεντρική-Νότια(;) Κρήτη 1991(;) (Meadows-Stefanakis 2014 [υπό έκδοση])

ια. 5,15 γρ. G. Hirsch 187, 1995, 378. 184, 1994, 293. 181, 22-5.ii.1994, 190. 179, 1993, 334. 177, 1993, 255. 173, 1992, 293. Από τον «θησαυρό» Κεντρική-Νότια(;) Κρήτη 1991(;) (Meadows-Stefanakis 2014 [υπό έκδοση])

ιβ. 5,23 γρ. *NAC* 5, 1992, 134. Από τον «θησαυρό» Κεντρική-Νότια(;) Κρήτη 1991(;) (Meadows-Stefanakis 2014 [υπό έκδοση])

ιγ. 5,10 γρ. Χανιά N2690. Künker 136, 10.iii.2008 (Traeger coll.), 318. GM 62, 1993, 218. 58, 1992, 345. Από τον «θησαυρό» Κεντρική-Νότια(;) Κρήτη 1991(;) (Meadows-Stefanakis 2014 [υπό έκδοση])

ιδ. 5,19 γρ., ↑. *NFA* 30, 1992, 75. Από τον «θησαυρό» Κεντρική-Νότια(;) Κρήτη 1991(;) (Meadows-Stefanakis 2014 [υπό έκδοση])

ιε. 4,64 γρ., Ϟ. Lanz 125, 28.xi.2005, 317

ιστ. 0,00 γρ. Feuarent Bross, 18.iv.1924, 112

ιζ. 0,00 γρ. Baranowski, 25.ii.1931 (Traverso e Martini), 620

ιη. 0,00 γρ. Berk 77, 1993, 138. Από τον «θησαυρό» Κεντρική-Νότια(;) Κρήτη 1991(;) (Meadows-Stefanakis 2014 [υπό έκδοση])

ιθ. 4,62 γρ. AMX N2699. Künker 136 (Traeger coll.), 10.iii.2008, 332b. Dorotheum 1020, März 1957 (Zeno), 3892

κ. 4,93 γρ. Glasgow (*Hunterian* 6. Svoronos 1890, 13. Hunter 237, 3. Pellerin 1763, 70, piv. C)

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

21. α. 4,38 γρ. **London BM 1920,0805.1514**
 β. 3,73 γρ. Cambridge (McClean 7183, πιν. 243, 12)
 γ. 5,04 γρ. Dewing 2087. Glendining, 10.x.1951 (Abbott), 263
 δ. 4,90 γρ., ↓. New York ANS 1957.65.8. Dorotheum, März 1957 (Zeno), 3893
 ε. 5,14 γρ. *Ars Classica* 12 (Evans coll.), 1926, 1659. Moltheim 1721a
 στ. 5,31 γρ., ←. Dewing 2086. Hess, 28.ix.1930, 2534
 ζ. 5,07 γρ. ↑. New York ANS 1944.100.40786. *Ars Classica* 12 (Evans coll.), 1926, 1658

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

22. α. 5,05 γρ. Paris (**SNG Delepierre 2422**)
 β. 5,24 γρ., →. Sotheby (Zürich), 4-5.iv.1973 (Ward), 484. (Le Rider 1966, 114, 2. Ward 579)

Ημιδραχμα

Μέσο βάρος 2,56 γρ. (μέγιστο βάρος 2,77 γρ., ελάχιστο βάρος 2,12 γρ.)

Κεφαλή Δίκτυνας σε κατατομή προς αρ., Κεφαλή ταύρου κατενώπιον, στολισμέ-νη
 με ενώτια και περιδέραιο. Στο πεδίο αρ., με ταινίες. Στο πεδίο πάνω ΠΟΛ. Όλα
 ΠΥΘΟΔΩΡΟΥ. εντός στικτού κυκλικού πλαισίου.

23. α. 2,77 γρ. Stuttgart (Le Rider 1966, 114, 3, πιν. XXVIII, 19. Babelon 1914, 1776, πιν. CCLXI, 25. **Svoronos 1890, 15, πιν. XXVI, 4**). Επικεκομμένο σε αργίτικο τριώβολο
 β. 2,53 γρ., ←. New York ANS 1944.100.40795 (Newell bequest). (Le Rider 1966, 115, 5f, πιν. XXVIII, 29). Από τον «θησαυρό» Κρήτη 1898(;) (*IGCH* 350. Raven 1938, 151-152, n. 33-35. Dressel 1904, 70. Dressel 1897-8, 321-2). Επικεκομμένο σε αργίτικο τριώβολο

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο, χωρίς επιγραφή.

24. α. 2,68 γρ., **7. London BM TC,p149.2** (Le Rider 1966, 115, 5g. *BMC Crete* 1. πιν. XVI, 11. **Svoronos 1890, 16, πιν. XXVI, 5**). Επικεκομμένο σε αργίτικο τριώβολο
 β. 2,61 γρ., →. Glasgow (Le Rider 1966, 115, 5b, πιν. XXVIII, 25. *Hunterian* 1. **Svoronos 1890, 16**). Επικεκομμένο σε αργίτικο τριώβολο
 γ. 0,00 γρ. Malter, *JNFA* 3, 2-4, Autumn 1974, H174
 δ. 2,33 γρ., ←. Cambridge (Le Rider 1966, 115, 5j, πιν. XXVIII, 32. *SNG Fitzwilliam* 3985). Ίχνη επικοπής
 ε. 2,35 γρ., **8. London BM 1926,0116.600** (Le Rider 1966, 115, 5a, πιν. XXVIII, 24. Weber 4571, πιν. 166. [ex. W.T. Ready, 1889]). Επικεκομμένο σε αργίτικο τριώβολο
 στ. 2,55 γρ. Ratto (Lugano), 8.ii.1928 (Morcom *et al*), 522
 ζ. 2,30 γρ., →. *SNG Lockett* 2604. Glendining 5, 1959, 2075b. *NumCirc*, 1978, 19. (Le Rider 1966, 115, 5o, πιν. XXVIII, 36). Ίχνη επικοπής

- η. 2,36 γρ. →. Copenhagen (Le Rider 1966, 115, 5h, πιν. XXVIII, 30. *SNG Copenhagen* 527). Επικεκομμένο, πιθανότατα, σε αργίτικο τριώβολο
 θ. 2,37 γρ., **7**. Oxford (Le Rider 1966, 115, 5c, πιν. XXVIII, 26. Milne 1943, 89)
 Επικεκομμένο σε αργίτικο τριώβολο
 ι. 2,36 γρ. Vienn (Le Rider 1966, 115, 5d, πιν. XXVIII, 27. J. Hirsch 13, 1905
 (Rhoussopoulos), 3062). Επικεκομμένο σε αργίτικο τριώβολο
 ια. 2,55 γρ. Le Rider 1966, 115, 5e, πιν. XXVIII, 28. Επικεκομμένο σε αργίτικο
 τριώβολο
 ιβ. 0,00 γρ. Ιδιωτική συλλογή. Le Rider 1966, 115, 5i, πιν. XXVIII, 31. Επικεκομμένο
 σε κορινθιακή δραχμή
 ιγ. 2,45 γρ. Hirsch 19, 1907, 483. (Le Rider 1966, 115, 5k). Ίχνη επικοπής
 ιδ. 0,00 γρ. Ρέθυμνο (Le Rider 1966, 115, 5l, πιν. XXVIII, 33) Επικεκομμένο σε
 ψευδοαιγινήτικο ημιδραχμο Κυδωνίας
 ιε. 2,29 γρ., **7**. London BM 1920,0805.1516 (Le Rider 1966, 115, 5m, πιν. XXVIII, 34)
 ιστ. 2,38 γρ., →. London BM B.2056 (Le Rider 1966, 115, 5n, πιν. XXVIII, 35. *BMC
 Crete* 2. Svoronos 1890, 16). Ίχνη επικοπής
 ιζ. 2,45 γρ. →. New York ANS 0000.999.42398
 ιθ. 2,10 γρ. →. New York ANS 1944.100.40793 (Newell bequest)
 κ. 2,30 γρ. →. New York ANS 1944.100.40796
 λ. 2,65 γρ., **Λ**, Yale University Art Gallery 2001.87.8167

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Στο πεδίο αρ.
 ΠΟ, πάνω ΛΥ, δ. ΡΗ. Χωρίς στικτό κύκλο.

25. α. 2,23 γρ., **↑**. Cambridge (**Le Rider 1966, 115-116, 6, πιν. XXVIII, 37.** McClean
 7181, πιν. 243, 10). Επικεκομμένο σε αργίτικο τριώβολο
 β. 2,51 γρ. G. Hirsch 177, 10-13.ii.1993, 256. 174, 13-16.v.1992, 216. Από τον
 «θησαυρό» Κεντρική-Νότια(:) Κρήτη 1991(:) (Meadows-Stefanakis 2014 [υπό
 έκδοση])

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Χωρίς
 επιγραφή.

26. α. 2,45 γρ. Ηράκλειο [συλλ. Γιαμαλλάκη]. (**Le Rider 1966, 114, 4c, πιν. XXVIII, 22**).
 Επικεκομμένο σε αργίτικο τριώβολο
 β. 2,18 γρ. Burgan, 22.xii.1984, 307
 γ. 2,29 γρ., **7**. London BM 1947,0606.629 (Cameron) (Le Rider 1966, 114, 4b, πιν.
 XXVIII, 21). Επικεκομμένο σε αργίτικο τριώβολο
 δ. 2,48 γρ. Vienn (Le Rider 1966, 114, 4d, πιν. XXVIII, 23. Hirsch 13, 1905
 (Rhoussopoulos), 3063). Ίχνη επικοπής
 ε. 2,12 γρ., **↑** London BM 1899,0401.43 (Le Rider 1966, 114, 4a, πιν. XXVIII, 20.
 Babelon 1914, 1775, πιν. CCLXI, 24. Wroth 1900, 15, αρ. 18, πιν. I, 11).
 Επικεκομμένο σε αργίτικο τριώβολο

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο

27. α. 2,45 γρ. **G. Hirsch 183, 20-24.ix.1994, 354.** 176, 1992, 220. Από τον «θησαυρό» Κεντρική-Νότια(:) Κρήτη 1991(:) (Meadows-Stefanakis 2014 [υπό έκδοση])
β. 2,29 γρ., ↓. Cambridge (McClean 7180, πιν. 243, 9)

Όμοιο με το προηγούμενο. Τα μαλλιά
μαζεμένα σε σάκο, χωρίς επιγραφή.

Όμοιο με το προηγούμενο, χωρίς
επιγραφή.

28. α. 2,51 γρ., **7.** London **BM 1880,0508.5** (Le Rider 1966, 116, 7f. *BMC Crete* 3, πιν. XVI, 12. Babelon 1914, 1777 (L). Svoronos 1890, 17). Επικεκομμένο σε αργίτικο τριώβολο
β. 2,13 γρ. MuM (Bâle) 4, 1.x.1935 (Prince W.), 770. (Le Rider 1966, 116, 7h, πιν. XXIX, 8). Επικεκομμένο σε αργίτικο τριώβολο
γ. 2,48 γρ., ↓. Dewing 2088. Weber 4570, πιν. 166. (Le Rider 1966, 116, 7l). Ίχνη επικοπής και στις δύο όψεις
δ. 2,65 γρ., **Δ.** Paris (Le Rider 1966, 116, 7k, πιν. XXIX, 5. Babelon 1914, 1777, πιν. CCLXI, 26. Svoronos 1890, 17). Ίχνη επικοπής στην εμπρόσθια όψη
ε. 2,57 γρ. Berlin (Le Rider 1966, 116, 7a, πιν. XXVIII, 38. Ratto (Lugano), 8.ii.1928 (Morcom *et al.*), 523). Επικεκομμένο σε αργίτικο τριώβολο
στ. 2,60 γρ., ↑. *SNG Lockett* 2603. *NumCirc*, Sept. 1975, 7367. Glendining 5, 1959, 2075. *Ars Classica* 12, 1926 (Evans), 1655. Weber 4569, πιν. 166. (W.T. Ready 1889). (Le Rider 1966, 116, 7e, XXIX, 6). Επικεκομμένο σε αργίτικο τριώβολο
ζ. 2,30 γρ. *Christie's*, 2.v.1989, 686. Επικεκομμένο σε αργίτικο τριώβολο
η. 2,48 γρ., **7.** Paris (*SNG Delapierre*, 2423. Le Rider 1966, 116, no 7c, πιν. XXIX, 2. Svoronos 1890, 17). Επικεκομμένο σε αργίτικο τριώβολο
θ. 0,00 γρ. Langstein 251, Marz 1985, 6. 250, Febr. 1985, 6. 247, Nov. 1984, 6. 239, Marz 1984, 6
ι. 2,24 γρ. *Dorotheum* 424, 26-8.ix.1983, 354. 422, 7-10 Marz 1983, 48
ια. 2,59 γρ. *NumCirc*, May 1989, 2363. Spink 65, 1988, 58
ιβ. 2,46 γρ. Vigne (*FPL*), 20.vi.1986, 63
ιγ. 0,00 γρ. Hoffman, 19-22.v.1890 (Ph. Pacha), 1332
ιδ. 2,47 γρ. München (Le Rider 1966, 116, 7d, πιν. XXIX, 3. Svoronos 1890, 17, πιν. XXVI, 6). Επικεκομμένο σε αργίτικο τριώβολο
ιε. 2,48 γρ., **Λ.** London BM 1926,0116.601 [Seager]. (Le Rider 1966, 116, 7g, πιν. XXIX, 7). Επικεκομμένο σε αργίτικο τριώβολο
ιστ. 2,52, γρ. Naville-Ars Classica 1, 1920 (Pozzi), 2000 Boutin (Pozzi) 4463. (Le Rider 1966, 116, 7i, πιν. XXIX, 9). Επικεκομμένο σε αργίτικο τριώβολο
ιζ. 2,37 γρ. Vienn (Le Rider 1966, 116, 7j, πιν. XXIX, 4. Svoronos 1890, 17). Επικεκομμένο σε κορινθιακή δραχμή
ιη 0,00 γρ. Schlessinger, 4.ii.1935, 1076. Ίχνη επικοπής
ιθ. 2,45, γρ., →. New York ANS 1944.100.40794 (Le Rider 1966, 116, 7b, πιν. XXIX, 1). Επικεκομμένο σε αργίτικο τριώβολο
κ. 2,14 γρ. Freeman and Sear 13, 25.viii.2006, 34. Επικεκομμένο σε αργίτικο τριώβολο
κα. 2,22 γρ. Χανιά N2691. Künker 136, 10.iii.2008 (Traeger coll.), 319. Rauch 41, 1988, 195

Οβολοί

Μέσο βάρος 1,00 γρ. (μέγιστο βάρος 1,13 γρ., ελάχιστο βάρος 0,90 γρ.)

Κεφαλή Δίκτυνας σε κατατομή προς δ., Κεφαλή ταύρου κατενώπιον, στολισμένη με στεφάνη στα μαλλιά. Στο πεδίο δ. ΑΧ, με γιρλάντες. Στο πεδίο πάνω, ΥΛΟΠ. αρ. μηνίσκος.

29. α. 1,02 γρ., →. London **BM 1926,0116.596** (Le Rider 1966, 117, 8a, XXIX, 10. Robinson 1928, 192, αρ. 50, πιν. X. Svoronos 1890, 18). Ίχνη επικοπής
β. 1,13 γρ., ↗. Berlin (Le Rider 1966, 117, 8b, πιν. XXIX, 11. Svoronos 1890, 18). Ίχνη επικοπής
γ. 1,11 γρ., ↗. Paris (Le Rider 1966, 117, 8c. Babelon 1914, 1778, πιν. CCLXII, 1, Svoronos 1890, 19, πιν. XXVI, 7). Ίχνη επικοπής
δ. 0,92 γρ. München (Le Rider 1966, 117, 8d, πιν. XXIX, 12. Svoronos 1890, 19). Ίχνη επικοπής
ε. 0,96 γρ. Vienn (Le Rider 1966, 117, 8e, πιν. XXIX, 13. Hirsch 21, 1908 (C. Weber), 2178). Ίχνη επικοπής
στ. 0,90 γρ. *Nomos* 6, Herbst 1975, 78. (Svoronos 1890, 19. Hoffmann)
ζ. 1,01 γρ., ↗. Κίσσμος 909. Κίσσμος, οικ. Ξηρουχάκη-Γεωργακάκη, τάφος 1. Ανασκαφικό εύρημα, «εντάφιο» νόμισμα (Πωλογιώργη 1981, 167-168. Πωλογιώργη 1985, 78, σημ. 80)
η. 0,95 γρ. Svoronos 1890, 17 [Μητσοτάκης]

Τριτεταρτημόρια

Μέσο βάρος 0,77 γρ.

Κεφαλή Δίκτυνας προς δ., με στεφάνη Κεφαλή ταύρου κατενώπιον, στολισμένη στα μαλλιά. Στο πεδίο αρ., Α, δ., Ν. Το με γιρλάντες. Στο πεδίο πάνω, ΛΟΠ. σύνολο εντός στικτού κυκλικού πλαισίου.

30. α. 0,70 γρ. **Svoronos 1890, 20 [Berlin], πιν. XXVI, 8**
β. 0,85 γρ. Svoronos 1890, 20 [Μητσοτάκης]

Ημιβόλια

Μέσο βάρος 0,30 γρ.

Κεφαλή Δίκτυνας σε κατατομή προς δ. Κεφαλή ταύρου κατενώπιον, στολισμένη με γιρλάντες.

31. 0,30 γρ. J. Hirsch 25, 29.ix.1909 (Philipsen), 1541b. Δεν απεικονίζεται

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄: ΠΕΡ. 270/60-200/180

Μειωμένος κρητικός σταθμητικός κανόνας (μετά το 270)

Αργυρές εκδόσεις

Δίδραχμα (Στατήρες)

Μέσο βάρος 9,61 γρ.

Δαφνοστεφής κεφαλή Διός σε κατατομή προς δ., με μακριά μαλλιά μαζεμένα εν είδει στεφάνης πάνω από το μέτωπο, ενώ βόστρυχοι πέφτουν στον αυχένα. Εντός σικτού κυκλικού πλαισίου. Κεφαλή ταύρου κατενώπιον, στολισμένη με γιρλάντες. Κάτω αιχμή δόρατος. Στο πεδίο δ. ΠΟΛΥΡΗ, αρ. ΝΙΟΝ. Μεταξύ κεράτων ΧΑΡΙΣΘΕΝ. Εντός σικτού κυκλικού πλαισίου.

32. 9,75 γρ. USA [ιδ. συλλ.] (G. Hirsch 199, 6-8.v.1998, 127. Elsen 49, 19.iv.1997, 265. Ceresio 3, 03.x.1992, 107)

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Στο πεδίο αρ., ΠΟΛ, μεταξύ κεράτων, ΥΡΗΝ, δ., ΙΟΝ. Πάνω, ΧΑΡΙΣΘ, αρ., ΕΝΗΣ.

33. 9,47 γρ. ↑. New York ANS 1984.66.12. Ίχνη δοκιμής στην εμπρόσθια όψη

Υπόχαλκα (μετά το 270)

Δίδραχμα (Στατήρες)

Μέσο βάρος 9,56 γρ.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

- 33bis α. 9,60 γρ. *Gallerie des Monnaies*, 09.vi.1978, 1382. *JSD* 55, 81 (Wells αχρονολόγητο, 7)
β. 9,52 γρ. Berlin, Prokesch-Osten (Wells αχρονολόγητο, 10. Svoronos 1890, 6)

Χάλκινες Υποδιαίρεσεις (μετά το 260)

Υποδιαίρεση Α

Διάμετρος: 25 χιλ., βάρος: >5,5 γρ.

Κεφαλή νεαρού Διονύσου, με κέρατα προς δ. Κεφαλή ταύρου κατενώπιον, στολισμένη με γιρλάντες. Κάτω αιχμή δόρατος. ΠΟΛ/ΥΡΗΝ/ΙΟΝ.

34. 25 χιλ., 0,00 γρ. Svoronos 1890, 39 [Vienn]. Δεν απεικονίζεται

Υποδιαίρεση Γ

Διάμετρος: 17-13 χιλ., βάρος: 4,5-2 γρ.

Κεφαλή Ήρας με πόλο (Αργεία), προς αρ. Κεφαλή ταύρου κατενώπιον, στολισμένη με γιρλάντες, εντός στεφάνου. Χωρίς εθνικό.

35. α. 14 χιλ., 0,00 γρ. Munich (Babelon 1914, 1785. **Svoronos 1890, 8, πίν. XXV, 31**)
 β. 14 χιλ., 2,58 γρ., →. Νεμέα (Knapp 2005, 1970), ανασκαφικό εύρημα
 γ. 13 χιλ., 2,69 γρ., ↑. Νεμέα (Knapp 2005, 1971, πίν. 25, j), ανασκαφικό εύρημα
 δ. 14 χιλ., 2,08 γρ., →. Νεμέα (Knapp 2005, 1972), ανασκαφικό εύρημα
 ε. 13 χιλ., 2,67 γρ., ↑. Νεμέα (Knapp 2005, 1973), ανασκαφικό εύρημα

36. 14 χιλ., 2,74 γρ. **London BM 1866,1201.4333**

37. 14 χιλ., 3,09 γρ. **London BM 1916,0601.6**

Παρόμοιο με το προηγούμενο, προς δ. Παρόμοιο με το προηγούμενο.

38. α. 14 χιλ., 2,53 γρ. Χανιά N2693. Künker 136, 10.iii.2008 (Traeger coll.), 321. **Elsen 68, 14-15.xii.2001, 216**
 β. 00 χιλ., 2,26 γρ., →. New York ANS 1944.100.40790

Υποδιαίρεση Β

Διάμετρος: 18 χιλ., βάρος: 5,5-4,5 γρ.

Βουκράνιο κατενώπιον, εντός στικτού Αιχμή δόρατος. Επιγραφή, αρ. ΛΟΠ, δ. κύκλου. ΥΡΗ.

39. α. 16 χιλ., 4,80 γρ. London **BM 1920,0805.1519**
 β. 18 χιλ., 0,00 γρ. Svoronos 1890, 21 [E. Fox], πίν. XXVI, 9
 γ. 00 χιλ., 6,13 γρ., ↑. New York ANS 1944.100.40788
 δ. 00 χιλ., 4,69 γρ. Künker 136, 10.iii.2008 (Traeger coll.), 328a

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Παρόμοιο με το προηγούμενο. Επιγραφή, αρ. ΠΟΛ, δ. ΥΡΗ.

40. α. 18 χιλ., 0,00 γρ., **Λ. Κίσσμος N835**, Κίσσμος, οικ. Σκουνάκη, ανασκαφικό εύρημα (Πωλογιώργη 1985, 78, σημ. 80)
 β. 19 χιλ., 4,00 γρ. Svoronos 1890, 22 [Imhoof], πίν. XXVI, 10
 γ. 18 χιλ., 4,10 γρ. London BM 1926,0116.609
 δ. 19 χιλ., 5,10 γρ. London BM B.2057 (*BMC Crete* 14. Svoronos 1890, 22)
 ε. 18 χιλ., 4,86 γρ. London BM 1926,0116.607
 στ. 20 χιλ., 4,52 γρ. Künker 136, 10.iii.2008 (Traeger coll.), 322
 ζ. 00 χιλ., 4,70 γρ. New York ANS 1984.83.15
 η. 17 χιλ., 4,52 γρ., ↑. *SNG Kipke* 676

41. 00 χιλ., 4.74 γρ., ↑. New York **ANS 1944.100.40789**

42. 18 χιλ., 3,52 γρ. **London BM 1926,0116.608**

Υποδιαίρεση Γ

Διάμετρος: 17-13 χιλ., βάρος: 4,5-2 γρ.

Κεφαλή ταύρου κατενώπιον, εντός σι- Παρόμοιο με το προηγούμενο. Επιγραφή
κτού κύκλου. Ο-Π/Υ-Λ.

43. α. 15 χιλ., 3,25 γρ. **CNR 27.1, 1992, 64.** MuM (Bâle) 76, 19-20.ix.1991, 396
β. 18 χιλ., 4,11 γρ. London BM TC,p148.3 (*BMC Crete* 13, πίν. xvi, 17. Svoronos 1890, 24)

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Επιγραφή
Π-Ο/Λ-Υ.

44. α. 15 χιλ., 4,25 γρ. **Svoronos 1890 [P. Lambros], 23, πίν. XXVI, 11**
β. 15 χιλ., 2,25 γρ. London BM 1920,0805.1518
γ. 16 χιλ., 2,95 γρ. London BM 1926,0116.606

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

45. α. 17 χιλ., 3,62 γρ. **Künker 136, 10.iii.2008 (Taeger coll.) 323.** MuM 21, 24/25.v.07 (J. Joy coll.), 492a. Lindgren 1765

Παρόμοιο με το προηγούμενο

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

46. 12 χιλ., 3,17 γρ. London **BM 1866,1201.3361** (*BMC Crete* 15. Svoronos 1890, 34)

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Φαρέτρα. Επιγραφή Π-Ο/Λ-Υ.

47. α. 14 χιλ., 2,50 γρ. London **BM 1947,0606.631**
β. 12 χιλ., 2,12 γρ. London BM 1920,0805.1530
γ. 15 χιλ., 2,22 γρ. Svoronos 1890, 26 [Imhoof], πίν. XXVI, 13
δ. 15 χιλ., 2,71 γρ. London BM 1947,0606.1368
ε. 14 χιλ., 2,60 γρ. London BM 1947,0606.1366
στ. 13 χιλ., 2,75 γρ. London BM 1947,0606.1367

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

48. 14 χιλ., 2,13 γρ., ←. Copenhagen (**SNG Copenhagen 535.** Svoronos 1890, 26. *Musei Regis Daniæ*, 187, 1, πίν. iv, 10)

49. 00 χιλ., 2.11 γρ., ↑. New York **ANS 1944.100.40797**

Υποδιαίρεση Δ

Διάμετρος: 12-10 χιλ., βάρος: 2-1 γρ.

Κεφαλή Ερμή με πέτασο προς δ. Κηρύκειο. Επιγραφή Π-Ο/Λ-Υ.

50. α. 11 χιλ., 1,96 γρ. London **BM 1947,0606.1370**
 β. 10 χιλ., 1,47 γρ. Αθήνα [Ποστολάκκα] (*Προσκτήματα* 1883-4, 133. Svoronos 1890, 51, πίν. XXVI, 29)
 γ. 10 χιλ., 0,00 γρ. Svoronos 1890, 51 [Vienne]

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Παρόμοιο με το προηγούμενο.

51. 12 χιλ., 1,35 γρ. London **BM 1947,0606.1371**

Όμοιο με το προηγούμενο. Παρόμοιο με το προηγούμενο.

52. 13 χιλ., 1,54 γρ. **London BM 1947,0606.1372**

Γυναικεία κεφαλή (Ηρα;) προς δ. Κυκλική ασπίδα με επίσημα (γράμμα Π ή κεφαλή ταύρου;).

53. 11 χιλ., 0,00 γρ. Berlin 454/1877 (Svoronos 1890, 37. Δεν απεικονίζεται)

περ. 220-180(ς)**Υποδιαίρεση Γ**

Διάμετρος: 17-13 χιλ., βάρος: 4,5-2 γρ.

Βοιωτική ασπίδα. Κεφαλή αιγάρου προς δ. Στο πεδίο αρ. αιχμή βέλους. Επιγραφή ΠΟ/ΛΥ/Ρ/Η.

54. α. 15 χιλ., 2,95 γρ. London **BM 1926,0115.603**
 β. 15 χιλ., 4,37 γρ. London BM 1920,0805.1548
 γ. 15 χιλ., 2,26 γρ. London BM 1920,0805.1547
 δ. 15 χιλ., 5,98 γρ. London BM 1894,0710.1
 ε. 15 χιλ., 5,16 γρ. Künker 136, 10.iii.2008 (Traeger coll.), 329 (οπισθότυπος εφθαρμένος)

Όμοιο με το προηγούμενο. Παρόμοιο με το προηγούμενο. [ΠΟΛΥΡΗ] ΝΙΩΝ.

55. α. 16 χιλ., 3,14 γρ. London **BM 1947,0606.630**
 β. 14 χιλ., Χανιά N2695. 2,61 γρ. Künker 136, 10.iii.2008 (Traeger coll.), 330

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με αρ. **54** παραπάνω.

56. 16 χιλ., 2,33 γρ. Berlin (Babelon 1914, 1786, πιν. CCLXII, 8. **Svoronos 1890, 9, πιν. XXV, 33**)

Όμοιο με το προηγούμενο.

Όμοιο με αρ. **55** παραπάνω.

57. α. 15 χιλ., 2,17 γρ. London **BM 1926,0115.605**
 β. 16 χιλ., 2,58 γρ. London BM1920,0805.1549
 γ. 14 χιλ., 2,05 γρ. London BM 1926,0115.604
 δ. 15 χιλ., 0,00 γρ. Berlin (Babelon 1914, 1787, CCLXII, 9. Svoronos 1890, 10, πιν. XXV, 34)
 ε. 00 χιλ., 2,51 γρ. New York ANS 1944.100.40791
 στ. 00 χιλ., 3,47 γρ. New York ANS 1944.100.40792

Κυκλική ασπίδα, με σιλική άντυγα.

Αιχμή δόρατος. Επιγραφή, αρ. ΠΟΛ, δ., ΥΡΗ.

58. 13 χιλ., 2,15 γρ. London **BM 1926,0116.627**

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

59. α. 12 χιλ., 2,00 γρ. Copenhagen (**SNG Copenhagen 532. Musei Regis Danicae** 2, πιν. 4, 11)
 β. 11 χιλ., 0,00 γρ. Κίσαμος N901, Φαλάσαρνα 05.10.93, ανασκαφικό εύρημα

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

60. 14 χιλ., 2,26 γρ. London **BM 1947,0606.633** [Cameron] (Jenkins 1949, 75).
 Επικεκομμένο σε τύπο αρ. **56**, παραπάνω

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

61. 13 χιλ., 1,98 γρ. Cambridge, (**Grose 1926, 7190, πιν. 243, 17**. Πρβλ. Svoronos 1890, 29)

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Επιγραφή δ., ΛΟΠ, αρ. ΥΡΗ.

62. 13 χιλ., 0,00 γρ. **Κίσαμος N832**, Φαλάσαρνα, 13.9.93, N9, τομ. 1-4, ανασκαφικό εύρημα

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Επιγραφή ΠΟΛΥ/ΙΝΗΡ.

63. 14 χιλ., 0,00 γρ. Svoronos 1890, 28 [Αθήνα]. Δεν απεικονίζεται

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Επιγραφή
ΠΟΝ[Υ], δ., [Ι]ΝΗΡ, α.

64. 12 χιλ., 2,77 γρ. London **BM 1920,0805.1526**

Κυκλική ασπίδα με στικτή άντυγα. Αιχμή δόρατος. Επιγραφή ΠΟΛ/ΥΡΗ.
Κεφαλή ταύρου ως επίσημα.

65. α. 16 χιλ., 2,15 γρ. Svoronos 1890, 32 [Imhoof]. Δεν απεικονίζεται
β. 16 χιλ., 2,13 γρ. Svoronos 1890, 32 [Berlin]
γ. 16 χιλ., 1,95 γρ. Svoronos 1890, 32 [Paris 2805]

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο, ΠΟ/ΛΥ.

66. 14 χιλ., 0,00 γρ. **Svoronos 1890, 27** [Paris], πιν. **XXVI, 14**

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. ΒΛ/ΟΠ.

67. 00 χιλ., 2,12 γρ. New York **ANS 1944.100.40798**

68. 00 χιλ., 1,47 γρ. New York **ANS 1944.100.40799**

69. 00 χιλ., 2,5 γρ. New York **ANS 1944.100.40800**

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Γράμμα Π, Παρόμοιο με το προηγούμενο. Π-Ο Λ-Υ.
ως επίσημα.

70. 14 χιλ., 1,55 γρ. Svoronos 1890 [München], 35. (Sestini 1820, 16, 3, πιν. I, 12.
Mionett 1829, 256). Δεν απεικονίζεται

Υποδιαίρεση Δ

Διάμετρος: 12-10 χιλ., βάρος: 2-1 γρ.

Κυκλική ασπίδα, με στικτή άντυγα.

Αιχμή δόρατος. Επιγραφή, αρ. ΠΟΛ, δ.,
ΥΡΗ.

71. 11 χιλ., 1,59 γρ. London **BM 1926,0116.628**

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

72. 12 χιλ., 1,42 γρ. London **BM 1947,0606.632**

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

73. 10 χιλ., 2,28 γρ. London **BM 1920,0805.1528**

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

74. α. 10 χιλ., 1,41 γρ. London **BM 1926,0116.620**

β. 00 χιλ., Χανιά N2695. 1,88 γρ. Künker 136, 10.iii.2008 (Traeger coll.), 327

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Επιγραφή
δ., ΛΟΠ, αρ. ΥΡΗ.

75. 11 χιλ., 0,00 γρ. **Κίσσαμος N1757**, άγνωστη προέλευση.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. δ. ΠΟΛΥ,
αρ. ΡΗ.

76. 10 χιλ., 0,00 γρ. Svoronos 1890, 30 [στο εμπόριο]. Δεν απεικονίζεται

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Π-Ο.

77. α. 11 χιλ., 1,47 γρ. London **BM 1920,0805.1525**

β. 10 χιλ., 0,00 γρ. Svoronos 1890, 31 [E. Fox], πιν. XXVI, 15

γ. 12 χιλ., 1,33 γρ. Weber 4575

δ. 00 χιλ., 1,45 γρ. New York ANS 1944.100.40801

ε. 00 χιλ., 1,76 γρ. Künker 136, 10.iii.2008 (Traeger coll.), 328e. MuM 21, 24-25.v.07
(J. Joy coll.), lot 873

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

78. α. 10 χιλ., 1,09 γρ. London **BM 1926,0116.626**

β. 11 χιλ., 1,83 γρ. Cambridge (McClean 7189, πιν. 243, 16)

γ. 00 χιλ., 1,32 γρ. Copenhagen (*SNG Copenhagen* 531)

δ. 00 χιλ., 0,95 γρ. New York ANS 1944.100.40804

79. 00 χιλ., 0,78 γρ. New York ANS 1944.100.40803

80. 00 χιλ., 1,43 γρ. **Künker 136, 10.iii.2008 (Traeger coll.), 328b**. Elsen 68, 2001, lot
217

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

81. α. 09 χιλ., 1,04 γρ. London **BM 1920,0611.279**

82. α. 00 χιλ., 1,93 γρ. New York **ANS 1944.100.40802**

β. 00 χιλ., 1,24 γρ. Künker 136, 10.iii.2008 (Traeger coll.), 324. MünzZentrum 96,
1998, 108

Κυκλική ασπίδα με σικτική άντυγα. Αιχμή δόρατος. Επιγραφή ΠΟΛ/ΥΡΗ.
Κεφαλή ταύρου ως επίσημα.

83. α. 12 χιλ., 0,00 γρ. **Svoronos 1890, 36** [Imhoof], πιν. XXVI, 17
β. 13 χιλ., 1,43 γρ. Copenhagen (*SNG Copenhagen* 533)
γ. 12 χιλ., 1,87 γρ. London BM 1854,0530.7 (*BMC Crete* 16. Svoronos 1890, 32)
δ. 00 χιλ., 1,61 γρ. New York ANS 1944.100.40811
ε. 00 χιλ., 1,62 γρ. New York ANS 1929.115.10

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Επιγραφή
ΛΟΠ/ΗΨΥ.

84. 12 χιλ., 1,50 γρ. London **BM 1926,0116.621**

Όμοιο με το προηγούμενο.

Όμοιο με το προηγούμενο. Επιγραφή
ΠΟ/ΛΥ.

85. α. 10 χιλ., 1,65 γρ. London **BM 1926,0116.619**
β. 12 χιλ., 0,00 γρ. Svoronos 1890, 33 [München], πιν. XXVI, 12, οπισθότυπος μόνο)

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Π-Ο Λ-Υ.

86. α. 13 χιλ., 1,51 γρ. London **BM 1926,0116.610**
β. 11 χιλ., 0,00 γρ. Boutin (Pozzi) 4466. (Babelon 1914, 1789, πιν. CCLXII, 11)
γ. 10 χιλ., 1,17 γρ. ↑. Winterthur (*Winterthur* 2290)
δ. 13 χιλ., 0,86 γρ. Χανιά N2694. (Künker 136, 10.iii.2008 (Traeger coll.), 325. MuM 21, 24-25.v.07 (J. Joy coll.), 492b. Lindgren coll., 1766)
ε. 11 χιλ., 1,01 γρ. Noble 67, 18-9.vii.2001, 1696. *CNA* 21, 75 (ex. Spink London BM 2/74)
στ. 10 χιλ., 1,31 γρ. Αθήνα, συλλογή Alpha Bank 824M
ζ. 11 χιλ., 1,24 γρ. London BM 1926,0116.617
η. 12 χιλ., 1,38 γρ. Svoronos 1890, 34, πιν. XXVI, 16 [Imhoof]
θ. 00 χιλ., 0,00 γρ. Vigne (L.J.T. coll.) 1986, 271
ι. 00 χιλ., 1,79 γρ., ↑. New York ANS 1944.100.40808

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

87. 11 χιλ., 1,01 γρ. London **BM 1926,0116.614**

88. 12 χιλ., 1,10 γρ. **Weber 4573, πιν. 166**

89. α. 11 χιλ., 0,79 γρ. London **BM 1920,0805.1524**
β. 13 χιλ., 1,01 γρ. *CNR* 17.1 (*FPL*), 1992, 65
γ. 11 χιλ., 1,3 γρ. London BM 1866,1201.3363 (*BMC Crete* 17, πιν. xvi, 16. Svoronos 1890, 34)
δ. 12 χιλ., 0,00 γρ. Mygind, Sept. 1990
ε. 11 χιλ., 0,00 γρ. Κίσσαμος 1754, άγνωστη προέλευση

στ. 00 χιλ., 0,96 γρ. Copenhagen (*SNG Copenhagen* 534)

ζ. 00 χιλ., 0,00 γρ. MuM (Bâle) 76, 19-20.xi.1991, 397

90. α. 00 χιλ., 1,17 γρ. New York **ANS 1944.100.40805**

β. 00 χιλ., 1,39 γρ. Künker 136, 10.iii.2008 (Traeger coll.), 328e. MuM 21, 2007 (Joy coll.), lot 873

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

91. α. 12 χιλ., 1,24 γρ. London **BM 1920,0805.1523**

β. 10 χιλ., 0,94 γρ. London BM 1920,0805.1522

92. α. 12 χιλ., 1,30 γρ. London **BM 1926,0116.618**

β. 11 χιλ., 0,86 γρ. London BM 1926,0116.616

γ. 12 χιλ., 1,23 γρ. London BM 1896,0309.1

δ. 10 χιλ., 1, 20 γρ. *CNG* 61, 25.ix.2002, 242

ε. 00 χιλ., 1,21 γρ. Künker 136, 10.iii.2008 (Traeger coll.), 326

93. α. 00 χιλ., 0,98 γρ., →. New York **ANS 1944.100.40806**

β. 00 χιλ., 1,51 γρ. New York ANS 1944.100.40809

94. 00 χιλ., 1,02 γρ., ←. New York **ANS 1944.100.40807**

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

95. α. 13 χιλ., 1,73 γρ. London **BM 1926,0116.613**

β. 11 χιλ., 1,27 γρ. London BM 1926,0116.615

γ. 00 χιλ., 1,48 γρ. New York ANS 1944.100.40810

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

96. 12 χιλ., 1,50 γρ. Cambridge (**Grose 1926, 7185, πιν. 243, 14**)

97. α. 11 χιλ., 0,99 γρ. Cambridge (**Grose 1926, 7187, πιν. 243, 15**)

β. 11 χιλ., 1,25 γρ. Cambridge (Grose 1926, 7188)

98. α. 10 χιλ., 0,00 γρ. Boutin (Pozzi) 4467 (**Babelon 1914, 1789, πιν. CCLXII, 12**)

β. 00 χιλ., 0,00 γρ. Vigne (coll. L.J.T.), 1986, 272

γ. 00 χιλ., 0,81 γρ. Künker 136, 10.iii.2008 (Traeger coll.), 328d. MuM 21, 2007, lot 873

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Π-Ο.

99. 10 χιλ., 1,35 γρ. London **BM 1920,0805.1527**

Όμοιο με το προηγούμενο.

Αιχμή δόρατος προς τα κάτω. Ο-Π.

- 100.** α. 12 χιλ., 1,91 γρ. **Weber 4574, πιν. 166**
β. 11 χιλ., 1,25 γρ. London BM 1926,0116.625

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

- 101.** α. 12 χιλ., 0,75 γρ. London **BM 1866,1201.3364**
β. 11 χιλ. 0,00 γρ. Κίσσμος 900, Φαλάσσαρνα 20.10.93, ανασκαφικό εύρημα

Υποδιαίρεση Γ

Διάμετρος: 17-13 χιλ., βάρος: 4,5-2 γρ.

Τόξο. Στο πεδίο πάνω Π. Εντός στικτού Αιχμή βέλους. Επιγραφή ΗΨΥ-ΛΟΠ. κυκλικού πλαισίου.

- 102.** α. 17 χιλ., 0,00 γρ. **Svoronos 1890, 38 [Vienn], πιν. XXVI, 18**
β. 15 χιλ., 3,83 γρ. London BM 1947,0606.1374
γ. 17 χιλ., 3,57 γρ. London BM 1920,0805.1517

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

- 103.** α. 14 χιλ., 3,60 γρ. London **BM 1947,0606.1375**
β. 13 χιλ., 1,68 γρ. Weber 4576, πιν. 166, 4577
γ. 14 χιλ., 3,87 γρ. London BM 1921,0110.21

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

- 104.** 14 χιλ., 4,28 γρ. London **BM 1947,0606.1376**

Τόξο ανεστραμμένο. Στο πεδίο πάνω Π. Όμοιο με αρ. 103 παραπάνω.

- 105.** 17 χιλ., 4,20 γρ. Cambridge (**Grose 1926, 7184, πιν. 243.13.** Sotheby (Bush) 1902, 148. Sotheby (Bunbury) 1898, 130, Sotheby (Babington) 1891, 188)

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ΄: ΠΕΡ. 200/180-68

Μειωμένος κρητικός σταθμητικός κανόνας

Αργυρές εκδόσεις (α΄ τέταρτο 2^{ου} αιώνα)

Ημίδραχμα

Μέσο βάρος: 2,20 γρ. (μέγιστο βάρος 2,57 γρ., ελάχιστο βάρος 2,07 γρ.)

Φτερωτή κεφαλή προς αρ.

Κεφαλή ταύρου κατενώπιον, στολισμένη με γιρλάντες. Πάνω, μονόγραμμα **Ρ**.

- 106.** 2,37 γρ., ↑. Copenhagen (Στεφανάκης και Στεφανάκη 2006, 175, εικ. 14. **SNG**

Copenhagen 537. Ashton 1987α, 6A, πιν. A, 14). Επικεκομμένο σε ψευδο-ροδιακή δραχμή (κεφαλή Ηλίου/Ρόδο, ΑΙΝΗΤΩΡ) (Ashton 2001, 339), περ. 200-185

Κεφαλή Ηλίου, τρία τέταρτα προς αρ. Ρόδο. Στο πεδίο, πάνω ΣΤΡΑΤΩΝ, αρ. και δ., Ρ-Ο., κάτω αρ., κηρύκειο.

107. 2,17 γρ., ↑. München (Στεφανάκης και Στεφανάκη 2006, 175, εικ. 14) **Ashton 1987α, 4A, πιν. A, 6**). Επισήμανση, «βουκράνιο».

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Παρόμοιο με το προηγούμενο. Στο πεδίο, πάνω ΑΙΝΗΤΩΡ.

108. 2,07 γρ., ↑. London BM (**Ashton 1987α, 6A, πιν. B, 15**). Επισήμανση, «βουκράνιο».

Μειωμένος αττικός σταθμητικός κανόνας (περ. 100)

Τετράδραχμα

Μέσο βάρος 14,93 γρ. (μέγιστο βάρος 15.56 γρ., ελάχιστο βάρος 14.02 γρ.)

Κεφαλή Απόλλωνος με διάδημα προς δ. Καθιστή θεότητα προς αρ. Στο τετρωμένο δ. χέρι κρατεί Νίκη στεφανηφόρο, το αρ. χέρι στηρίζεται στο κάθισμα. Στο πεδίο δ. ΠΟΛΥΡΗ, αρ. ΝΙΩΝ. Κάτω, σε έξεργο, κεραυνός.

109. 15,50 γρ. London BM RPK,p023.1.A (Mørkholm 1991, 155-256, εικ. 545. **BMC Crete 18, πιν. xvii, 1**. Svoronos 1890, 40, πιν. XXVI, 19)

Παρόμοιο με το προηγούμενο, κατώτερης Παρόμοιο με το προηγούμενο, χωρίς καλλιτεχνικής ποιότητας. κεραυνό. Στο πεδίο αρ., κάτω από το χέρι της θεότητας , κάτω από το κάθισμα .

110. 14,02 γρ. **Svoronos 1890, 41 [Paris], πιν. XXVI, 20**

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Παρόμοιο με το προηγούμενο, με μονογράμματα και στις αντίστοιχες θέσεις.

111. 15,52 γρ. **New York ANS 1967.152.379** (Svoronos 1890, 42 [Venetia], πιν. XXVI, 21)

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Παρόμοιο με το προηγούμενο, με μονόγραμμα κάτω από το κάθισμα.

112. 14.65 γρ. **Σβορώνος 1889, 210 [Bunbury], πιν. 13.3, οπισθότυπος μόνο**

Ημιδραχμα

Μέσο βάρος 1,63 γρ. (μέγιστο βάρος 2,01 γρ., ελάχιστο βάρος 1,15 γρ.)

Προτομή Αρτέμιδος τρία τέταρτα προς δ., σχεδόν κατενώπιον, με στεφάνη, ενώτια, περιδέραιο, φαρέτρα και τόξο, εντός σικτού κυκλικού πλαισίου.

Απόλλων όρθιος, σε στάση τριών τετάρτων προς αρ., με στάσιμο το δ. και άνετο το αρ. σκέλος. Στο τεντωμένο δ. χέρι φέρει δάδα(;), στο λυγισμένο αρ. τόξο. Στο λαιμό διακρίνεται πορπωμένη χλαμύδα που πέφτει πίσω στην πλάτη. Στο πεδίο αρ. ΠΟΛΥΡΗ, δ., ΝΙΩΝ.

113. α. 2,01 γρ. London **BM 1947,0606.640**

- β. 1,62 γρ. London BM 1843,0726.7 (*BMC Crete* 20, πιν. xvii, 3. Svoronos 1890, 43)
- γ. 1,52γρ., ↑. Cambridge (McClean 7191, πιν. 243, 18)
- δ. 1,61 γρ., ↑. Cambridge (Leak 3987. Svoronos 1890, 43)
- ε. 1,60 γρ., ↑. Copenhagen (*SNG Copenhagen* 538)
- στ. 1,77 γρ. Noble 63, 29-31.iii.2000, 3542
- ζ. 1,63 γρ., ↑. Paris (*SNG Delepierre* 2424. Svoronos 1890, 43)
- η. 1,48 γρ., ↑. Dewing 2089
- θ. 1,21 γρ. Burgan, 22.xii.1984, 263
- ι. 1,81 γρ. *NumCirc.*, March 1983, 935
- ια. 1,64 γρ. Χανιά N2697. Künker 136, 10.iii.2008 (Traeger coll.), 331. MuM (Bâle) 66 (Boutin coll.), 22-23.x.1984, 204
- ιβ. 1,33 γρ. Cambridge (McClean, 7194)
- ιγ. 1,50 γρ. Cambridge (McClean, 7192)
- ιδ. 1,15 γρ. Cambridge (McClean, 7193)
- ιε. 1,78 γρ. London BM RPK,p023.3.D (*BMC Crete* 22. Svoronos 1890, 43)
- ιστ. 1,76 γρ. London BM B.2055 (*BMC Crete* 21. Svoronos 1890, 43)
- ιζ. 1,95 γρ. Glasgow (*Hunterian* 7. Svoronos 1890, 43)
- ιη. 1,82 γρ. Svoronos 1890, 43 [Imhoof], XXVI, 22
- ιθ. 1,74 γρ. London BM 1920,0805.1515
- κ. 1,69 γρ., ↑. AMX N2698. Künker 136, 10.iii.2008 (Traeger coll.), 332a. *CNG* 73, 13.ix.2006, 284. 66, 19.v.2004, 404
- κα. 0,00 γρ. Pegasi Num. 95, 103
- κβ. 0,00 γρ. MuM (Bâle) 8, 22.III. 1937, 325
- κγ. 0,00 γρ. Ryder, March 1982, A31
- κδ. 1,74 γρ., ↑. New York ANS 1944.100.40812
- κε. 1,66 γρ., ↑. New York ANS 1944.100.40813
- κοτ. 1,91 γρ., ↑. New York ANS 1945.105.9 (*ANSMN* 1, 13, αρ. 12)
- κζ. 1,80 γρ. Χανιά 698, άγνωστη προέλευση
- κη. 1,70 γρ. Χανιά 699, άγνωστη προέλευση
- κθ. 1,70 γρ. Χανιά 700, άγνωστη προέλευση
- λ. 1,70 γρ. Χανιά 701, άγνωστη προέλευση
- λα. 1,22 γρ. Freeman and Sear 13, 25.viii.2006, 35
- λβ. 0,00 γρ. Svoronos 1890, 43 [Wiczay 1814, 4295, πιν. XVIII, 408]
- λγ. 1,32 γρ., ↑. Oxford [Evans, ex. Gantz] (Milne 1943, 90)

Χάλκινες υποδιαίρεσεις

Υποδιαίρεση Γ

Διάμετρος: 16-13 χιλ., βάρος: 4-2 γρ.

Δαφνοστεφής κεφαλή Απόλλωνος σε Τριποδικός λέβης με δακτυλιόσχημες κατατομή προς δ. Τα μαλλιά μαζεμένα εν λαβές και πόδια που καταλήγουν σε είδει στεφάνης γύρω και πάνω από το πέλματα αιλουροειδούς, εντός δάφνινου μέτωπο, ενώ πλόκαμοι πέφτουν στον στεφανιού. Π-Ο Λ-Υ. αυχένα.

114. α. 14 χιλ., 2,68 γρ. London **BM 1947,0606.641**

β. 14 χιλ., 1,40 γρ. Svoronos 1890, 44 [Αγγελίδης], πιν. XXVI, 23

γ. 15 χιλ., 2,34 γρ. London BM 1927,0310.102

δ. 00 χιλ., 3,10 γρ. ↑. New York ANS 1944.100.40814

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

115. α. 13 χιλ., 2,79 γρ. Copenhagen (*SNG Copenhagen*, 536)

β. 12 χιλ., 2,17 γρ. London BM 1927,0310.103

γ. 14 χιλ., 2,31 γρ. London BM 1920,0805.1694

δ. 15 χιλ., 2,88 γρ. London BM 1920,0805.1520

ε. 00 χιλ., 2,31 γρ., ↑. New York ANS 1944.100.40815

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

116. 14 χιλ., 2,44 γρ. London **BM 1947,0606.642**

Αιχμή δόρατος.

Όμοιο με το παραπάνω, χωρίς επιγραφή.

117. 16 χιλ., 2,43 γρ. London **BM 1866,1201.3362**

Υποδιαίρεση Δ

Διάμετρος: 12-10 χιλ., βάρος: 2-1 γρ.

Κεφαλή Απόλλωνα σε κατατομή προς δ.

Λύρα εντός σιρκιού κυκλικού πλαισίου.

Π-Ο Λ-Υ.

118. α. 10 χιλ., 1,31 γρ. Χανιά N2700. **Künker 136, 10.iii.2008 (Traeger coll.), 333**

β. 11 χιλ., 1,39 γρ. London BM 1920,0805.1695

γ. 10 χιλ., 0,00 γρ. Svoronos 1890, 45 [E. Fox], πιν. XXVI, 24

δ. 11 χιλ., 1,24 γρ. London BM 1920,0805.1529

ε. 00 χιλ., 0,00 γρ. J. Sabon, 25-6.iii.1889, 816c

στ. 11 χιλ., 1,49 γρ. London BM 1927,0310.104

περ. 87/86Αργυρές εκδόσεις**Ψευδο-Αθηναϊκά Τετράδραχμα**

Μέσο βάρος 16,08 γρ. (μέγιστο βάρος 16,70 γρ., ελάχιστο βάρος 15,30 γρ.)

Κεφαλή Αθηνάς σε κατατομή προς δ. Γλαύκα κατενώπιον, όρθια πάνω σε Φέρει αττικό κράνος με τρία λοφία. Στο πλαγιασμένο παναθηναϊκό αμφορέα. Στο πλαϊνό τοίχωμα, πάνω από την πεδίο δ., Δίκτυνα τοξοφόρος. Π-Ο ΛΥ-Ρ παραγναθίδα, πήγασος. Εντός σικτικού ΗΝ ΙΩ Ν. Η παράσταση εγγράφεται μέσα σε καρποφόρο στεφάνι ελιάς.

119. 16,30 γρ., ↑. **London BM 1947,0606.635.** (Le Rider 1968, 315, 1, πιν. I, 1)

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Π-Ο ΛΥ-ΡΗ
ΝΙ ΩΝ.

120. 16,07 γρ., ↑. **London BM 1859,1219.33** (Le Rider 1968, 315, 2, πιν. I, 2. *BMC Crete* 19, πιν. XVII, 2. Svoronos 1890, 46, XXVI, 25)

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Π-Ο ΛΥ-ΡΗ
ΝΙ Ω-Ν.

121. 16,64 γρ., ↑. Coll. Seyrig (**Le Rider 1968, 315, 3, πιν. I, 3**)

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Π-Ο ΛΥ-ΡΗ
ΝΙ Ω Ν.

122. 15,85 γρ., ↑. Berlin [Imhoof-Blummer] (**Le Rider 1968, 315, 4, πιν. I, 4.** Sotheby, 23.iii.1896 (Montagu), 449. Svoronos 1923, πιν. 113, 13)

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Π-Ο ΛΥΡ
ΗΝ ΙΩ Ν.

123. α. 16,03 γρ., ↑. Naville-Ars Classica 1, 1920 (Pozzi), 2003. Boutin (Pozzi) 4468 (**Le Rider 1968, 315, 5a. πιν. I, C**)

β. 15,45 γρ., ↑. Ηράκλειο (Le Rider 1968, 315, αρ. 5b. πιν. I, D)

γ. 16,46 γρ. Paris (Le Rider 1968, 315, αρ. 6. πιν. I, 5. Hoffman 19-22.v.1890 (Ph. Pacha), 1330)

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Π-Ο ΛΥ-ΡΗ
ΝΙ Ω Ν.

124. 16,70 γρ. Wien (**Le Rider 1968, 315, 7, πιν. I, 6.** Hirsch 21, 1908 (C. Weber), 2182)

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Στο πεδίο
αρ., πύλοι Διοσκούρων. ΠΟ-Λ Υ-ΡΗ ΝΙΩ Ν.

125. 15,27 γρ., ↑. **New York ANS 1944.100.40821** (Le Rider 1968, 315-6, αρ. 8, πιν. I, 7.
Newell 1914, 67, 23, πιν. IX. Dressel, 1897-8, 322)

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Π-Ο ΛΥΡ-
ΗΝΙ ΩΝ.

126. 16,05 γρ. **London BM 1898,0503.29** [P. Lambros]. (Buttrey 1987, 166. Le Rider
1968, 316, αρ. 9, πιν. I, 8. *IGCH* 350. Raven, 1938, 152, 35. Svoronos 1923, πιν.
113, 14. Wroth 1899, 94, 11. Dressel, 1897-8, 322). Από τον «θησαυρό» Κρήτη
περ. 1898

Χάλκινες υποδιαίρεσεις

Υποδιαίρεση Γ

Διάμετρος: 16-13 χιλ., βάρος: 4-2 γρ.

Κεφαλή Αθηνάς σε κατατομή προς δ. με
κορινθιακό κράνος.

Γλαύκα όριθια προς δ. πάνω σε
πλαγιασμένο παναθηναϊκό αμφορέα. Στο
πεδίο πάνω Π-Ο, κάτω Λ-Υ. Η παράσταση
εγγράφεται εντός στεφάνου ελιάς.

127. α. 14 χιλ., 2,51 γρ. **London BM 1927,0310.101**
β. 14 χιλ., 0,00 γρ. Weber 4577, πιν. 166, αρ. 4576. [P. Margaritis 1887]
γ. 13 χιλ., 0,00 γρ., ↑. Cambridge (McClean 7195, πιν. 243, 19)
δ. 14 χιλ., 2,26 γρ. **London BM 1919,0605.4**
ε. 13 χιλ., 2,27 γρ. **London BM 1920,0805.1521**
στ. 13 χιλ., 0,00 γρ. Svoronos 1890, 50 [E. Fox], πιν. XXVI, 28
ζ. 14 χιλ., 2,71 γρ. **London BM 1928,1010.2**
η. 15 χιλ., 3,14 γρ., ↑. Oxford [Evans] (Milne 1943, 90)
θ. 13 χιλ., 1,95 γρ. Svoronos 1890, 50 [Berlin, Fox]
ι. 13 χιλ., 0,00 γρ. Svoronos 1890, 50 [Αθήνα]
ια. 13 χιλ., 0,00 γρ. Svoronos 1890, 50 [Αθήνα]
ιβ. 13 χιλ., 0,00 γρ. Svoronos 1890, 50 [Αθήνα]
ιγ. 13 χιλ., 0,00 γρ. Svoronos 1890, 50 [E. Fox]
ιδ. 13 χιλ., 0,00 γρ. Svoronos 1890, 50 [E. Fox]
ιε. 13 χιλ., 0,00 γρ. Svoronos 1890, 50 [E. Fox]
ιστ. 00 χιλ., 2,27 γρ., ↑. **New York ANS 1944.100.40819**
ιζ. 00 χιλ., 1,50 γρ. **New York ANS 1944.100.40818**
ιη. 00 χιλ., 2,63 γρ., ↑. **New York ANS 1944.100.40820**
ιθ. 13 χιλ., 2,17 γρ., ↑. Künker 136, 10.iii.2008 (Traeger coll.), 335. *FAC* 2006, 18165

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Κεφαλή ταύρου κατενώπιον, στολισμέ-νη
με γιρλάντες. Αρ. ΠΟΛ, πάνω ΥΡΗ, δ. ΝΙ.
Κάτω, κηρύκειο.

- 128.** α. 16 χιλ., 3,78 γρ. London **BM 1947,0606.638**
β. 15 χιλ., 2,61 γρ. London BM 1947,0606.1306
γ. 13 χιλ., 1,96 γρ. London BM 1927,0310.98
δ. 00 χιλ., 1,77 γρ., ↓. New York ANS 1944.100.40817
ε. 00 χιλ., 4,61 γρ., ←. New York ANS 1944.100.40816

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Χωρίς
σύμβολο.

- 129.** 14 χιλ., 0,00 γρ., **Ν. Κίσσμος 1761**, άγνωστη προέλευση

Όμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Πάνω
ΠΟΛΥ, αρ. ΡΗ, δ. ΝΙ.

- 130.** α. 16 χιλ., 2,17 γρ. **London BM 1874,0505.15** (*BMC Crete* 12. Svoronos 1890, 48)
β. 16 χιλ., 0,00 γρ. Svoronos 1890, 47 [Vienn], πιν. XXVI, 26
γ. 16 χιλ., 2,58 γρ. London BM 1947,0606.636
δ. 16 χιλ., 0,00 γρ. Svoronos 1890, 47, [Αθήνα]
ε. 16 χιλ., 0,00 γρ. Svoronos 1890, 47, [Αθήνα]
στ. 16 χιλ., 0,00 γρ. Svoronos 1890, 47, [München] (Mionnet 1829, 252. Sestini 1820, 17,7)

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Αρ. [ΠΟ],
πάνω ΨΗ, δ. [Υ]Λ.

- 131.** 15 χιλ., 3,57 γρ. London **BM 1927,0310.99**

Υποδιαίρεση Δ

Διάμετρος: 12-10 χιλ., βάρος: 2-1 γρ.

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Αρ. ΠΟΛ,
πάνω ΥΡΗ, δ. ΝΙ. Κάτω κηρύκειο.

- 132.** α. 12 χιλ., 1,95 γρ. **London BM 1947,0606.637**
β. 11 χιλ., 1,30 γρ. Paris (Babelon 1914, 1788, πιν. CCLXII, 10, Svoronos 1890, 48, πιν. XXV, 32)
γ. 11 χιλ., 1,59 γρ. London BM 1920,0805.1546
δ. 12 χιλ., 1,75 γρ. Svoronos 1890, 48 [Berlin]
ε. 12 χιλ., 0,00 γρ. Svoronos 1890, 48 [Leake]

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Αρ. ΠΟ,
πάνω ΛΥ, δ. ΡΗ.

133. 11 χιλ., 2,09 γρ. London **BM G.698**

134. α. 12 χιλ., 0,00 γρ. **Svoronos 1890, 49** [Imhoof], πιν. **XXVI, 27**
β. 12 χιλ., 0,00 γρ. Svoronos 1890, 49 [Αθήνα]

Παρόμοιο με το προηγούμενο.

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Αρ. Π,
πάνω ΟΛΥ, δ. [ΡΗ]

135. α. 13 χιλ., 1,62 γρ. London **BM 1927,0310.100**
β. 12 χιλ., 1,62 γρ. London BM 1947,0606.639
γ. 12 χιλ., 2,18 γρ. London BM 1927,0310.97

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ΄: ΡΩΜΑΪΚΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ (ΠΕΡ. 14-41 Μ.Χ.)

Αργυρές εκδόσεις

Τιβέριος (14-37 μ.Χ.)

Τετράδραχμα

Μέσο βάρος 8,95 γρ.

Ακτινοστεφής κεφαλή Αυγούστου σε Δαφνοστεφής κεφαλή Διός σε κατατομή
κατατομή προς αρ. ΘΕΟΣ ΣΕΒΑΣΤΟΣ ΕΠΙ προς δ. Κάτω, κεραυνός. ΤΑΝ
ΚΟΡΝΗΛΙΟΝ ΛΥΠΠΟΝ. Στο πεδίο δ., ΚΡΗΤΑΓΕΝΗΣ ΠΟΛΥΡ.
μονόγραμμα .

136. 9,45 γρ., ↑. Paris 533 (Burnet 1992, 957. **Svoronos 1890, 52**, πιν. **XXVI, 30**)

Παρόμοιο με το παραπάνω. ΘΕΟΣ Παρόμοιο με το παραπάνω. ΤΑΝ
ΣΕΒΑΣΤΟΣ ΕΠΙ ΛΑΧΗΤΟΣ. [ΚΡΗΤΑΓΕΝΗΣ ΠΟΛΥΡΗΝ]ΙΩΝ.

137. 8,45 γρ. 25 χιλ. Άγιος Νικόλαος 7356. Άγιος Νικόλαος, θέση Ποταμός (**Δαβάρας**
1985α, 174-176, 189-190, πιν. **48δ-ε**. Δαβάρας 1985β, 387. Catling 1986, 93).
Ανασκαφικό εύρημα, «εντάφιο» νόμισμα

Χάλκινες εκδόσεις**Γάιος Καλιγούλας (37-41 μ.Χ.)****Ασάρια**

Μέσο βάρος 5,92 γρ. (μέγιστο βάρος 7,13 γρ., ελάχιστο βάρος 4,92 γρ.)

Μέση διάμετρος 20 χιλ.

Δαφνοστεφής κεφαλή Καλιγούλα σε Δαφνοστεφής κεφαλή Γερμανικού σε
κατατομή προς αρ. ΓΑΙΟΝ ΚΑΙΣΑΡΑ ΓΕΡΜΑ κατατομή προς δ. ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΝ ΚΑΙΣΑΡΑ
ΝΙΚΟΝ ΣΕΒΑΣΤΟΝ. ΕΠΙ ΑΥΓΟΥΡΕΙΝΩ ΠΟΛ.

138. α. 19 χιλ., 7,09 γρ. AMX N2701. (Künker 136 (Traeger coll.), 10.iii.2008, 336.

Auções 29, 12.vi.2003 (J-P. Righetti coll.), 348. Kress 184, 1982, 1210)

β. 20 χιλ., 6,11 γρ., ↑. Vienna 14771 (Burnet 1992, 1028, 6. Svoronos 1890, 53)

γ. 20 χιλ., 6,40 γρ., ↑. London BM (*BMC Crete*, 23, πιν. xvii, 4. Burnet 1992, 1028, 1. Svoronos 1890, 53)

δ. 20 χιλ., 0,00 γρ. Svoronos 1890, 53 [Wiczay 1814, 4300, πιν. XVIII, 410]

ε. 19 χιλ., 6,01 γρ., ↑. Cambridge (McClean, 7197, πιν. 243, 21. Burnet 1992, 1028, 10)

στ. 20 χιλ., 4,92 γρ., ↑. Vienna 14770 (Burnet 1992, 1028, 5. Svoronos 1890, 53, πιν. XXVI, 31)

ζ. 19 χιλ., 6,00 γρ. J. Schulman, 17.vi.1924 (Vierordt-Hongroise), 442

η. 22 χιλ., 0,00 γρ. *NumCirc*, May 1979, 5079

139. α. 20 χιλ., 6,28 γρ., ↑. Berlin [Löbbecke] (Burnet 1992, 1028, 7. Svoronos 1890, 53, πιν. XXVI, 32)

β. 20 χιλ., 5,11 γρ., ↑. Paris 534 (Burnet 1992, 1028, 4. Svoronos 1890, 53)

γ. 21 χιλ., 5,25 γρ., ↓. Cambridge (McClean, 7196, πιν. 243, 20. Burnet 1992, 1028, 9)

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΕΡΙΟΔΟΙ Α΄ ΚΑΙ Β΄ (ΠΕΡ. 330-200/180)

Η εικονογραφία των νομισμάτων της Πολυρρήνιας περιλαμβάνει πληθώρα θεμάτων. Κυρίαρχη θέση στις δύο πρώτες περιόδους κατέχει η κεφαλή του Δία στα διδραχμα (1-9, 32-33), και η κεφαλή της Δίκτυνας στις μικρότερες υποδιαίρέσεις (23-31), συνδυαζόμενες και οι δύο με κεφαλή ταύρου, στολισμένη με γιρλάντες, ως οπισθότυπο. Η κεφαλή ταύρου ως εμπροσθότυπος στις δραχμές (10-22) και σε κάποιες χάλκινες εκδόσεις (39-49), συνδυάζεται με την αιχμή ενός δόρατος ή μία φαρέτρα (47-49), ως οπισθότυπο.

Η κεφαλή του Δία στην εμπρόσθια όψη των διδραχμών της Α΄ περιόδου, θεωρείται ότι έχει επηρεαστεί τεχνοτροπικά από τα σύγχρονα κυρηναϊκά νομίσματα που απεικονίζουν τον Άμμωνα Δία², και τα οποία συνέρρευσαν στην Κρήτη σε μεγάλες ποσότητες στα τέλη του 4^{ου} αιώνα (βλ. παρακάτω, σελ. 44). Η κεφαλή αυτή, σε συνδυασμό με την κεφαλή ταύρου της οπίσθιας όψης, που λόγω της διακόσμησής της με γιρλάντες παραπέμπει σε ταύρο που έχει προετοιμαστεί για θυσία³, αποτελεί ίσως μία άμεση αναφορά σε κάποιο τοπικό ιερό του Δία, ιερό ζώο του οποίου θεωρείται ο ταύρος⁴. Είναι πιθανόν, αν και παραμένει ανεξακρίβωτο, να λατρεύεται στην Πολυρρήνια ο Δίας Εκατόμβαιος, όπως και στη Γόρτυνα⁵.

Αν και είναι σχετικά πρόωρο, θα μπορούσε κανείς να συνδέσει την εικονογραφία του ταύρου στα νομίσματα με το τμήμα εκείνο του αναγλύφου από τη βόρεια πλαγιά του λόφου της Πολυρρήνιας, το οποίο σώζει τμήμα από το σώμα ενός ταύρου που πιθανότατα κοσμούσε κάποιο υπέρθυρο πύλης των τειχών⁶. Έχει ακόμη διατυπωθεί η άποψη, ότι η απεικόνιση της ταυροκεφαλής, που συνδυάζεται και με την προτομή της Δίκτυνας στις μικρότερες αργυρές υποδιαίρέσεις (23-31), αποτελεί αναφορά στον έλεγχο του Δικτυνναίου ιερού, στις Μένιες, από τους Πολυρρηνίους⁷. Γεγονός είναι,

² Jackson 1971a, 42, σημ. 1· Hill 1927, 43 κ.ε. Για τον τύπο των νομισμάτων βλ. ενδεικτικά Le Rider 1966, πίν. 1-2.

³ Βλ. και τις αντίστοιχες ανάγλυφες κεφαλές ταύρων με γιρλάντες από το θωρακείο της θόλου της Αρσινόης στη Σαμοθράκη, των αρχών του 3^{ου} αιώνα, ένα κτίριο όπου προσφέρονταν θυσίες και ο γλυπτός διάκοσμός του σχετίζεται με τη χρήση του (Lehmann 1998⁶, 38, 39, εικ. 13).

⁴ Έχει άλλωστε παρατηρηθεί ότι τα βουκράνια συχνά υποδηλώνουν, τουλάχιστον στην αγγειογραφία, την ύπαρξη ιερού. Βλ. Τασούλας 1994, 19-20· Burkert 1983, 6 και σημ. 26. Για τον Δία στην Πολυρρήνια, βλ. Gondicas 1988, 245-6.

⁵ Ησύχιος, *Λμ.* «Εκατόμβαιος ὁ Ἀπόλλων παρὰ Ἀθηναίοις καὶ Ζεὺς ἐν Γορτύνῃ καὶ παρ' Ἀρκάσι καὶ Κρησίν». Πρβλ. Τασούλας 1994, 20-1· Cook 1964-1965², I, 545· Willetts 1962, 166, 238-9· *IC* IV, praef., 35-36. Ο Δίας δεν μαρτυρείται στις μέχρι σήμερα γνωστές επιγραφές της Πολυρρήνιας.

⁶ Gondicas 1988, 201· Δαβάρας 1967, 499.

⁷ Buxton 1995, 115-16· Head 1911², 474-5. Το Δικτυνναίο ιερό χτίστηκε από τους Σαμίους της Κυδωνίας το 524 (Ηρόδοτος, *Ιστορίαι* 3.59) στο χώρο ενός ναού του 7^{ου} αιώνα (Welter und Jantzen 1951, 116) και βρισκόταν πιθανότατα υπό τον έλεγχο της Κυδωνίας. Στον ύστατο όμως 4^ο αιώνα πέρασε μάλλον στον έλεγχο των Πολυρρηνίων, όπως διαφαίνεται από την συμμαχία που συνυπογράφηκε μεταξύ 303-275 από την Πολυρρήνια και τη Φαλάσαρνα και επικυρώθηκε με τη διαμεσολάβηση του Κλεωνύμου, γιου του Κλεομένη Β΄ της Σπάρτης, αντίγραφο της οποίας στήθηκε στο Ιερό της Δίκτυνας (Martínez Fernández 2012, σελ. 45-48, αρ. 1-2· Μαρκουλάκη και Martínez 2000-2001· Μαρκουλάκη 2000· Buxton 1995, 113-118· *IC* II, xi, 1). Ο έλεγχος του ιερού συνεχίστηκε μέσα στον 3^ο αιώνα, καθώς κατά τη διάρκεια του Χερμωνιδίου

ωστόσο, ότι ένας ταύρος στολισμένος με γιρλάντες, προορισμένος για θυσία, αποτελεί τύπο σχετικό προς την Πολυρρήνια, η οποία κατά την αρχαιότητα θεωρείται «τόπος Κρήτης, ἔνθα τοῖς θεοῖς ἔθουν»⁸. Τέλος, δεν πρέπει να αποκλειστεί και μία σχέση με τον άγνωστο ήρωα Βούδαμο, τον «δαμαστή των βοών», στον οποίο είχε αφιερωθεί μικρός βωμός⁹.

Σημαντικό στοιχείο, που συνδέει τα διδραχμα της Α΄ περιόδου (2-7) με τα διδραχμα μειωμένου βάρους (32-33) της επόμενης, είναι το όνομα ΧΑΡΙΣΘΕΝΗΣ, το οποίο φαίνεται να ανήκει σε κάποιο αξιωματούχο-υπεύθυνο του νομισματοκοπείου (βλ. παρακάτω σελ. 48-49). Το όνομα εμφανίζεται στην οπίσθια όψη, χαραγμένο με γράμματα μεγάλων διαστάσεων, μεγαλύτερα από το εθνικό όνομα, και είναι τοποθετημένο επάνω και εξωτερικά του εθνικού, κάτι που δεν συνάδει με τη συνήθη πρακτική των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, οπότε ονόματα υπευθύνων εμφανίζονται στα νομίσματα γραμμένα με γράμματα μικρών διαστάσεων, ή εν συντομία με μονογράμματα¹⁰. Σε κανένα άλλο μέρος της Κρήτης δεν παρατηρείται κάτι αντίστοιχο, με τις πρωιμότερες γνωστές μεγάλες υπογραφές αξιωματούχων να εμφανίζονται στο τέλος του 2^{ου} και τις αρχές του 1^{ου} αιώνα¹¹. Παραμένει ανεξακρίβωτο ωστόσο, αν η παραπάνω «μεγαλοπρεπής» υπογραφή ανήκει σε κάποιο πρόσωπο ανώτερο από τον απλό υπεύθυνο ενός νομισματοκοπείου.

Στις μικρότερες, αργυρές, υποδιαίρεσεις της Α΄ περιόδου, έχουμε παραστάσεις γυναικείας κεφαλής με επιτηδευμένη κόμμωση ή με τα μαλλιά μαζεμένα σε σάκο. Στην πρώτη περίπτωση (23-27), η παράσταση συνοδεύεται από όνομα σε γενική: ΠΥΘΟΔΩΡΟΥ, που θεωρείται ως υπογραφή του καλλιτέχνη. Πρόκειται για έναν καταξιωμένο καλλιτέχνη-χαρακτή σφραγίδων, ο οποίος έχει δώσει επώνυμη δημιουργία του και στη γειτονική Αιπέρα, με έντονη επιρροή από την τέχνη της Πελοποννήσου και

πολέμου (266/5-263/2) η Πολυρρήνια μαζί με άλλες πόλεις του νησιού συμμάχησε με την Σπάρτη ενάντια στον Αντίγονο Γονατά (Chaniotis 1996, 32-36· Μικρογιαννάκης 1967, 109-113). Στο β΄ μισό του 3^{ου} αιώνα η Πολυρρήνια συνέχισε να πρωτοστατεί στα Κρητικά πράγματα καθώς γύρω της συσπειρώθηκε η συμμαχία που, αποστατώντας από τη «φιλία» Κνωσίων και Γορτυνίων, αντιτάχθηκε στη συντονισμένη επίθεση κατά της Λύττου από την Κνωσό, τη Γόρτυνα και τους συμμάχους της (Πολύβιος, *Ιστορίες* 4.53.4-8, 55.1-6. Πρβλ. Chaniotis 1996, 450 (220-219 π.Χ.)· Μικρογιαννάκης 1967, 144-149 (238-229 π.Χ.)). Το ιερό ξαναπέρασε στον έλεγχο της Κυδωνίας μετά το 200, όταν η τελευταία επιχείρησε να εγκαθιδρύσει μία ηγεμονία στη δυτική Κρήτη (Stefanakis 1997, 237-240· Στεφανάκης 1996, 154-155), για να περιέλθει και πάλι στην Πολυρρήνια την εποχή του Αυγούστου (*IC* II, xi, 3). Για την ιστορία και την τοπογραφία του ιερού βλ. επιπλέον Sjögren 2003, 143· Φαράκλας 1998, 22-23, 40· Buxton 1995, 113-18· Gondicas 1988, 287-296· Kirsten 1980, 269· Kirsten 1952. Welter und Jantzen 1951. *IC* II, xi, 128-140.

⁸ Σούδα, *Λμ*. «Πολύρρηνον». Εδώ προσέφερε θυσία στους θεούς και ο Αγαμέμνων καθ' οδόν προς τις Μυκήνες από την Τροία. Πρβλ. Ζηνόβιος, 5.50: «Αγαμέμνων, ὥς φασι, χεῖμασθῆς κατηνέχθη εἰς Κρήτην, καὶ ἀναβὰς εἰς τὸ Πολυρρήνιον, θυσίαν ἐπέτελλει». Εύλογα, ωστόσο, αναρρωπιέται η Gondicas (1988, 250) για πιο λόγο, ειδικά η Πολυρρήνια, να θεωρείται ως η πόλη με τις περισσότερες θυσίες στην Κρήτη.

⁹ Martínez Fernández 2012, σελ. 99, αρ. 13· Gondicas 1988, 207· *IC* II, xxiii, 11.

¹⁰ Για υπογραφές αξιωματούχων βλ. Mørkholm 1991, 31-32· Kraay 1976, 7. Για επιγραφές κυρίων ονομάτων ηγεμόνων σε νομίσματα της πρώιμης ελληνιστικής περιόδου βλ. Mørkholm 30-31, και 35 για υπογραφές καλλιτεχνών.

¹¹ Πρβλ., για παράδειγμα, τα ονόματα ΘΙΒΟΣ στα τετράδραχμα της Γόρτυνας (Svoronos 1890, 177, αρ. 156-157, πίν. XVI, 14), ΑΙΘΩΝ και ΠΑΣΙΩΝ, στα τετράδραχμα της Κυδωνίας (Stefanakis 1997, 249-26 σποραδικά), ΑΡΙΣΤΑΓΟΡΑΣ κ.ά., στα τετράδραχμα και τις δραχμές της Ιεράπυτνας (Στεφανάκη 2006, 306· Stefanaki 2005, 207-221, 231-234).

της Μεγάλης Ελλάδας¹². Η εικονογραφική σχέση της γυναικείας κεφαλής με αντίστοιχες σύγχρονες απεικονίσεις από τη δυτική Κρήτη, όπως για παράδειγμα στα διδραχμα της Κυδωνίας¹³, ή στα διδραχμα της Απτεράς¹⁴, καθιστά πιθανή την άποψη ότι η κεφαλή απεικονίζει τη Δίκτυννα-Άρτεμη, η λατρεία της οποίας είναι ιδιαίτερα σημαντική στη δυτική Κρήτη¹⁵, όπου, κατά το Στράβωνα (10.4.13), υπήρχε αφιερωμένος ναός στην Πολυρρήνια¹⁶. Είναι πολύ πιθανό, λόγω τεχνοτροπικής ομοιότητας, και η κεφαλή με τα μαλλιά σε σάκο (28) να είναι ανυπόγραφο έργο το ίδιου καλλιτέχνη¹⁷.

Χάλκινο νόμισμα

«Πολεμικά» φαίνεται να είναι τα θέματα που κυριαρχούν στις χάλκινες εκδόσεις της Β΄ περιόδου, όπου την εικονογραφία σχεδόν μονοπωλούν οι αιχμές βελών και δοράτων ως οπισθότυποι, συνδυασμένες άλλοτε με ασπίδες (54-101), συχνά με το επίσημα της ταυροκεφαλής (64-69, 83-101) ή σπανιότερα το γράμμα Π (53, 70), και άλλοτε με τόξο (102-105), στις εμπρόσθιες όψεις. Οι αιχμές βελών και δοράτων θα πρέπει να εκληφθούν ως αναφορές στην τοξευτική δεξιότητα των Κρητών, είτε στην κυνηγετική τους ενασχόληση, είτε στην πολεμική τους δεινότητα¹⁸. Με την τελευταία, μάλιστα, θα πρέπει να σχετίσει κανείς και τις αιχμές δοράτων που εμφανίζονται ως οπισθότυποι των αργυρών δραχμών της Α΄ περιόδου.

Στις πρώιμες χάλκινες κοπές εμφανίζονται επίσης εμπροσθότυποι, όπως η κεφαλή του Διονύσου (34)¹⁹ και της Ήρας (35-38, ίσως και 53) –της οποίας η λατρεία, ως Αργεία, είναι τεκμηριωμένη στην πόλη²⁰–, καθώς και οπισθότυποι με ταυροκεφαλή, τύποι σαφώς επηρεασμένοι από την εικονογραφία της προηγούμενης περιόδου. Συνηθίζονται ακόμη και οι απεικονίσεις της κεφαλής του Ερμή και του κηρύκειου (50-52), πιθανότατα ως αναφορές στον Δρόμιο Ερμή που λατρεύεται στην Πολυρρήνια²¹, μία λατρεία που μαρτυρείται, εκτός από τις αρχαίες πηγές και επιγραφές, και από το εξαιρετικό χάλκινο κηρύκειο του 475-450 από την Πολυρρήνια²².

¹² Για τον Πυθόδορο βλ., Στεφανάκης 2002, 45-47· Gondicas 1988, 232.

¹³ Πρβλ. Svoronos 1890, πίν. IX, 3-4.

¹⁴ Πρβλ. Svoronos 1890, πίν. I, 10.

¹⁵ Για την Δίκτυννα και τη λατρεία της βλ. ειδικότερα LIMC III.1, 391-394· Willetts 1962, 179-184· Guarducci 1935.

¹⁶ Βλ. και Gondicas 1988, 244-245. Η λατρεία της Δίκτυννας, ωστόσο, δεν μαρτυρείται γι' αυτή την περίοδο από τις μέχρι σήμερα γνωστές επιγραφές της Πολυρρήνιας.

¹⁷ Στεφανάκης 2002, 45, σημ. 6· Wroth 1884, 53.

¹⁸ Το τόξο θεωρείται κρητική και μάλιστα Κυδωνιάτικη εφεύρεση (Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν* 1.149, 7· Καλλίμαχος, *Ύμνος στην Άρτεμη* 81). Για τους κρήτες και τη σχέση τους με τα τόξα βλ. Βερτουδάκης 2000, 29-36.

¹⁹ Ο Διόνυσος δεν μαρτυρείται από τις μέχρι σήμερα γνωστές επιγραφές της Πολυρρήνιας. Ως μόνη, έμμεση, αναφορά στο θεό μπορεί να θεωρηθεί το κείμενο της ασυλίας της Τέω, που συνομολογείται στο όνομα –και κατατίθεται στο ναό– του Διονύσου στη Μικρασιατική πόλη. Gondicas 1988, 246-7. Για την ασυλία της Τέω γενικότερα και το πρόβλημα της ακριβούς χρονολόγησής της, βλ. Stefanaki 2005, 140-143, με όλη την προγενέστερη βιβλιογραφία.

²⁰ Martínez Fernández 2012, αρ. 1 (β' τέταρτο 5^{ου} αιώνα) και αρ. 76, στ. 15. Λανθασμένα ο Knapp 2005, 30, 168, ταυτίζει τη γυναικεία μορφή στα νομίσματα με την Δήμητρα.

²¹ Martínez Fernández 2012, αρ. 12 (2^{ος} αιώνας)· Gondicas 1988, 202· IC II, xxiii, 10. Για τη λατρεία του Ερμή στην Πολυρρήνια γενικότερα βλ. Gondicas 1988, 247-248.

²² Σήμερα στην George Ortiz Collection, στη Νέα Υόρκη. Martínez Fernández 2012, αρ. 1, πίν. 213, α-γ.

Δεν λείπουν, τέλος, και θέματα δανεισμένα από όμορες πόλεις, όπως η κεφαλή του αιγάγρου –σήμα κατατεθέν των πόλεων της ομοσπονδίας των Ορείων, με τους οποίους η Πολυρρήνια συνήψε σχέσεις τον 3^ο αιώνα (βλ. παρακάτω, παράρτημα 1β)–, συνδυασμένη με μία βοιωτική ασπίδα στην εμπρόσθια όψη (54-57), όπως αυτή μας είναι γνωστή από τα βοιωτικά νομίσματα της εποχής²³, αποτέλεσμα των σχέσεων με τη Θήβα στο τέλος του 3^{ου} ή τις αρχές του 2^{ου} αιώνα²⁴.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ΄ (ΠΕΡ. 200/180-68)

Η Γ΄ περίοδος χαρακτηρίζεται από μία ριζοσπαστική αλλαγή τύπων, καθώς μετά από μία παύση της νομισματοκοπίας, τουλάχιστον της αργυρής, για περισσότερο από έναν αιώνα οι παλαιοί τύποι δεν επανέρχονται. Στις αρχές του 2^{ου} αιώνα ένα ξένο νόμισμα, ψευδοροδιακό (106-108), φαίνεται να φτάνει στην Πολυρρήνια, όπου και επικόπτεται με τύπους φτερωτής κεφαλής προς αριστερά και κεφαλής ταύρου κατενώπιον με γιρλάντες, ή επισημαίνεται με τις κοινές για την πόλη κεφαλές ταύρου.

Η κεφαλή του Απόλλωνα σε κατατομή, απεικονίζεται στην εμπρόσθια όψη και μία καθιστή γυναικεία θεότητα, ως οπισθότυπος, στα τετράδραχμα της περιόδου (109-112), η κατενώπιον προτομή της Δικτυννας συνδυάζεται με τον όρθιο Ερμή στα ημίδραχμα (113), ενώ η κεφαλή του Απόλλωνα²⁵, ο τριποδικός λέβητας και η λύρα κοσμούν τις χάλκινες σειρές (114-118). Η αντικατάσταση της κεφαλής του Δία από τον Απόλλωνα, ως κύριο νομισματικό τύπο, ίσως δείχνει μία αλλαγή στα θρησκευτικά πράγματα της Πολυρρήνιας και δεν αποκλείεται να σχετίζεται με την αποστολή θεωροδόκων από την Πολυρρήνια προς το ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς στις αρχές του 2^{ου} αιώνα²⁶.

Μια από τις κεφαλές του Απόλλωνα στην εμπρόσθια όψη των πρώτων τετραδράχμων της Πολυρρήνιας (109) είχε στο παρελθόν θεωρηθεί ως κεφαλή θνητού με χαρακτήρα θεού²⁷, ενώ είχαν προταθεί ταυτίσεις με τον Φίλιππο Ε΄²⁸, ή τον Περσέα της Μακεδονίας²⁹. Παρόλο που τα χαρακτηριστικά της μορφής δεν ανακαλούν κανέναν από τους δύο μακεδόνες ηγεμόνες³⁰, η πρώτη ταύτιση έχει τύχει ευρύτερης αποδοχής, καθώς ο Φίλιππος Ε΄ διατηρούσε σχέσεις με την Πολυρρήνια, την οποία και ενίσχυσε με επιτακόσιους στρατιώτες στον αγώνα της ενάντια στον συμμαχικό άξονα Κνωσού–

²³ Για νομίσματα Βοιωτικού Κοινού κατά τον 3^ο αιώνα με βοιωτική ασπίδα ως εμπροσθότυπο βλ. για παράδειγμα, *SNG Lewis* 649· *SNG Blackburn Museum* 718-719. Για νομίσματα βοιωτικού Κοινού των μέσων του 3^{ου} αιώνα με τη βοιωτική ασπίδα ως σύμβολο στην οπίσθια όψη βλ. ενδεικτικά, *BMC* 8, αρ. 63, 79· *SNG Copenhagen* 383. Για βοιωτικά νομίσματα γενικότερα βλ. Roberts 1974².

²⁴ Martínez Fernández 2012, αρ. 6· *IC II*, xxiii, 1.

²⁵ Ο Απόλλωνας δεν μαρτυρείται από τις μέχρι σήμερα γνωστές επιγραφές της Πολυρρήνιας.

²⁶ Martínez Fernández 2012, σελ. 51, αρ. 6· Gondicas 1988, 246, 2.34· *IC II*, xxiii, 240· Plassart 1921, 19, col. iii, 103. Νωρίτερα, στις αρχές του 3^{ου} αιώνα, εκδόθηκε και το προξενικό ψήφισμα των Δηλίων για έναν Πολυρρήνιο. Βλ. Martínez Fernández 2012, σελ. 49, αρ. 3· Gondicas 1988, 2.16· *IC II*, xxiii, 238.

²⁷ Head 1959², πίν. 32, 26· Gardner 1883, 204.

²⁸ Wroth 1884, 54· Le Rider 1966, 300, σημ. 6, με όλη τη βιβλιογραφία· Επίσης, Buxton 1995, 54.

²⁹ Gardner 1883, 204.

³⁰ Le Rider 1966, 300, σημ. 6· *BMC Crete*, xvii. Για απεικονίσεις του Φιλίππου Ε΄ και του Περσέα σε νομίσματα βλ. ενδεικτικά, *SNG Salting* 23 και *SNG Newnham Davis* 117 αντίστοιχα· Mørholm 1991, εκ. 438 και εκ. 588-590 αντίστοιχα.

Γόρτυνας, με τη στήριξη των Αιτωλών, στο τελευταίο τέταρτο του 3^{ου} αιώνα³¹.

Έχει επιπλέον διατυπωθεί η άποψη, ότι η νικηφόρος θεά του οπισθοτύπου παραπέμπει στην Αθηνά Αλκιδήμο των νομισμάτων του Φιλίππου³². Μολονότι η τεχνοτροπική σχέση του συγκεκριμένου πολυρρηνιακού τετραδράχμου και των τετραδράχμων του Φιλίππου Ε' είναι πράγματι εμφανής, οι παραπάνω απόψεις πρέπει να απορριφθούν, εφόσον τα εν λόγω κρητικά τετράδραχμα είναι κατά περίπου έναν αιώνα μεταγενέστερα των μακεδονικών. Η μορφή φαίνεται να ταυτίζεται με τον Απόλλωνα, όπως άλλωστε δείχνουν τα παραφερνάλια της, το τόξο και η φαρέτρα, και όπως υποδεικνύει η εικονογραφία των σύγχρονων χάλκινων εκδόσεων (114-116, 118)³³. Πρόκειται για μία μοναδική τυπολογικά απεικόνιση, εξαιρετικής τεχνοτροπίας, που αποδίδει τον θεό διαδούμενο, με κοντά μαλλιά και γένια που διατηρούνται μόνο εκατέρωθεν του προσώπου, πάνω από τις γνάθους, μέχρι το μέσο των παρειών (φαβορίτα), απόδοση που ωστόσο σύντομα αντικαθίσταται από άλλες απεικονίσεις (110-112), εμφανώς υποδαιέστερες τεχνοτροπικά. Όσο για τη νικηφόρο θεά στην οπίσθια όψη των τετραδράχμων, αυτή δεν μπορεί να ταυτιστεί με την Αθηνά, καθώς έχει την κεφαλή ακάλυπτη και τα μαλλιά δεμένα σε κότσο, όπως και η νύμφη της Φαλάσαρνας³⁴, ή της Κεραίας (βλ. παρακάτω, παράρτημα ΙΓ), εξ ου και θα πρέπει να θεωρηθεί μάλλον ως Δίκτυνα Νικηφόρος³⁵.

Στη συνέχεια της περιόδου εμφανίζονται τα «ψευδο-αθηναϊκά» τετράδραχμα, με τους τύπους των αθηναϊκών τετραδράχμων (119-126) και χάλκινες υποδιαίρέσεις (127-135), οι οποίες επαναφέρουν τον παραδοσιακό τύπο της ταυροκεφαλής, συνδυασμένο με τον αθηναϊκό τύπο της κρανοφόρου Αθηνάς (128-135). Τα τελευταία αυτά τετράδραχμα της Γ' περιόδου, ονομάζονται «ψευδο-αθηναϊκά» επειδή αντιγράφουν τους τύπους των τετραδράχμων της «νέας τεχνοτροπίας» που κόπηκαν στην Αθήνα μετά το 164³⁶. Η κρανοφόρος κεφαλή της Αθηνάς Παρθένου των αττικών τετραδράχμων κοσμεί την εμπρόσθια όψη, ενώ στην οπίσθια όψη απεικονίζεται γλαύκα, όρθια πάνω σε πλαγιασμένο παναθηναϊκό αμφορέα, συνοδευόμενη από το σύμβολο της πόλης, την κυνηγέτιδα Δίκτυνα, και την επιγραφή ΠΟΛΥΡΗΝΙΩΝ³⁷. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τέλος: α) η εμφάνιση στους δύο τελευταίους τύπους του συμβόλου των πίων των Διοσκούρων (124-125) –κάτι το οποίο μπορεί επί του παρόντος να ερμηνευτεί μόνο ως προσωπικό σύμβολο υπευθύνου αξιωματούχου³⁸, αφού η λατρεία των Διοσκούρων δεν

³¹ Πολύβιος, *Ιστορίες* 55.3 κ.ε. Πρβλ. Chaniotis 1996, 38-41· Gondicas 1988, 220· Μικρογιαννάκης 1967, 157-8, 161. Η Πολυρρήνια ανταπέδωσε την βοήθεια προς τους Μακεδόνες και τους Αχαιοί κατά τον Συμμαχικό Πόλεμο, 220-217, (Πολύβιος, *Ιστορίες* 4.55.5). Βλ. επίσης *IC* II, xxiii, 239· Théron 1867, 426. Ο Mørkholm (1991, 155) θεωρεί αρκετά πιθανή την απεικόνιση του Φιλίππου Ε' ως Απόλλωνα.

³² Van Effenterre 1948, 118, σημ. 1.

³³ Βλ. και Wroth 1884, 55.

³⁴ Svoronos 1890, πίν. XXV, 5-6.

³⁵ Βλ. και Wroth 1884, 55.

³⁶ Η μελέτη της Thompson (1961) δημιούργησε μία σειρά από συζητήσεις και αμφισβητήσεις ως προς τη χρονολόγησή των σειρών. Βλ. Mørkholm 1991, 170· McGing 1986, 85, σημ. 68. Τελικά η Thompson αποδέχτηκε την ύστερη χρονολόγηση, μετά το 164, που είχε νωρίτερα προτείνει ο Lewis (1962), μέσα από ένα εκδοτικό σημείωμα για τον Mørkholm 1984. Για τους εικονογραφικούς τύπους των αθηναϊκών τετραδράχμων νέας τεχνοτροπίας βλ. Thompson 1961.

³⁷ Για την εικονογραφία των τετραδράχμων βλ. Le Rider 1968, 315-316.

³⁸ Le Rider 1968, 316· Wroth 1899, 94, 11.

μαρτυρείται πουθενά αλλού στην Πολυρρήνια, καθώς και β) η «αθηναϊκού» τύπου χάλκινη έκδοση με τη γλαύκα πάνω σε πλαγιασμένο αμφορέα, ως οπισθότυπος (127).

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ' (ΠΕΡ. 14-41 Μ.Χ.)

Η περίοδος της Ρωμαϊκρατίας, με φτωχή νομισματική αντιπροσώπευση στην Πολυρρήνια, έχει να επιδείξει μόνο προτομές των αυτοκρατόρων Αυγούστου (136-137), Καλιγούλα και Γερμανικού (138-139), με την πρώτη να συνδυάζεται με την προτομή του Κρηταγενούς Διός στην οπίσθια όψη. Η έμφαση στη μορφή του Αυγούστου, ιδρυτή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, σχετίζεται μάλλον με την προπαγανδιστική πολιτική του Τιβέριου, που θέλει να συνδέσει τον εαυτό του με το μεγαλείο και τη δόξα του προγόνου του. Ο Αύγουστος τιμάται-θεοποιείται από τον Τιβέριο και γίνεται ΘΕΟΣ ΣΕΒΑΣΤΟΣ³⁹, στο πλαίσιο της πολιτικής που ο ίδιος ο Αύγουστος είχε χαράξει με την θεοποίηση του θετού πατέρα του Ιουλίου Καίσαρα, εγκαινιάζοντας μία εποχή «θεογενών» αυτοκρατόρων για τη Ρώμη⁴⁰.

Το νόμισμα χρησιμοποιεί τύπο/κεφαλή της ρωμαϊκής εικονογραφίας και τεχνοτροπίας στην εμπρόσθια όψη, συνδυάζοντάς τον με κρητικό θέμα στην οπίσθια όψη, επιτυγχάνοντας έτσι το «πάντρεμα» των ρωμαϊκών πεποιθήσεων με τη μυθολογική παράδοση της Κρήτης. Ο Αύγουστος εμφανίζεται στο ίδιο νόμισμα με τον Κρηταγενή Δία, όπως ακριβώς θα συμβεί και αργότερα, το 37/8 μ.Χ., στους περίφημους κρητικούς «ελέφαντες» –αργυρά τετράδραχμα βάρους περίπου 10 γραμμαρίων, τα οποία κόπηκαν, κατά πάσα πιθανότητα, από το νομισματοκοπείο της Γόρτυνας⁴¹–, που εκδόθηκαν στο όνομα του Καλιγούλα. Εκεί, στην οπίσθια όψη, πάνω σε άρμα, το οποίο σύρουν τέσσερεις ελέφαντες, απεικονίζεται το καθιστό άγαλμα του θεοποιημένου αυτοκράτορα Αυγούστου, με φιάλη στο δεξί χέρι και σκήπτρο στο αριστερό, πλαισιωμένο από τα επτά αστέρια της μεγάλης Άρκτου, μία σαφής αναφορά στον Κρηταγενή Δία, αφού η μικρή και η μεγάλη Άρκτος δεν είναι άλλες από τις τροφούς του στην Ίδη, Ελίκη και Κυνόσουρα, που ο θεός τίμησε μεταμορφώνοντάς τις σε αστερισμούς⁴². Τα αστέρια και ο λατρευτικός τύπος του καθιστού θεοποιημένου Αυγούστου, καταμαρτυρούν μία στενή σχέση του θεοποιημένου αυτοκράτορα με τον Κρηταγενή Δία, και πιθανότατα παραπέμπουν στο δικαίωμα του Σεβαστού Αυγούστου να μοιράζεται με τον Δία το ιερό του τελευταίου στην Γόρτυνα. Μάλιστα, δεν αποκλείεται αυτός ο τύπος του Αυγούστου να

³⁹ Όταν ο Αύγουστος πέθανε στη Νώλα, το 14 μ.Χ. στο *laudation funebris*, που εκφωνήθηκε από τον Τιβέριο, ο νεκρός συγκρίθηκε με τον Ηρακλή, ενώ λίγο αργότερα ψηφίστηκε η απόδοση θείων τιμών στο πρόσωπο του νεκρού αυτοκράτορα. Στο εξής είναι γνωστός ως *Divus Augustus* (Salmon 1950, 38). Βλ. επίσης ενδεικτικά Ramage και Ramage 2000, 134-135 και Henig 1995³, 155-156 για την «gemma Augustea», ως σύμβολο μεταβίβασης της εξουσίας από τον Αύγουστο στον Τιβέριο.

⁴⁰ Για την θεοποίηση του Καίσαρα βλ. ενδεικτικά Whittaker 1996· Weinstock 1971· Fowler 1914, 107-133. Για την εισαγωγή της λατρείας του αυτοκράτορα στη Ρώμη από τον Αύγουστο βλ. ενδεικτικά Zanker 1990· Alfoldi 1988, 181-183· Rostovtzeff 1984, 214, 327· Salmon 1950, 38.

⁴¹ Svoronos 1890, πίν. XXXII, 3· Price 1973.

⁴² Price 1973. Με το ίδιο ακριβώς σκεπτικό συνέχισαν να εκδίδονται «ελέφαντες» και επί Κλαυδίου (41-54 μ.Χ.), διαδόχου του Καλιγούλα. (Burnett *et al.* 1992, 963). Για την εικονογραφία των ελεφάντων σε κρητικά νομίσματα ρωμαϊκής περιόδου, βλ. και την εκλαϊκευτική εργασία Στεφανάκης 2003. Για τον μύθο των τροφών του Διός Ελίκης και Κυνόσουρας βλ. Άρατος, *Φαινόμενα* 1.26-44· Σχολ. στην Ομήρου *Οδύσσεια* ε', 272, σχολ. 36-43· Ερατοσθένης, *Καταστερισμοί* 1.2.8-15.

αντιγράφει και το ίδιο το λατρευτικό άγαλμα του αυτοκράτορα στον ναό της Γόρτυνας.

Κάτι αντίστοιχο δεν θα ήταν απίθανο να συμβαίνει και στην Πολυρρήνια⁴³, δεδομένης μάλιστα της λατρείας του Δία στην πόλη (βλ. παραπάνω, σελ. 37), που συνεπάγεται και την ύπαρξη κάποιου ιερού στην περιοχή. Γνωρίζουμε, ωστόσο, με βεβαιότητα ότι, όπως οι Γορτύνιοι έτσι και οι Πολυρρήνιοι αφιέρωσαν στον Αύγουστο έναν αδριάντα⁴⁴, αφιέρωμα που δεν αποκλείεται να σχετίζεται και με την προτομή στο νόμισμα.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄ (ΠΕΡ. 330-280/70)

Η Πολυρρήνια ανήκει στις πόλεις εκείνες του νησιού που υιοθέτησαν τη νομισματοκοπία με σχετική καθυστέρηση, στα τέλη του 4^{ου} αιώνα⁴⁵. Οι εκδόσεις της Α΄ περιόδου χρονολογούνται μετά το 330 και μέχρι το 280/70⁴⁶, καθώς εμφανίζονται στους κρητικούς «θησαυρούς» με χρονολογία απόκρυψης τη δεκαετία 280/70, ενώ σημαντικό στοιχείο χρονολόγησης αποτελούν και οι ενδείξεις των επικοπών.

Δίδραχμα και δραχμές της Α΄ περιόδου έχουν βρεθεί σε τέσσερις κρητικούς «θησαυρούς» (*IGCH* 152, 153, 109, *CH VII* 70, Κεντρική/Νότια(;) Κρήτη 1991) (πίν. 1, σελ. 86), αντιπροσωπεύοντας εκδόσεις διδράχμων (5, 8), με ή χωρίς το όνομα ΧΑΡΙΣΘΕΝΗΣ, εκδόσεις δραχμών με τους τύπους κεφαλή ταύρου/αιχμή δόρατος (13, ίσως 14 και 20) (Κεντρική/Νότια(;) Κρήτη 1991), ενώ είναι γνωστή και η παρουσία ημιδράχμων (23, ίσως 25 και 27) με ή χωρίς την υπογραφή ΠΥΘΟΔΩΡΟΥ (*IGGH* 350

⁴³ Για τη ρωμαϊκή προπαγάνδα στα κρητικά νομίσματα βλ. Λαγογιάννη-Γεωργακαράτου 1995.

⁴⁴ *IC II*, xxiii, 12B. Martínez Fernández 2012, αρ. 14B.

⁴⁵ Για το θέμα της εισαγωγής νομίσματος στην οικονομία της Κρήτης και της έναρξης της τοπικής νομισματοκοπίας βλ. Stefanakis 1999. Η κριτική που δέχτηκε η συγκεκριμένη εργασία (Παρακωνσταντίνου 2001), θεωρείται άστοχη για τους εξής λόγους: α) το φαινόμενο της εισαγωγής ξένου νομίσματος κατ' αρχάς και η σταδιακή, στην συνέχεια, ανάληψη της νομισματοκοπίας από τις πόλεις του νησιού, ελέγχθηκαν από νομισματικές, κατά κύριο λόγο, πλευρές, με βάση τους «θησαυρούς», τα εισαγόμενα ξένα νομίσματα και τις επικοπές. Η επιγραφική μαρτυρία των αρχαϊκών χρόνων αξιοποιήθηκε μόνο στον βαθμό που στήριζε τα παραπάνω (Stefanakis 1999, 249-50). Δεν ήταν σκοπός του άρθρου να διερευνήσει την οικονομία της Κρήτης γενικότερα, και μάλιστα μέσα από τις επιγραφές κατά την αρχαϊκή εποχή, κάτι το οποίο οπωσδήποτε θα καθιστούσε την ενδελεχή μελέτη των επιγραφών απαραίτητη. Άλλωστε, τέτοιες μελέτες είχαν ήδη γίνει μέχρι έναν βαθμό, από την von Reden (1997, 157-158) και τον Stefanakis (1997, 27-29), ενώ οι ανάλογες επιγραφές έχουν συγκεντρωθεί από τους van Effenterre και Ruzé (1994 και 1995). Βλ. επίσης και Stefanaki 2005, 58-59. β) Το βιβλίο της Kurke (1999), το οποίο η εργασία εγκαλείται ότι αγνόησε, κυκλοφόρησε το ίδιο έτος και ενώ η εργασία βρισκόταν ήδη στο τυπογραφείο, πράγμα που κατέστησε τη συμπερίληψη και κριτική των απόψεων της συγγραφέως αδύνατη. γ) Το ψήφισμα της Γόρτυνας, των μέσων του 3^{ου} αιώνα (260-50), για την εισαγωγή του χάλκινου νομίσματος στη Γόρτυνα, ήταν εκτός των στόχων της εργασίας, καθώς το αντικείμενό της ήταν σαφώς η υιοθεσία του αργυρού νομίσματος από τις κρητικές πόλεις στο α΄ μισό του 5^{ου} αιώνα και η έναρξη των τοπικών νομισματοκοπειών μέχρι τα τέλη του 4^{ου} αιώνα. Το ψήφισμα της Γόρτυνας και η σημασία του αναλύθηκαν από τον συγγραφέα αλλού (Stefanakis 2000, 202-204· Stefanakis 1997, 153-157. Επίσης, Stefanaki 2005, 107-109).

⁴⁶ Le Rider 1966, 190, 198.

και ίσως Κεντρική/Νότια(:) Κρήτη 1991)⁴⁷.

Όσον αφορά στη μαρτυρία των επικοπών (πίν. 2, σελ. 86), αρκετές δραχμές με τους τύπους κεφαλή ταύρου/αιχμή δόρατος (10) χρησιμοποιήσαν ως πέταλα κυρηναϊκά διδραχμα με τύπους Ερμή Παράμμωνα και Σίλφιον (κοπές 308-300, με βάρος 7,30-7,80 γρ.), των οποίων το βάρος έχει μειωθεί κατά 2 γραμμάρια περίπου⁴⁸. Ημιδραχμα/τριώβολα (23-28) επικόπηκαν, ως επί το πλείστον, σε αργίτικα τριώβολα του τέλους του 4^{ου} και των αρχών του 3^{ου} αιώνα⁴⁹, σε κορινθιακές δραχμές των αρχών του 3^{ου} αιώνα⁵⁰, καθώς επίσης και σε ψευδο-αιγινίτικα ημιδραχμα Κυδωνίας (24ιδ). Επικεκομμένοι, τέλος, σε αταύτιστα ωστόσο πέταλα, είναι αρκετοί οβολοί της περιόδου⁵¹, με κεφαλή νύμφης/κεφαλή ταύρου (29). Τα ξένα νομίσματα, που χρησιμοποιήθηκαν ως πέταλα στην Πολυρρήνια, μας παρέχουν σημαντική μαρτυρία για τη χρονολόγηση των νομισματικών της εκδόσεων και τις οικονομικές συναλλαγές της.

Η μεγάλη εισροή κυρηναϊκών νομισμάτων που παρατηρείται γενικότερα στο νησί μεταξύ 300-280/90⁵², δείχνει τις στενές σχέσεις των Κρητικών πόλεων με τη Βόρεια Αφρική και μπορεί να εξηγηθεί με δύο τρόπους: είτε με την επιστροφή μισθοφόρων, οίγουρα και Πολυρρηνίων, στο νησί μετά το 320⁵³, είτε μέσω των σχέσεων του Μάγα με την Κρήτη, και ιδιαίτερα με το δυτικό μέρος του νησιού, στις αρχές του 3^{ου} αιώνα⁵⁴. Δεν αποκλείεται, μάλιστα μαζί με τη Γόρτυνα και μέσω των Ορείων (βλ. παρακάτω, παράρτημα 1B), η Πολυρρήνια να σχετίστηκε ανεπίσημα με τον κύριο-τοποτηρητή της Κυρήνης, τον Μάγα.

Αναφορικά με τα αργίτικα τριώβολα, γνωρίζουμε ότι προς το τέλος του 4^{ου} αιώνα

⁴⁷ Ενυπόγραφη σφραγίδα του Πυθοδώρου από το νομισματοκοπείο της Αιπέρας έχει επίσης βρεθεί στους ίδιους «θησαυρούς». Βλ. Le Rider 1966, 36, αρ. 268. Για την πιθανή εύρεση των τύπων 14, 20 και 25 στον «θησαυρό» Κεντρική/Νότια Κρήτη 1991 βλ. Meadows and Stefanakis 2014 [υπό έκδοση].

⁴⁸ Le Rider 1966, 118. Στις σελ. 113-4, αρ. 1-3 και πίν. XXVIII, 11-18, ο μελετητής έχει καταγράψει εννέα παραδείγματα επικοπών σε κυρηναϊκά διδραχμα. Για τις κυρηναϊκές κοπές, που χρησιμοποιήθηκαν ως πέταλα από κρητικά νομισματοκοπεία. Βλ. και Τουράτσογλου 1995, 22α.

⁴⁹ Stefanakis 2007, 309-310· Stefanakis 2006, 47-48· Stefanakis 1997, 118.

⁵⁰ Le Rider 1966, 188. Στις σελ. 114-7, αρ. 3-7 και πίν. XXVIII, 19-XXIX, 9, ο μελετητής έχει καταγράψει τριάντα τέσσερα παραδείγματα ημιδράχμων, τα περισσότερα επικεκομμένα σε αργίτικα τριώβολα και τρία επικεκομμένα σε κορινθιακά ημιδραχμα (αρ. 5i-j, 7j). Για τις επικοπές σε αργίτικα τριώβολα γενικότερα βλ. Stefanakis 2007, 309-310· Στεφανάκης υπό δημοσίευση.

⁵¹ Ο Le Rider, 1966, 117, αρ. 8, πίν. XXIX, 10-13, έχει καταγράψει πέντε παραδείγματα, όλα επικεκομμένα σε αταύτιστα πέταλα.

⁵² *IGCH* 151 (Μητρόπολη, Γόρτυνα 1915): 27 διδραχμα· *IGCH* 152 (Φαιστός 1953): 65 διδραχμα· *IGCH* 154 (κεντρική Κρήτη): 12 διδραχμα· Τουράτσογλου 1995, 50 (Κερατόκαμπος 1992;): 2 διδραχμα· Τουράτσογλου 1995, 42-47 (κεντρική-νότια(:) Κρήτη 1991: 29 διδραχμα.

⁵³ Stefanakis 2006, 48· Τουράτσογλου 1995, 20· Mørkholm 1991, 67-70, 89· Le Rider 1966, 133-146, 187, 191-2, 194.

⁵⁴ Από το 300 ο Μάγας, ετεροθαλής αδελφός του Πτολεμαίου β', ανέλαβε τη διοίκηση της Κυρηναϊκής, η οποία παρέμεινε υπό Πτολεμαϊκό έλεγχο μέχρι το 283. Εκείνη τη χρονιά ο Πτολεμαίος β' Φιλάделφος έγινε βασιλιάς και ο Μάγας ανακήρυξε τον εαυτό του βασιλέα της Κυρηναϊκής, επαναστατώντας ενάντια στον Πτολεμαίο. Ωστόσο, από το 271 μέχρι το θάνατό του το 250, συμβιβάστηκε με τον έλεγχο του Φιλάδελφου στην Κυρηναϊκή (Πουκαμισάς 1994, 79). Η μελέτη των κυρηναϊκών νομισμάτων που εμπεριέχονταν στους κρητικούς «θησαυρούς» (Τουράτσογλου 1995, 22) ενίσχυσε τη μελέτη του Mørkholm (1980, 145-49) για τη νομισματοκοπία της Κυρήνης στα τέλη του 4^{ου} και στις αρχές του 3^{ου} αιώνα και θεωρείται πλέον σχεδόν σίγουρο ότι κατά τη διάρκεια της πτολεμαϊκής διοίκησης της Κυρηναϊκής (322/1-300) κυρηναϊκά νομίσματα εισήχθησαν στην Κρήτη σε μεγαλύτερες ποσότητες απ' ό,τι κατά τη διάρκεια της εποχής του Μάγα (300-250). Βλ. και Trifiró 2001, 144.

σημειώθηκε μία σημαντική εισροή από αυτά στην Κρήτη, όπως δείχνει η παρουσία τους σε «θησαυρούς»⁵⁵, και η χρήση τους ως πέταλα για επικοπές σε αρκετά νομισματοκοπεία⁵⁶. Πρόκειται για αργίτικα νομίσματα γνωστά και από τους «θησαυρούς» της Πελοποννήσου των αρχών του 3^{ου} αιώνα⁵⁷. Ο Le Rider έχει σωστά χρονολογήσει τις επικοπές της Κυδωνίας με ψευδο-αιγινήτικους τύπους πάνω σε αργίτικα πέταλα λίγο πριν και γύρω στο 280, σημειώνοντας ότι το ίδιο ισχύει και για τις αντίστοιχες εκδόσεις της Πολυρρήνιας και της Αιπτέρας⁵⁸.

Η εισροή των αργίτικών νομισμάτων θα μπορούσε ίσως να σχετιστεί με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις του Πολυπέρχοντα στην Πελοπόννησο, ο οποίος το 315, ενισχυμένος οικονομικά από τον Αντίγονο της Μακεδονίας, στρατολόγησε, μάλλον στο Ταίναρο, 8.000 μισθοφόρους⁵⁹. Θεωρείται πιθανό, αν και δεν μπορεί να αποδειχτεί, ότι στο στρατό του συμμετείχαν και αρκετοί Κρήτες μισθοφόροι, κάτι το οποίο, αν ισχύει, μπορεί και να εξηγήσει γενικότερα την εισαγωγή διαφόρων πελοποννησιακών νομισμάτων στο νησί⁶⁰. Δεν μπορεί να αποκλειστεί, ωστόσο, και μία σχέση με τον διεκδικητή του σπαρτιατικού θρόνου Κλεώνυμο, ο οποίος το 303-302 ανταποκρίθηκε στην πρόσκληση των Ταραντινών ενάντια στους Λευκανούς και έπλευσε προς την Ιταλία με 5.000 μισθοφόρους που μίσθωσε στο Ταίναρο⁶¹. Μάλιστα, η συνθήκη που υπήρχε μεταξύ του Κλεονύμου και των Πολυρρηνίων και Φαλασαρνέων στις αρχές του 3^{ου} αιώνα⁶², καθιστά πολύ πιθανή την ενίσχυση του στρατού του με μισθοφόρους, ειδικά από τη δυτική Κρήτη και τις δύο εμπλεκόμενες πόλεις⁶³. Τέλος, δεν μπορεί να αποκλειστεί και η σχέση του βασιλιά των Λακεδαιμονίων Αρέα, ο οποίος το 273 βρισκόταν στην Κρήτη υποστηρίζοντας του Γορτυνίου σε κάποιον πόλεμό τους. Αναγκάστηκε όμως να αποχωρήσει εσπευσμένα, καθώς ο Πύρρος είχε εκστρατεύσει εναντίον της Σπάρτης, φέρνοντας μαζί του στην Πελοπόννησο 2.000 στρατιώτες, αναμεσά τους σίγουρα και αρκετούς Κρήτες μισθοφόρους⁶⁴. Ο Αρεΰς φαίνεται να συνδέεται ιδιαίτερα με τους Πολυρρηνίους, καθώς τιμήθηκε στην πόλη με την ανέγερση αδριάντα στις αρχές του 3^{ου} αιώνα⁶⁵.

Δεν πρέπει ωστόσο να παραβλεφθεί και η πιθανότητα το αργίτικο νόμισμα να

⁵⁵ Μητρόπολη, Γόρτυνα 1915: 5 τριώβολα. (Le Rider, 1966, 9, αρ. 8-12· *IGCH* 151)· Κερατόκαμπος 1992(:): 4 τριώβολα. (Τουράτσογλου 1995, 50)· Αρκαλοχώρι-Αστρίτσι 1936: 27 τριώβολα (Trifiró 2001, 151-153).

⁵⁶ Παραδείγματα από τη Γόρτυνα, την Αιπέρα, την Κυδωνία, την Πολυρρήνια και την Φαλάσαρνα μας είναι σήμερα γνωστά (Le Rider 1966, 127, 188). Για την Κυδωνία βλ. και Stefanakis 1997, 118. Το βάρος τους ισοδυναμεί με εκείνο των κρητικών ημιδράχμων. Για τα αργίτικα που κυκλοφορούν και επικόπονται στην Κρήτη βλ. Stefanakis 2007, 309-310.

⁵⁷ *IGCH* 130· Hackens 1968, 92, σημ. 2.

⁵⁸ Le Rider, 1966, 198, 188.

⁵⁹ MacDonald 1996, 43-45, και σημ. 6, με σχετική βιβλιογραφία για την δράση του Πολυπέρχοντα.

⁶⁰ MacDonald 1996, 43· Le Rider 1966, 192· Στεφανάκης υπό δημοσίευση.

⁶¹ Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστορική Βιβλιοθήκη* 20.104. Βλ. και Μικρογιαννάκης 1967, 48· Chaniotis 1996, 180.

⁶² Μαρκουλάκη 2000· *IC* II, x, 1· Martínez Fernández 2012, σελ. 45-48, αρ. 1-2· Chaniotis 1996, 179-181. *IC* II, xi, 1· Μικρογιαννάκης 1967, 63, 109-110· van Effenterre 1948, 203· Kirsten 1952, 2540.

⁶³ Buxton 1995, 117.

⁶⁴ Πλουταρχος, *Πύρρος* 27. Βλ. και Μικρογιαννάκης 1967, 47· Chaniotis 1996, 181, σημ. 1112.

⁶⁵ *IC* II, xxiii, 12A· Martínez Fernández 2012, αρ. 14A· Gondicas 1988, 2.13-14, αρ. 25. Για τον Αρέα και τη δράση του στην Κρήτη βλ. Μικρογιαννάκης 1967, 109-110· Chaniotis 1996, 32.

εισέρευσε στη δυτική Κρήτη, ως αποτέλεσμα εμπορικής δραστηριότητας στα τέλη του 4^{ου} και τις αρχές του 3^{ου} αιώνα, στο πλαίσιο των γενικότερων σχέσεων της Κρήτης με την Πελοπόννησο⁶⁶. Προκειμένου μάλιστα για την Πολυρρήνια, οι σχέσεις πρέπει να ήταν ιδιαίτερα στενές, αφού η πόλη θεωρείται ότι ιδρύθηκε από Αχαιούς και Λακεδαιμονίους, ίσως στα αρχαϊκά χρόνια, ως αποτέλεσμα συνοικισμού προγενέστερης «κατά κόμας» εγκατάστασης⁶⁷, κάτι που ενδεχομένως παραπέμπει στους Αχαιούς της Αργολίδας, του Αγαμέμνονα, και τους Αχαιούς της Λακωνίας, του Μενελάου⁶⁸. Ίσως μάλιστα με αυτή την παράδοση να σχετίζεται και η λατρεία της Αργείας Ήρας στην Πολυρρήνια, όπου θα υπήρχε και κάποιο ιερό⁶⁹.

Κατά τον Χρεμωνίδιο πόλεμο (267-262/1)⁷⁰, μάλιστα, η Πολυρρήνια τάχθηκε με το μέρος των Λακεδαιμονίων⁷¹. Το β' μισό του 3^{ου} αιώνα ο πολυρρήνιος Σώσος απεστάλη ως θεωροδόκος στην Επίδαυρο⁷², ενώ στις αρχές του 2^{ου} αιώνα δύο Πολυρρήνιοι απελευθέρωσαν Τροιζηνίους αιχμαλώτους από τον Κρητικό Πόλεμο⁷³, και δύο Λακεδαιμόνιοι τιμήθηκαν στην Πολυρρήνια⁷⁴. Οι στενές σχέσεις των δύο περιοχών διαφαίνονται και από την επιγραφή IG iv.729, 43, όπου αναγράφονται σαράντα τρία ονόματα μεταναστών στην Ερμιόνη της Αργολίδας, με τα τοπωνυμικά τους να αναφέρονται όλα στη δυτική Κρήτη⁷⁵.

Οι αργυροί οβολοί (29), επικεκομμένοι επίσης, αλλά σε αδιάγνωστα πέταλα, έχουν χρονολογηθεί σε αυτή την περίοδο, λόγω της εικονογραφικής τους σχέσης με τις υπόλοιπες αργυρές εκδόσεις. Ο Robinson τους θεώρησε παλαιότερα ως ψευδο-αιγινήτικες εκδόσεις της Κυδωνίας, καθώς αφενός λανθασμένα διέκρινε έναν μηνίσκο στα αριστερά της κεφαλής της νύμφης και αφετέρου ήταν επηρεασμένος από την εμφάνιση των γραμμάτων ΑΧ σε μία ψευδο-αιγινήτικη έκδοση της Κυδωνίας⁷⁶. Η εν λόγω έκδοση των οβολών, ωστόσο, δεν φέρει κανένα αιγινήτικο ή ψευδο-αιγινήτικο στοιχείο, ενώ ο μηνίσκος που διέκρινε ο Robinson είναι στην πραγματικότητα μία ατέλεια/φθορά της σφραγίδας. Τα γράμματα ΑΧ δεν αποκλείεται να είναι μία ανάποδη χάραξη του ΧΑ, ακριβώς όπως η ανάποδη χάραξη που παρατηρείται και στον οπισθότυπο με τα γράμματα ΥΛΟΠ. Είναι πιθανόν λοιπόν, η συγκεκριμένη υποδιαίρεση να αποτελεί μέρος της σειράς με τις επιγραφές ΠΟΛΥ[ΡΡΗΝΙΩΝ] και ΧΑ[ΡΙΣΘΕΝΗΣ]⁷⁷.

Επισημάνσεις⁷⁸ εντοπίζονται μέχρι στιγμής μόνο στα διδραχμα της Α' περιόδου (5,

⁶⁶ Stefanakis 2007, 310-311· Στεφανάκης, υπό δημοσίευση.

⁶⁷ Στράβων, *Γεωγραφικά* 10.4.13. Πρβλ. Gondicas 1988, 222-223· Van Effenterre 1948, 236. Για τη σχέση Πολυρρήνιας και Σπάρτης βλ. Gondicas 1988, 224.

⁶⁸ Φαράκλας 1998, 19-22.

⁶⁹ Martínez Fernández 2012, αρ. 1.

⁷⁰ Chaniotis 1996, 32 και σημ. 146, με σχετική βιβλιογραφία.

⁷¹ Mikroyannakis 2000, 300· Chaniotis 1996, 33· Μικρογιαννάκης 1967, 109-111. Για την συμμετοχή των Κρητικών πόλεων στον Χρεμωνίδειο πόλεμο γενικότερα βλ. Mikroyannakis 2000.

⁷² Μήτσος 1933, 10 κ.ε., στ. 8.

⁷³ Martínez Fernández 2012, σελ. 54-55, αρ. 14· Gondicas 1988, 2.17-18, αρ. 35· IC IV, 756.

⁷⁴ Martínez Fernández 2012, αρ. 5B· Gondicas 1988, 2.15, αρ. 30· IC II, xxiii, 4B.

⁷⁵ Για τη συζήτηση του θέματος βλ. Karafotias 2002, 116· Launey 1950, 659-660.

⁷⁶ Robinson 1928, 192-3, 195. Για τα ψευδο-αιγινήτικα βλ. Stefanakis 1999, 257-8· Stefanakis 1997, 39-74, 86-90, 112-118.

⁷⁷ Stefanakis 1997, 294.

⁷⁸ Οι επισημάνσεις στα κρητικά νομίσματα έχουν θεωρηθεί ως σήματα πόλεων, που ευρισκόμενες σε ανάγκη έκδοσης νέου ή μεγαλύτερης ποσότητας νομίσματος, επισήμαναν ξένα νομίσματα που βρέθηκαν

8) (πίν. 3, σελ. 47), κάποια εκ των οποίων φέρουν την επιγραφή ΧΑΡΙΣΘΕΝΗΣ (5, 8). Οι τέσσερεις διαφορετικοί τύποι σφραγίδων που επισημαίνουν τα πολυρρηνικά νομίσματα είναι το «βουκράνιο» (δύο σφραγίδες)⁷⁹, το «κηρύκειο» με το γράμμα «Δ»⁸⁰, και η «ασπίδα»⁸¹. Αρχικά η επισημάνση «βουκράνιο»⁸², και αργότερα η επισημάνση «ασπίδα»⁸³, θεωρήθηκαν ότι ανήκουν στην Πολυρρήνια, και οι δύο λόγω της παραπομπής τους σε κυρίαρχους τύπους της πολυρρηνικής νομισματοκοπίας. Δεδομένων όμως των νέων στοιχείων, ότι δηλαδή και οι δύο τύποι χρησιμοποιούνταν για την επισημάνση πληθώρας κρητικών νομισμάτων αλλά και πολυρρηνικών διδράχμων, καμία από τις δύο ταυτίσεις δεν φαίνεται να ευσταθεί. Και ενώ η επισημάνση «ασπίδα» δεν έχει ακόμη αποδοθεί σε συγκεκριμένο νομισματοκοπείο, η Μώδα και η Λάππα φέρονται ως οι επικρατέστερες υποψήφιες για την πατρότητα του «βουκρανίου», τουλάχιστον κατά τον 3^ο αιώνα. Τέλος, η επισημάνση «κηρύκειο-Δ» απαντά μόνο σε διδραχμα της Πολυρρήνιας, ως εικονογραφικό σύμβολο, όμως, μπορεί να ανήκει και σε αρκετές άλλες πόλεις του νησιού, με επικρατέστερη την Σύβριο⁸⁴.

Επισημάνση	Υποδιαίρεση	Αριθμ. καταλ.	Χρονολόγηση
«Βουκράνιο»	διδραχμο	5ι, ιγ, 8α	280/70
«Κηρύκειο, Δ»	διδραχμο	5ιδ	280/70
«Ασπίδα»	διδραχμο	8η	280/70
«Βουκράνιο»	ημιδραχμο	107, 108	200-185

Πίνακας 3. Επισημάνσεις σε νομίσματα Πολυρρήνιας

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄ (ΠΕΡ. 270/60-200/180)

Η Β΄ περίοδος χαρακτηρίζεται από μία κατακόρυφη πτώση του βάρους των αργυρών νομισμάτων, την εμφάνιση υπόχαλκων νομισμάτων και την έναρξη των χάλκινων σειρών στην Πολυρρήνια. Και οι τρεις κατηγορίες νομισμάτων αυτής της περιόδου συνδέονται με την έλλειψη πολύτιμου μετάλλου στην Κρήτη μετά το 270⁸⁵.

στην κατοχή τους. Βλ. σχετικά, Stefanaki 2007-2008, 51-53· Stefanakis and Traeger 2005, 383· Stefanakis 1999, 262· Stefanakis 1997, 104-111· Le Rider, 1966, 213-15.

⁷⁹ Le Rider 1966, 204 κ.ε., αρ. 3· Gondicas 1988, 216-217.

⁸⁰ Le Rider 1966, 208, αρ. 7· Gondicas 1988, 217.

⁸¹ Le Rider 1966, 199 κ.ε., αρ.1.

⁸² Le Rider 1966, 214.

⁸³ Stefanakis 1997, 106-107.

⁸⁴ Stefanakis and Traeger 2005, 385.

⁸⁵ Για τα νομίσματα μειωμένου βάρους της Κυδωνίας και της Γόρτυνας βλ. Stefanakis 1997, 140, 146-7 και Le Rider 1966, 152-153, 245 αντίστοιχα. Επίσης, Stefanaki 2007-2008, 54-55. Για τα υπόχαλκα της περιόδου βλ. Stefanakis 1997, 150-1, πίν. 4.2. Δέκα νομισματοκοπεία φαίνεται να εκδίδουν τέτοια νομίσματα καθώς αρκετά παραδείγματα μας είναι ήδη γνωστά (Γόρτυνα: 8, Έλυρος: 1, Κνωσός: 1, Κυδωνία: 3,

Η μικρή σειρά των διδράχμων της Β΄ περιόδου (32-33) συνεχίζει να χρησιμοποιεί τύπους παρόμοιους με την προηγούμενη περίοδο, με το όνομα ΧΑΡΙΣΘΕΝΗΣ, παρουσιάζεται όμως σημαντική μείωση στο βάρος των νομισμάτων της. Τα νομίσματα αυτά πρέπει να χρονολογηθούν στα χρόνια μετά το 270, εφόσον δεν εντοπίζονται στους «θησαυρούς» με χρονολογία απόκρυψης τη δεκαετία του 280/70.

Με παρόμοιους τύπους και το ίδιο όνομα αξιωματούχου εμφανίζονται στην Πολυρρήνια αυτή την περίοδο και τα πρώτα υπόχαλκα νομίσματα (33bis), τα οποία τείνουν σήμερα να θεωρούνται επίσημες κρατικές εκδόσεις για χρήση εντός της πόλεως, και όχι ως προϊόντα παραχαρακτών⁸⁶. Ο Wells⁸⁷, αναφερόμενος στα δύο γνωστά παραδείγματα υπόχαλκων πολυρρηνιακών διδράχμων μειωμένου βάρους (33bis α-β), ενίσχυσε τη θεωρία των επίσημων κρατικών υπόχαλκων εκδόσεων στην Κρήτη. Επίσης, υποστήριξε την αποδοχή τέτοιου τύπου νομισμάτων «ανάγκης» από διάφορες πόλεις του νησιού χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα τα υπόχαλκα νομίσματα της Πολυρρήνιας, για τα οποία χρησιμοποιήθηκαν οι ίδιες σφραγίδες που σημάδεψαν και μία επίσημη αργυρή έκδοση της πόλης (6)⁸⁸. Θεώρησε τον Χαρισθένη, που υπέγραψε την έκδοση, ως υπεύθυνο για τα υπόχαλκα νομίσματα και κατέληξε: «*Such release of plated coin by authorities would perhaps go to support the Milne-Le Rider thesis that there is some chance that around 280/70 BC the surviving city mints of Crete were all in the same boat, desperately short of silver for coinage, and that they issued plated coin for internal use, or conceivably even for use as instruments of exchange within the island, whether by express or by tacit understanding with their own communities and with the monetary authorities of neighbouring cities*»⁸⁹.

Ωστόσο, το γεγονός ότι ένα αργυρό διδραχμο της Α΄ περιόδου (6) και ένα διδραχμο μειωμένου βάρους της Β΄ περιόδου (33) σε παρόμοιους τύπους με τα υπόχαλκα (33bis)⁹⁰, δύο σύγχρονα υπόχαλκα της Κυδωνίας⁹¹ και ένα της Φαιστού φέρουν σημάδια δοκιμής προκειμένου να διαπιστωθεί η αυθεντικότητά τους, δείχνει μάλλον ότι η παραγωγή υποχάλκων δεν ήταν και τόσο «επίσημη» πρακτική στην Κρήτη εκείνη την εποχή, ή τουλάχιστον δεν ήταν ένα γενικότερα αποδεκτό μέτρο αντιμετώπισης της έλλειψης του αργύρου για κάθε πόλη του νησιού⁹². Η χρήση, επιπλέον, κοινών σφραγίδων για υπόχαλκα και αργυρά νομίσματα στην Πολυρρήνια δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως αδιάσειστο επιχείρημα για την ύπαρξη επισήμων, παγκρήτιας αποδοχής, υπόχαλκων εκδόσεων⁹³. Μία κιβδηλη σφραγίδα μπορεί εύκολα να παρασκευαστεί μηχανικά από ένα αργυρό νόμισμα, ενώ δεν θα ήταν αδύνατο για έναν αρχαίο παραχαράκτη να αντιγράψει με πιστότητα μία σύγχρονη του επίσημη σφραγίδα.

Πολυρρήνια: 3, Πραιός: 8, Ραύκος: 6, Τύλισος: 1, Φαιστός: 3, Φαλάσαρνα: 4). Για την έναρξη της χάλκινης νομισματοκοπίας στην Κρήτη μετά το 260 βλ. Stefanakis 2000, 202-3· Stefanakis 1997, 153-157.

⁸⁶ Le Rider 1966, 151, σημ. 3. Για τα υπόχαλκα νομίσματα στις αρχές του 3^{ου} αιώνα βλ. Stefanakis 2000, 202· Stefanakis 1997, 148-153· Le Rider 1966, 151, σημ. 2· Milne 1943, 78 κ.ε.

⁸⁷ Wells (αχρονολόγητο), 7, 10.

⁸⁸ Wells (αχρονολόγητο), 3 κ.ε.

⁸⁹ Wells (αχρονολόγητο), 10-11.

⁹⁰ Wells (αχρονολόγητο), 8 κ.ε.

⁹¹ Βλ. και Stefanakis 1997, Chapter 3: Contemporary Forgeries, αρ. 191 και αρ. 203.

⁹² Stefanakis 2000, 202.

⁹³ Για την άποψη αυτή βλ. επίσης Buttrey 1979, 36, σημ. 8· Crawford 1968, 56-57.

Αλλά ακόμη και αν θεωρηθεί βέβαιο το γεγονός ότι χρησιμοποιήθηκε η επίσημη σφραγίδα για να εκδοθεί υπόχαλκο νόμισμα, υπάρχουν αρκετά παραδείγματα από τον αρχαίο κόσμο για νομισματοκόπους που παρήγαγαν *adulteria moneta* εκτός νομισματοκοπείου⁹⁴. Το γεγονός, επομένως, ότι νομίσματα που έφεραν το όνομα ΧΑΡΙΣΘΕΝΗΣ υπόκειντο σε δοκιμή για να διαπιστωθεί η καθαρότητα του μετάλλου τους, σημαίνει ότι η παραγωγή της εποχής και το συγκεκριμένο όνομα του υπευθύνου δεν έχαιραν εμπιστοσύνης⁹⁵. Και δεν υπάρχει βέβαια απόδειξη, ότι ο Χαρισθένης είχε την κρατική άδεια για να επιβλέπει μία έκδοση υπόχαλκων νομισμάτων στην Πολυρρήνια⁹⁶.

Για τους λόγους που αναπτύχθηκαν παραπάνω και δεδομένου του αθηναϊκού νόμου που ψηφίστηκε κατά την αρχή του Νικόφωνα το 374/5, ο οποίος όριζε στους δοκιμαστές να ελέγχουν οποιοδήποτε ύποπτο νόμισμα για την καθαρότητα του κράματος και την προέλευσή του από επίσημες σφραγίδες –εφόσον παραχάραξη μπορούσε να γίνει και μέσα στο ίδιο το νομισματοκοπείο με τη χρήση επίσημων σφραγίδων σε νοθευμένο μέταλλο⁹⁷–, είναι εξίσου πιθανόν ο Χαρισθένης να ήταν ένας διεφθαρμένος αξιωματούχος.

Η επιτυχής και μακροχρόνια υπηρεσία του Χαρισθένη στο νομισματοκοπείο θα του έδινε την αυτοπεποίθηση και την αξιοπιστία να διοχετεύσει στην αγορά υπόχαλκα νομίσματα για προσωπικό του όφελος. Αν μάλιστα ήταν εφικτό να εξακριβωθεί κατά πόσον η κοπή υποχάλκων είναι και η τελευταία της σειράς που φέρει το όνομά του, θα είχαμε μία ένδειξη για πιθανή κιβδηλεία, μετά την οποία είτε αποσύρθηκε είτε εκδιώχθηκε, έχοντας αποκαλυφθεί η απάτη του. Θα μπορούσε, ενδεχομένως, να συγκριθεί με τον Ικέσιο της Σινώπης, πατέρα του φιλοσόφου Διογένη (περ. 400-325), ο οποίος, όταν ήταν επικεφαλής του νομισματοκοπείου της Σινώπης μετά το 362, προέβη σε παράνομη πράξη («παραχάραξαντος τὸ νόμισμα»), που είχε ως αποτέλεσμα να εξοριστεί⁹⁸. Είναι βέβαια δύσκολο να εξακριβωθεί και αν οι αργυρές κοπές της Σινώπης, μετά τον θάνατο του Δατάμη το 362, έγιναν υπό την εποπτεία του Ικεσίου⁹⁹, ωστόσο είναι πιθανό να υπάρχει κάποια σχέση μεταξύ της ατασθαλίας του Ικεσίου και του πλήθους των σημαδιών δοκιμής που παρατηρούνται στα αργυρά νομίσματα της Σινώπης των χρόνων 360-320¹⁰⁰. Μία τόσο μεγάλη συχνότητα δοκιμών δεν μπορεί παρά να δηλώνει τη γενικότερη δυσπιστία ως προς την καθαρότητα του μετάλλου των νομισμάτων της Σινώπης.

⁹⁴ Crawford 1968, 58. Για την αρχαία κιβδηλεία εκτός κρατικού νομισματοκοπείου βλ. Graf 1903, 77-79.

⁹⁵ Wells (αχρονολόγητο), 12.

⁹⁶ Wells (αχρονολόγητο), 10 κ.ε.

⁹⁷ Stroud 1974, 165-6. Για την χρονολόγηση του νόμου βλ. Stroud 1974, 185-8. Για τη συζήτηση που ακολούθησε την ερμηνεία του Stroud βλ. υπέρ: Sokolowski 1976, 511-515, κατά: Buttrey 1979, 33-45· Giovannini 1975, 185-195. Για το θέμα γενικότερα βλ. και Βαρουφάκης 1996, 61-66.

⁹⁸ Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι Φιλοσόφων*, 6.20, 1-3. Wells (αχρονολόγητο), 13-4. Για τον Ικέσιο βλ. Waddington, Babelon and Reinach 1925², 193 και σημ. 3· Robert 1903, 765 κ.ε., αρ. 44.

⁹⁹ Βλ. Stroud 1974, 165· Bogaert 1968, 226-29· Donzelli 1958, 96-107, υπέρ της αυθεντικότητας της ιστορίας του Ικεσίου. Κατά: von der Mühl 1966, 236-9.

¹⁰⁰ *SNG British Museum*, πιν. LIII, 1448-1458· *SNG Copenhagen*, τ. 20, πιν. 8, 277-289. Βλ. επίσης, Six 1885, 26-32.

Χάλκινο νόμισμα

Κατά την Β' περίοδο της νομισματοκοπίας της Πολυρρήνιας εμφανίζεται και το χάλκινο νόμισμα. Το θέμα της εποχής και των λόγων της εισαγωγής του χάλκινου νομίσματος στην Κρήτη έχει ήδη συζητηθεί αλλού. Ως χρόνος εισαγωγής θεωρείται η δεκαετία 260/50, ενώ ως κύριοι λόγοι για τη χρήση του νέου μετάλλου στην κρητική νομισματοκοπία έχουν θεωρηθεί αφενός η κρίση στην κυκλοφορία του άργυρου στο άμισό του 3^ο αιώνα στην Μεσόγειο, με πιθανή επίδραση από την οικονομία των Πτολεμαίων, και αφετέρου η ανάγκη για ένα πρακτικότερο μέσο συναλλαγής, που θα κάλυπτε τις καθημερινές ανάγκες¹⁰¹. Οι χάλκινες κοπές της Πολυρρήνιας δεν έχουν τύχει καμίας μελέτης στο παρελθόν. Σε μεγάλο μέρος των δημοσιευμένων παραδειγμάτων δεν αναγράφεται το βάρος τους, ενώ η παραγωγή και οι υποδιαίρεσεις του χάλκινου νομίσματος είναι ένα από τα κύρια προβλήματα που αντιμετωπίζει η νομισματική εν γένει¹⁰², και η νομισματική της Κρήτης ειδικότερα¹⁰³. Δεδομένων των παραπάνω προβλημάτων και του ερευνητικού κενού, επιχειρείθηκε εδώ μία κατάταξη των χάλκινων νομισμάτων της Πολυρρήνιας, βάσει τύπου, διαμέτρου και βάρους, όπου αυτό είναι γνωστό (πίν. 4α-β, σελ. 87), ενώ γίνεται και μία προσπάθεια διαχωρισμού των βασικών υποδιαίρεσεων (βλ. παρακάτω, Σταθμητικοί Κανόνες και Υποδιαίρεσεις). Η χρονολόγησή τους πρέπει να θεωρηθεί γενική, αποτέλεσμα μιας πρώτης οργάνωσης του υλικού, ως αφετηρία για τη συστηματικότερη μελέτη τους στο μέλλον.

Γύρω στα μέσα του 3^{ου} αιώνα τοποθετούνται οι εκδόσεις της πρώτης φάσης, οι οποίες ανακαλούν εικονογραφικά τύπους των αργυρών εκδόσεων των προγενεστέρων χρόνων με εμπροσθότυπους, είτε κεφαλές θεοτήτων (34-38, 50-53), είτε την κεφαλή ταύρου (39-49). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η έκδοση με την κεφαλή της Ήρας προς αρ./βουκράνιο (35), τέσσερα παραδείγματα της οποίας βρέθηκαν στο αρχαίο στάδιο της Νεμέας, στην περιοχή της εξέδρας των κριτών, στην ανατολική πλευρά του στίβου¹⁰⁴. Αν και για τον μελετητή των ανασκαφικών νομισμάτων της Νεμέας το φαινόμενο είναι ανεξήγητο, μπορεί ωστόσο να εξηγηθεί εν μέρει από τις σχέσεις των Πολυρρηνίων με την Πελοπόννησο, το Άργος και τη λατρεία της Ήρας Αργείας στην πόλη, όπως παρουσιάστηκαν παραπάνω (σελ. 39, 45-46), καθώς και από τη συμμετοχή Πολυρρηνίων, είτε ως αθλητών είτε ως θεατών στα Νέμεα.

Στο β' μισό του αιώνα αρχίζει η εμφάνιση της βοιωτικής ασπίδας και του κρητικού αγριμιού (54-57)¹⁰⁵, προαναγγέλοντας τις χάλκινες εκδόσεις της δεύτερης φάσης (στην πλειονότητά τους μικρές υποδιαίρεσεις), των οποίων τους τύπους μονοπωλούν οι

¹⁰¹ Στεφανάκης 2000, 201-204. Βλ. επίσης, Stefanaki 2009 και Stefanaki 2005, 104-11, για τη σύνοψη όλων των μέχρι σήμερα απόψεων για την εισαγωγή του χάλκινου νομίσματος στην Κρήτη.

¹⁰² Figueira 1998, 497 και σημ. 1, με τη σχετική βιβλιογραφία. Επίσης βλ. Kurke 1999, 305 και σημ. 15· Kraay 1976, 187, 230, 253· Price 1964. Για την ευρεία χρήση χάλκινου νομίσματος στην Αθήνα γύρω στο 350 βλ. Kroll 1979. Για τις υποδιαίρεσεις του χάλκινου οβολου βλ. Grandjean 1998· Psoma 1998· Picard 1998.

¹⁰³ Η Jackson, σε δύο μελέτες της προσπάθησε να ξεχωρίσει τις κατηγορίες των χάλκινων νομισμάτων της Κνωσού και της Γόρτυνας, (Jackson 1971α και β). Για τα προβλήματα της μελέτης των χάλκινων νομισμάτων της Κρήτης και τους σταθμητικούς κανόνες που χρησιμοποιούνται βλ. Stefanaki 2005, 125-134.

¹⁰⁴ Knapp 2005, 30.

¹⁰⁵ Στεφανάκης 2000, 252, 254-259. Τα νομίσματα αυτά είχαν αρχικά αποδοθεί από τον Mionnet (1829, 318, 155) στην Έλυρο, ο Eckhel (1775, πίν. viii, i) τα είχε αποδώσει στην Ισμήνη Βοιωτίας και ο Svoronos (1890, 277-8, αρ. 9-10, πίν. XXV, 33-34), τελικά, τα απέδωσε στην Πολυρρήνια.

συνδυασμοί εκηβόλων όπλων, όπως το τόξο, η αιχμή δόρατος, η αιχμή βέλους και κυρίως η εμφάνιση του «όπλου», της στρογγυλής ασπίδας, που συνδυάζεται πάντα με αιχμή δόρατος (58-101).

Η εικονογραφία των χάλκινων νομισμάτων του β' μισού του 3^{ου} αιώνα έχει ιδιαίτερο θεματολόγιο που παραπέμπει σε εμπόλεμη κατάσταση, καθώς ξαφνικά οι προτομές θεών και οι κεφαλές ταύρων αντικαθίστανται ολοκληρωτικά από ασπίδες, τόξα και αιχμές δοράτων. Αυτό θα μπορούσε να αντιπροσωπεύει δύο περιόδους: είτε την παραγμένη περίοδο στην Κρήτη, στο β' μισό του 3^{ου} αιώνα, όταν γύρω στο 220/19, πριν από την ολοκληρωτική καταστροφή της Λύττου, η Πολυρρήνια εναντιώθηκε στον άξονα Κνωσού και Γόρτυνας¹⁰⁶ και δημιούργησε τη δική της συμμαχία πόλεων με τη συμμετοχή και των Ορείων¹⁰⁷, είτε στις αρχές του 2^{ου} αιώνα, όταν η Κυδωνία επιχείρησε να θέσει υπό τον έλεγχό της μέρος της δυτικής Κρήτης¹⁰⁸.

Ο τύπος της βοιωτικής ασπίδας προτάσσεται των υπολοίπων τύπων με ασπίδες, καθώς μία χάλκινη έκδοση στο Βρετανικό Μουσείο (60), με τύπους κυκλική ασπίδα/αιχμή δόρατος, χρησιμοποίησε ως πέταλο έκδοση με τους τύπους βοιωτική ασπίδα/κεφαλή αιγάρου (56), παρέχοντας έτσι μία σχετική χρονολόγηση των εν λόγω χάλκινων σειρών¹⁰⁹. Σύμφωνα με αυτό το δεδομένο, οι εκδόσεις με τον τύπο της βοιωτικής ασπίδας προηγήθηκαν και επηρέασαν, ίσως, την έκδοση της νέας, πολλών υποδιαρέσεων, σειράς, με την ασπίδα –κυκλική αυτή τη φορά– ως εμπροσθότυπο.¹¹⁰

Είναι πιθανόν η επικεκομμένη χάλκινη έκδοση με τη βοιωτική ασπίδα/κεφαλή αιγάρου να χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 3^{ου} αιώνα, και να αποτυπώνει τις σχέσεις της Πολυρρήνιας με την Θήβα και τους Ορείους της Κρήτης (βλ. παρακάτω, Παράρτημα 1B). Οι σχέσεις με την Βοιωτία είναι γνωστές αυτή την περίοδο, αφού το 214, επί άρχοντος Αρτυλάου, παραχωρείται από την πόλη των Ωρωπίων προξενία στον Πολυρρήνιο Πασίνο¹¹¹, και πιθανότατα την ίδια εποχή συνομολογείται συνθήκη μεταξύ των δύο πόλεων¹¹². Στην περίπτωση αυτή, θα πρέπει κανείς να θεωρήσει τη βοιωτική ασπίδα στις χάλκινες υποδιαρέσεις της Πολυρρήνιας ως ένα αποτέλεσμα αυτής της διακρατικής σχέσης¹¹³, με το νέο νομισματικό τύπο, ξένο για την κρητική νομισματική εικονογραφία, να εισάγεται από τους Πολυρρήνιους για να κοσμήσει ως «αναμνηστικός» την εμπρόσθια όψη μιας μικρής διάρκειας χάλκινης κοπής, και μέσω της συμμαχικής σχέσης τους με τους Ορείους να αποτυπώνεται στην οπίσθια όψη το ημίτομο του κρητικού αγριμιού¹¹⁴.

Αν πάλι στο μέλλον αποδειχθεί ότι η συνθήκη με τους Θηβαίους είναι υστερότερη

¹⁰⁶ Για τα τεκτονόμενα στην Κρήτη πριν και κατά τον Λυττιακό πόλεμο (222/21-219) βλ. Chaniotis 1996, 36-38, με όλη την προγενέστερη βιβλιογραφία.

¹⁰⁷ Sekunda 2000, 339· Chaniotis 1996, 450-1· Μικρογιαννάκης 1967, 134-140· Gondicas 1988, 228-229.

¹⁰⁸ Stefanakis 1997, 210-212, 237-241· Στεφανάκης 1996, 154-155.

¹⁰⁹ Jenkins 1949, αρ. 75.

¹¹⁰ Λανθασμένα η Gondicas (1988, 232-33) χρονολογεί τα εν λόγω νομίσματα στα τέλη του 4^{ου} αιώνα

¹¹¹ Βλ. *IC* II, xxiii, 239.

¹¹² Martínez Fernández 2012, σελ. 83-85, αρ. 6. Υπάρχει, ωστόσο, η πιθανότητα η συνθήκη να χρονολογείται και στις αρχές του 2^{ου} αιώνα. Επίσης, *IC* II xiii, 1.

¹¹³ Ο Myres (1894, 94), θεώρησε, ότι ο τύπος ανήκει σ' αυτή την περίοδο, κάτι που ίσως σχετίζεται και την εύρεση μιας δραχμής Θηβών στην περιοχή. Ο Le Rider (1966, 263) αναφέρει και ένα βοιωτικό ημιδραχμο στο Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων.

¹¹⁴ Στεφανάκης 2000.

και ότι συνομολογήθηκε στις αρχές του 2^{ου} αιώνα¹¹⁵, και το νόμισμα με τη βοιωτική ασπίδα μπορεί να συνδεθεί με αυτό το γεγονός, τότε η συγκεκριμένη έκδοση, αλλά και εν γένει οι χάλκινες με τα πολεμικά θέματα, θα πρέπει να συσχετιστούν χρονολογικά με την ηγεμονική επέκταση της Κυδωνίας στις αρχές του 2^{ου} αιώνα, η οποία έφτασε στην κορύφωσή της το 184 με την κατάληψη της Φαλάσαρνας¹¹⁶. Από τη στιγμή που η Πολυρρήνια διατήρησε ουδέτερη στάση σε αυτή τη διαμάχη, μπορούμε να υποθέσουμε ότι δεν ήταν πλέον η πιο ισχυρή πόλη στην περιοχή, ωστόσο ήταν αρκετά δυνατή ώστε να διατηρήσει την ανεξαρτησία της απέναντι στους Κυδωνιάτες¹¹⁷.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ' (ΠΕΡ. 200/180-68)

Για το μεγαλύτερο μέρος του 2^{ου} αιώνα, το νομισματοκοπείο της Πολυρρήνιας φαίνεται να είναι ανενεργό, πιθανότατα λόγω της μεγάλης δραστηριότητας της Κυδωνίας στην περιοχή αυτή την εποχή. Εξαιρέση αποτελούν μία επικοπή (πίν. 2, σελ. 86), η μοναδική γνωστή μέχρι σήμερα, σε ψευδο-ροδιακή δραχμή (106)¹¹⁸, και κάποιες επισημάνσεις αντίστοιχων αργυρών νομισμάτων (107-108), που μπορούν να χρονολογηθούν στο α' τέταρτο του 2^{ου} αιώνα.

Όσον αφορά στην επικοπή, οι πολυρρηνικοί τύποι της φτερωτής(;) κεφαλής, προς αριστερά στην εμπρόσθια όψη και της κεφαλής ταύρου κατενώπιον, στολισμένης με γιρλάντες στην οπίσθια, έχουν απαλείψει μερικώς τους τύπους ψευδο-ροδιακής δραχμής, με κεφαλή Ηλίου και ρόδο αντίστοιχα, καθώς και την υπογραφή ΑΙΝΗΤΩΡ, που ανήκαν σε μία έκδοση χρονολογημένη στα χρόνια 210-185, παρέχοντας ένα ασφαλές *terminus postquem* για την πολυρρηνική επανέκδοση. Είναι πιθανόν, η φτερωτή κεφαλή του πολυρρηνικού νομίσματος να μιμείται την κεφαλή της Μέδουσας Γοργούς των ψευδο-ροδιακών νομισμάτων, που φέρουν την υπογραφή του ΓΟΡΓΟΥ, και η οποία μάλλον αποτελούσε ένα «λαλούν» σύμβολο του ονόματος του υπευθύνου¹¹⁹. Θα μπορούσε, επίσης, να συνδέσει κανείς τον συγκεκριμένο πολυρρηνικό εμπροσθότυπο και με την Γόρτυνα, η οποία εξέδωσε αργυρά νομίσματα με τον ίδιο εμπροσθότυπο και τον αετό ως οπισθότυπο στα τέλη του 3^{ου} ή στις αρχές του 2^{ου} αιώνα¹²⁰. Ο ασυνήθιστος αυτός τύπος κεφαλής, για τα δύο προαναφερθέντα κρητικά νομισματοκοπεία, ο οποίος σχετίζεται τεχνοτροπικά με αντίστοιχες κεφαλές των ροδιακών εμπροσθότυπων γενικότερα, δεν αποκλείει μία άμεση εικονογραφική επίδραση από την Ρόδο στις αρχές του 2^{ου} αιώνα, κάτι για το οποίο όμως δεν υπάρχουν περισσότερα στοιχεία¹²¹.

Σε σχέση γενικότερα με το ψευδο-ροδιακό νόμισμα, γνωρίζουμε, αν και με πολλές

¹¹⁵ Βλ. παραπάνω σημ. 112.

¹¹⁶ Πολύβιος, *Ιστορίες* 22.15.1-6. Πρβλ. Stefanakis 1997, 210-213· Chaniotis 1996, 281-285.

¹¹⁷ Stefanakis 1997, 210-211. Η Κυδωνία, με βάση νομισματικές ενδείξεις, πρέπει να είχε συνάψει την ίδια περίοδο σχέσεις και με άλλες πόλεις της δυτικής Κρήτης, συμπεριλαμβανομένων των Αλλαρία, Κεραία, Απέρα, Ελεύθερνα, Πολίχνη και Τάνο (Stefanakis 1997, 239-40· Στεφανάκης 1996, 154-155).

¹¹⁸ Στεφανάκης και Στεφανάκη 2006, 175 και σημ. 59.

¹¹⁹ Ashton 1987α, 30.

¹²⁰ Στεφανάκης και Στεφανάκη 2006, 173-174. Βλ. και Svoronos 1890, 174, αρ. 132-134, πιν. XVI, 1-3.

¹²¹ Η Guarducci (*IC* IV, 22) θεωρεί ότι κατά τον Κρητικό Πόλεμο «*Gortynii partem sine dubio habuerunt*», χωρίς ωστόσο να είναι γνωστή η στάση της Γόρτυνας. Για τις σχέσεις των κρητικών πόλεων με την Ρόδο γενικότερα βλ. Παπαχριστοδούλου 2000, 541-545.

επιφυλάξεις, ότι στην Πολυρρήνια έχει αποδοθεί αυτή την περίοδο και η επισήμανση (πίν. 3, σελ. 47) με «βουκράνιο» δύο ψευδο-ροδιακών δραχμών (107-108), εκδόσεων στα ονόματα ΣΤΡΑΤΩΝ και ΑΙΝΗΤΩΡ, των χρόνων και πάλι μεταξύ 210 και 185¹²². Και στις τρεις παραπάνω περιπτώσεις ψευδο-ροδιακά νομίσματα φαίνεται να έχουν χρησιμοποιηθεί, με την ελάχιστη δυνατή παρέμβαση, ως εντόπια. Στην προκειμένη περίπτωση, οι ψευδο-ροδιακές δραχμές φαίνεται πως χρησιμοποιήθηκαν ως ημίδραγμα του κρητικού μειωμένου σταθμητικού κανόνα των αρχών του 2^{ου} αιώνα (πίν. 5β, σελ. 88)¹²³, μία χρήση που δείχνει κάποια ανάγκη της Πολυρρήνιας για αργυρό νόμισμα αυτή την εποχή.

Παρόλο που τα ψευδο-ροδιακά νομίσματα κόπηκαν στην Κρήτη, κατά τη διάρκεια του Κρητικού Πολέμου¹²⁴, για την πληρωμή μισθοφορικών και άλλων υπηρεσιών¹²⁵, και παρόλο που φαίνεται πως ήταν ευρύτερα αποδεκτά στην ανατολική και κεντρική περιοχή της νήσου, υπήρξε μάλλον ένας σκεπτικισμός ως προς την αποδοχή τους από κάποιες πόλεις της δυτικής Κρήτης (Πολυρρήνια, Κυδωνία, Απέρρα)¹²⁶. Μη όντας εξοικωμένες με το ροδιακό νόμισμα και ευρισκόμενες μακριά από το θέατρο του κρητο-ροδιακού πολέμου, οι πόλεις κατέφυγαν στις γνωστές πρακτικές της επικοπής και της επισήμανσης, προκειμένου να επιτρέψουν ή να νομιμοποιήσουν την κυκλοφορία του ψευδο-ροδιακού νομίσματος που εισήχθη στην πόλη τους, και ίσως να εξισώσουν τα χαμηλότερου βάρους ψευδο-ροδιακά νομίσματα με το τρέχον νόμισμα¹²⁷.

Η Γ' περίοδος της νομισματοκοπίας της Πολυρρήνιας ξεκινά ουσιαστικά στο τέλος του 2^{ου} αιώνα, όταν το νομισματοκοπείο θα ξανακόψει νόμισμα, αλλά αυτή τη φορά με κύρια υποδιαίρεση το τετράδραχμο (109-112), ακολουθώντας το παράδειγμα άλλων επτά μεγάλων πόλεων του νησιού (Κυδωνία, Κνωσός, Γόρτυνα, Λύττος, Αρκάδες, Ιεράπυτνα). Τα νέα αυτά νομίσματα, με νέους τύπους¹²⁸, συνοδεύονται από ημίδραγμα (113) και χάλκινες υποδιαίρεσεις (114-118), με κοινό εικονογραφικό σημείο αναφοράς τη μορφή του Απόλλωνα. Η χρονολόγηση των τετραδράχμων στα χρόνια 110-90

¹²² Στεφανάκης και Στεφανάκη 2006, 175 και σημ. 57. Με πολλές, ωστόσο, επιφυλάξεις, καθώς το βουκράνιο αποτελεί νομισματικό σύμβολο αρκετών ακόμη κρητικών πόλεων. Βλ και Stefanakis and Traeger 2005, 385. Επίσης, Ashton 1987α, 32, σημ. 7 και 35· Ashton 1987β, 20.

¹²³ Stefanaki 2007-2008, 56· Στεφανάκης και Στεφανάκη 2006, 171-173.

¹²⁴ Για τον πρώτο «Κρητικό πόλεμο» μεταξύ της Ρόδου και μερικών Κρητικών πόλεων (περ. 205- 200) βλ. Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστορική Βιβλιοθήκη* 27.3.1· Πολύβιος, *Ιστορίες* 13.5.4· Πολυαίνος, *Στρατηγήματα* 5.17.2. Πρβλ. επίσης, Chaniotis 1996, 38-40· Kreuter 1995, 140-1· De Souza 1992, 231-38.

¹²⁵ Στεφανάκης και Στεφανάκη 2006, 181.

¹²⁶ Στεφανάκης και Στεφανάκη 2006, 175-176.

¹²⁷ Ανάλογη είναι και η περίπτωση των ροδιακών και ψευδο-ροδιακών, που κυκλοφορούν στην υπό ροδιακή κατοχή Λυκία την δεκαετία 180-170 (Ashton 1987β, 14-18, 22-24) και τα οποία επισημαίνονται, πιθανότατα για να νομιμοποιηθεί η κυκλοφορία τους από τις επαναστατημένες πόλεις της Λυκίας (Ashton 1987β, 20). Σε ένα μεταγενέστερο άρθρο του ο Ashton (1999, 141-154, ειδ. 151) θεωρεί πιθανότερο ότι οι επισημάνσεις έγιναν στο μικρό διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ της απελευθέρωσης της Λυκίας από τη Ρόδο, το 166, και την έναρξη της νομισματοκοπίας του Λυκιακού Κοινού, χρησιμοποιώντας το ψευδο-ροδιακό νόμισμα ως μία προσωρινή λύση μέχρι την έναρξη λειτουργίας του επίσημου νομισματοκοπείου του Κοινού. Δεν αποκλείεται και τα αναρίθμητα μειωμένου βάρους ροδιακά ημίδραγμα, που επικρίνονται μαζικά στην Κυδωνία την ίδια περίοδο, να τυγχάνουν αυτής της μεταχείρισης για τον ίδιο λόγο. Βλ. Stefanakis 2002α, 235· Stefanakis 1997, 195-200.

¹²⁸ Βλ. Stefanakis 1997, 244-246, 249-252, 263-265.

βασίζεται στο γεγονός ότι το τετράδραχμο, ως υποδιαίρεση, εμφανίζεται μόλις τότε στην Κρήτη, ενώ η μαρτυρία των «θησαυρών», ως προς τη χρονολόγησή τους στη συγκεκριμένη περίοδο, είναι αρκετά σαφής¹²⁹.

Τη σειρά των τετραδράχμων με τους τοπικούς τύπους ακολουθεί το 87/6 μία δεύτερη σειρά τετραδράχμων, τα οποία μιμούνται τύπους αθηναϊκών τετραδράχμων νέας τεχνοτροπίας (119-126), και μια σειρά χάλκινων υποδιαιρέσεων (127-135), με επίσης αθηναϊκούς τύπους. Κατά την περίοδο αυτή η Πολυρρήνια ακολουθεί και πάλι άλλες έξι μεγάλες πόλεις του νησιού (Κυδωνία, Λάππα, Κνωσό, Γόρτυνα, Πριανσό, Ιεράπυτνα) στην έκδοση αργυρού νομίσματος, με μέταλλο, που προέρχεται, κατά πάσα πιθανότητα, από χρηματοδότηση του Μιθριδάτη ΣΤ΄, Ευπάτορα του Πόντου, ο οποίος ήταν εκείνη την περίοδο κύριος του αθηναϊκού νομισματοκοπείου¹³⁰.

Η μαρτυρία των «θησαυρών» είναι πολύ περιορισμένη όσον αφορά τα χάλκινα νομίσματα της περιόδου (πίν. 1, σελ. 86), και στην πραγματικότητα ο μόνος «θησαυρός» (*IGCH* 330–Αξός 1961) που περιλαμβάνει άγνωστο αριθμό χάλκινων εκδόσεων κρητικών πόλεων, με χρονολογία απόκρυψης γύρω στο 100, δεν είναι γνωστό αν περιλαμβάνει χάλκινες υποδιαιρέσεις της Πολυρρήνιας. Η νομισματική εικονογραφία, ωστόσο, μαρτυρεί ξεκάθαρα τη χρονολογική αλληλουχία των σειρών. Οι πρώτες χάλκινες σειρές, με την κεφαλή του Απόλλωνα ως εμπροσθότυπο (114-118), φαίνεται να συμπληρώνουν τη σειρά των πρώτων τετραδράχμων (109-112), ενώ παράλληλα με την έκδοση των ψευδο-αθηναϊκών τετραδράχμων (119-126) εκδίδεται και μία μεγαλύτερη σε όγκο και υποδιαιρέσεις χάλκινη σειρά (127-135), με εμπροσθότυπο την κρανοφόρο κεφαλή της Αθηνάς.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ΄ (ΠΕΡ. 14-41 Μ.Χ.)

Μετά την κατάκτηση της Κρήτης από τον Μέτελλο, το 67, εξακολουθεί να κυκλοφορεί στο νησί τοπικό νόμισμα, κυρίως «ψευδο-αθηναϊκά» τετράδραχμα, ενώ δεν λείπουν και νέες κοπές, όπως το τετράδραχμο του Μέτελλου στην Γόρτυνα¹³¹. Στη δεκαετία 40-30¹³², οι Ρωμαίοι άρχισαν να εκδίδουν δύο παράλληλες νομισματικές σειρές που σκοπό είχαν να κυκλοφορήσουν και στις δύο νέες περιοχές της αυτοκρατορίας, την Κυρηναϊκή και την Κρήτη. Μία έκδοση με ελληνική και μία με λατινική επιγραφή κόπηκαν κατά τη θητεία των αξιωματούχων Lollius και Crassus¹³³. Το κοινό αυτό νόμισμα σταμάτησε μάλλον το 34, όταν η Κυρηναϊκή δόθηκε στην Κλεοπάτρα Σελήνη. Την ίδια εποχή η Κνωσός, η οποία ηγείται του Κρητικού Κοινού, που φέρεται να έχει οργανώσει ο Αντώνιος το 43, κόβει υπογεγραμμένες μεγάλες χάλκινες εκδόσεις, καθώς

¹²⁹ Stefanakis 1997, 255-257· Le Rider 1966, 5-49. Επίσης, για την πρώτη σειρά τετραδράχμων της Ιεράπυτνας, σε αττικό σταθμητικό κανόνα, γύρω στο 110-100, βλ. Stefanaki 2005, 194, 196-199.

¹³⁰ Βλ. Στεφανάκης 2002, 51, σημ. 28 και Stefanakis 1997, 261-65, σύμφωνα με τον Metenidis 1998, 118-120. Για την άλλη άποψη, η οποία θέλει τα νομίσματα αυτά να έχουν κοπεί από άργυρο που πρόσφερε ο Λούκουλλος στους κρητικούς προκειμένου να τους πάρει με το μέρος της Ρώμης βλ. Le Rider 1968, 313-335 και Warren 1996, 297-307.

¹³¹ Metenidis 1998.

¹³² Το 37/36-32/31 (Metenidis 2000), το 37-34 (Burnett *et al.* 1992· Grant 1969²) ή το 37-36 (Price 1992).

¹³³ Για το πρόβλημα της ακριβούς χρονολόγησης των εκδόσεων βλ. Burnett *et al.* 1992, 218-19 (L. Lollius) και 219 (Crassus). Για την Γόρτυνα ως πιθανό νομισματοκοπείο της σειράς του L. Lollius, βλ. Price 1982-1983, 120.

και κιστοφορικά τετράδραχμα του Κρητάρχη Κύδα, από το 37/6 ως το 31/30¹³⁴.

Το 27 η Κρήτη και η Κυρηναϊκή έγιναν συγκλητική επαρχία, ενώ η *Colonia Iulia Nobilis Cnossus* και η πρωτεύουσα Γόρτυνα αποτέλεσαν μία οντότητα μέσα σε αυτή τη διπλή επαρχία¹³⁵. Η Πολυρρήνια βρίσκεται ανάμεσα σε εννέα πόλεις της Κρήτης (Κυδωνία, Λάππα, Ελεύθερνα, Αξός, Γόρτυνα, Λύττος, Λατώ, Ιεράπυτνα) που κόβουν νόμισμα στα αυτοκρατορικά χρόνια¹³⁶, προφανώς στο πλαίσιο των καλών σχέσεων της με τους Ρωμαίους¹³⁷. Οι πρώτες αργυρές κοπές των αυτοκρατορικών χρόνων δεν εμφανίζονται στην Κρήτη πριν από τα χρόνια του Τιβερίου (14-37 μ.Χ.), και διαρκούν μέχρι την βασιλεία του Νέρωνα (68 μ.Χ.)¹³⁸, όταν ξεκίνησαν οι επαρχιακές εκδόσεις. Επί Τιβερίου, και υπό την αρχή του ανθυπάτου Κορνηλίου Λούπου και του διαδόχου του Λαρκίου Λάχητος, στην Πολυρρήνια κόπηκε αργυρό τετράδραχμο (136-137)¹³⁹, ενώ επί Γάϊου (Καλιγούλα) (37-41 μ.Χ.) κόπηκε χάλκινο νόμισμα προς τιμήν του Γερμανικού (138-139). Τα νομίσματα αυτά, σε αντίθεση με εκείνα των υπολοίπων κρητικών πόλεων, χτυπήθηκαν σε παχύτερα πέταλα με οξείες άκρες, αντί για χυτά πέταλα, και με καμπύλα χείλη, ενώ έχουν και μικρότερη διάμετρο γύρω στα 20 χιλιοστά¹⁴⁰.

Το γεγονός ότι η Πολυρρήνια είναι μία από τις εννέα πόλεις της Κρήτης που κόβουν νόμισμα, δείχνει ξεκάθαρα τη φιλορωμαϊκή της στάση, η οποία ανακλάται και στις επιγραφές¹⁴¹, αλλά και στα ρωμαϊκά έργα που γίνονται στην πόλη αυτή την περίοδο¹⁴². Από την εποχή ωστόσο της δυναστείας των Φλαβίων (69-98 μ.Χ.) και εξής, το Κοινό είναι πλέον η αρχή που καθορίζει τη νομισματοκοπία στο νησί. Με εξαίρεση τη Γόρτυνα, την Κυδωνία και τη Λάππα, οι πόλεις της Κρήτης, συμπεριλαμβανομένης και της Πολυρρήνιας, παύουν πλέον να παράγουν δικό τους νόμισμα¹⁴³.

¹³⁴ Burnett *et al.* 1992, 222-224· Baldwin Bowsky 2002, 33-34· Metenidis 2000, 693-694· Paton 1994, 142.

¹³⁵ Paton 1994, 143 και Baldwin Bowsky 2002, 42-45, με όλη την προγενέστερη βιβλιογραφία.

¹³⁶ Βλ. Λαγογιάννη Γεωργακαράκου 1995, 515· Burnett *et al.* 1992, 228, 231, 242.

¹³⁷ Για τις καλές σχέσεις της Πολυρρήνιας με τους Ρωμαίους βλ. Martínez Fernández 2012, 37. Οι επαφές μεταξύ Κρήτης και Ρώμης υπάρχουν ήδη από το 196 π.Χ., όταν η Ρώμη συμμετείχε με τη Μαγνησία Μαιάνδρου σε μία διατησία μεταξύ Κνωσού και Γόρτυνας (*IC I*, viii, 9). Βλ. Kreuter 1995, 136· Guarducci 1934, 164-178· Deiters 1904, 565-579. Για τη ρωμαϊκή διεισδυση στην Κρήτη και τις πρώιμες σχέσεις Ρώμης και κρητικών πόλεων βλ. επίσης Harrison 1993, 1-39· Harrison 1988.

¹³⁸ Για τα βάρη των ασημένιων αυτών εκδόσεων που βασίζονται σε αργυρή δραχμή των 2,35 γρ. βλ. Burnett *et al.* 1992, 230-1.

¹³⁹ Burnett *et al.* 1992, 229 και 231, αρ. 957. Μόνο δύο παραδείγματα τετραδράχμων είναι γνωστά, εκ των οποίων το ένα, με την υπογραφή του Λάχητος, βρέθηκε στη θέση Ποταμός, στον Άγιο Νικόλαο, κατά την ανασκαφή ελληνιστικού-ρωμαϊκού νεκροταφείου (Catling 1986, 93· Δαβάρας 1985α, 174-176, 189-190, πίν. 48δ-ε· Δαβάρας 1985β, 387). Ο Δαβάρας (1985α, 189, σημ. 243) θεωρούσε περισσότερο πιθανή την προέλευση του συγκεκριμένου νομίσματος από την Ιεράπυτνα παρά από την Πολυρρήνια, ενώ ο Svoronos (1890, 284, αρ. 52) είχε εσφαλμένα αποδώσει το τετράδραχμο του Λούπου στον Αύγουστο.

¹⁴⁰ Burnett *et al.* 1992, 233.

¹⁴¹ Martínez Fernández 2012, 37. Βλ. επίσης και την εκλαϊκευτική εργασία Μαρκουλάκη 2005, 24.

¹⁴² Υδραγωγείο, νυμφαίο, δεξαμενές στην ακρόπολη. Βλ. την εκλαϊκευτική εργασία Μαρκουλάκη 2005, 30.

¹⁴³ Burnett *et al.* 1999, 48.

ΣΤΑΘΜΗΤΙΚΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ ΚΑΙ ΥΠΟΔΙΑΙΡΕΣΕΙΣ

Οι σταθμητικοί κανόνες που χρησιμοποιούνται στην Πολυρρήνια, δεν φαίνεται να ξεφεύγουν από εκείνους που ισχύουν στη γειτονική της Κυδωνία, και εν γένει στην ελληνιστική Κρήτη. Ο «κρητικός» σταθμητικός κανόνας του 4^{ου} και 3^{ου} αιώνα, όπως επιβεβαιώνεται και από τη μελέτη των νομισμάτων της Πολυρρήνιας, είναι μειωμένος αισθητά έναντι του αιγινήτικου, και φαίνεται να αποτελεί ιδιον ολόκληρης της Κρήτης (πίν. 5α, σελ. 88)¹⁴⁴. Κάτι αντίστοιχο, επιβεβαιώθηκε πρόσφατα και από τη μελέτη του νομισματοκοπείου της Ιεράπυτνας στην ανατολική Κρήτη¹⁴⁵. Τα μέσα βάρη, ωστόσο, που έχουν προκείμε για τις υποδιαίρεσεις της Κυδωνίας πρέπει να θεωρηθούν, μέχρι στιγμής, ως τα πλέον αντιπροσωπευτικότερα του κρητικού κανόνα, καθώς είναι αποτέλεσμα του ολοκληρωμένου *corpus* των νομισμάτων της πόλης, που κατά τον 4^ο και τον 3^ο αιώνα είχε αρκετά μεγάλη παραγωγή. Η παρούσα μελέτη δεν έχει συμπεριλάβει το σύνολο των αδημοσιευτών νομισμάτων της Πολυρρήνιας, των οποίων όμως τα βάρη, όταν συνυπολογιστούν, αναμένεται να επιφέρουν μικρής κλίμακας μόνο αυξομειώσεις στον μέσον όρο, ενώ η παραγωγή της Ιεράπυτνας κατά τον 4^ο και τον 3^ο αιώνα δεν μπορεί να αποτελέσει ισχυρό μέτρο σύγκρισης, καθώς υπήρξε εξαιρετικά μικρή σε όγκο (μόλις επτά νομίσματα είναι γνωστά)¹⁴⁶.

Η Πολυρρήνια παράγει, κατά τον 4^ο και στις αρχές του 3^{ου} αιώνα, διδραχμα, δραχμές, ημιδραχμα, οβολούς, τριητεταρτημόρια και ημιωβόλια, μία παραγωγή που πρέπει να θεωρηθεί αρκετά πλούσια, και σίγουρα πλουσιότερη της αντίστοιχης στην Κυδωνία, απ' όπου απουσιάζουν οι δύο τελευταίες μικρές υποδιαίρεσεις¹⁴⁷. Λίγο πριν τα μέσα του 3ου αιώνα παρατηρείται μία σημαντική μείωση στο βάρος των νομισμάτων, ανάλογη με εκείνη στην Κυδωνία την ίδια εποχή¹⁴⁸, ενώ για περισσότερο από έναν αιώνα σταματά η παραγωγή αργυρού νομίσματος.

Το χάλκινο νόμισμα εισάγεται στα μέσα του 3^{ου} αιώνα στην Πολυρρήνια και διακρίνονται, όσο επιτρέπει το περιορισμένο των διαθέσιμων στοιχείων¹⁴⁹, πέντε διαφορετικές κατηγορίες υποδιαίρεσεων (πίν. 4α, σελ. 87), οι οποίες κόβονται με βάση τον κρητικό σταθμητικό κανόνα, όπως ισχύει και αλλού στην Κρήτη κατά την ίδια περίοδο¹⁵⁰:

Υποδιαίρεση Α: 25 χιλ., 10-8 γρ. (οβολός)

Υποδιαίρεση Β: 18 χιλ., 5,5-4,5 γρ. (ημιωβόλιο-εξάχαλκο)

Υποδιαίρεση Γ: 17-13 χιλ., 4,5-2 γρ. (τεταρτημόριο-τριχαλκο)

Υποδιαίρεση Δ: 12-10 χιλ. 2-1 γρ. (χαλκούς)

¹⁴⁴ Για τον «κρητικό» σταθμητικό κανόνα και τις συνθήκες διαμόρφωσής του βλ. Stefanakis 1999, 260-264· Stefanakis 1997, 119-125· Stefanaki 2007-2008, 50-51.

¹⁴⁵ Stefanaki 2005, 75-81, 92.

¹⁴⁶ Stefanaki 2005, 74, 87-88.

¹⁴⁷ Βλ. Stefanakis 1997, 120, για τις υποδιαίρεσεις της Κυδωνίας την αντίστοιχη περίοδο.

¹⁴⁸ Βλ. Stefanakis 1997, 146-147, για την πτώση του βάρους των νομισμάτων της Κυδωνίας την αντίστοιχη περίοδο.

¹⁴⁹ Η διάκριση υποδιαίρεσεων στις χάλκινες σειρές είναι μία συνισταμένη των παραμέτρων: τύπος, διάμετρος, βάρος.

¹⁵⁰ Για το θέμα και ανάλογα παραδείγματα χάλκινων υποδιαίρεσεων στην ανατολική Κρήτη, βλ. Stefanaki 2009.

Στον μειωμένο κρητικό κανόνα, που ίσχυε για τα τελευταία αργυρά νομίσματα του 3^{ου} αιώνα, μπορεί κανείς να εντάξει και τις ψευδο-ροδιακές δραχμές, που επανεκδίδονται από την Πολυρρήνια ως ημίδραχμα μετά το 200. Εδώ η κατάσταση, σε σύγκριση με την Κυδωνία, είναι αντίστροφη, καθώς στην τελευταία εκδίδονται στις αρχές του 2^{ου} αιώνα, τόσο σε κρητικό όσο και σε μειωμένο κρητικό κανόνα, εκτός από διδραχμα, δραχμές, διώβολα, οβολοί και ημιώβολια¹⁵¹.

Ο κρητικός κανόνας δεν επανακάμπτει στο νησί, όταν στα τέλη του 2^{ου} αιώνα η Πολυρρήνια, ακολουθώντας και τις άλλες μεγάλες πόλεις του νησιού, επαναφέρει την αργυρή νομισματοκοπία της εκδίδοντας περιορισμένες σε όγκο σειρές τετραδράχμων σε αρκετά μειωμένο, αττικό πλέον, σταθμητικό κανόνα (πίν. 5β, σελ. 88). Το μέσο βάρος της πρώτης σειράς τετραδράχμων με τοπικούς τύπους είναι γύρω στα 14,93 γραμμάρια, ελαφρώς βαρύτερα από τα αντίστοιχα σύγχρονα της Κυδωνίας και της Ιεράπυτνας¹⁵². Ως υποδιαιρέσεις χρησιμοποιούνται μόνον ημίδραχμα, ενώ την ίδια εποχή η Κυδωνία χρησιμοποιεί δραχμές και τετρώβολα και η Ιεράπυτνα διδραχμα και δραχμές. Οι εκδόσεις των ψευδο-αθηναϊκών τετραδράχμων, που ακολουθούν στις αρχές του 1^{ου} αιώνα, κόβονται σε λίγο υψηλότερο βάρος (16,08 γρ.), ακόμη όμως μειωμένο σε σχέση με το μειωμένο αττικό¹⁵³.

Οι χάλκινες εκδόσεις της Γ' περιόδου (πίν. 4β, σελ. 87) ανήκουν σε δύο υποδιαιρέσεις, σύμφωνα με τον ισχύοντα αττικό σταθμητικό κανόνα¹⁵⁴:

Υποδιαίρεση Γ: 16-13 χιλ., 4-2 γρ. (τεταρτημόριον-δίχαλκον)

Υποδιαίρεση Δ: 12-10 χιλ., 2-1 γρ. (χαλκούς)

Κατά την Δ' περίοδο η Πολυρρήνια κόβει αργυρά τετράδραχμα και ασσάρια (AS) σε κανόνα που χρησιμοποιείται στην Κρήτη από την εποχή του Αυγούστου και εξής¹⁵⁵.

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ

Με βάση τη μαρτυρία των «θησαυρών» (πίν. 1, σελ. 86)¹⁵⁶, τα αργυρά πολυρρηνιακά νομίσματα φαίνεται να κυκλοφορούν στο νησί κατά την Α' περίοδο και να αποθησαυρίζονται στην περιοχή της κεντρικής και νοτίου-κεντρικής Κρήτης, κάτι που ισχύει και για τα περισσότερα νομισματοκοπεία του νησιού. Επισημαίνονται και από άλλα νομισματοκοπεία, τα οποία, αν οι υποθέσεις για την ταύτιση των συμβόλων είναι σωστές (βλ. παραπάνω, σελ. 47), βρίσκονται στη δυτική Κρήτη, ενώ δεν φαίνεται από τα μέχρι στιγμής στοιχεία αυτά να χρησιμοποιούνται ως πέταλα για την κοπή νέων

¹⁵¹ Βλ. Stefanakis 1997, 208-210, 236-237, για τις υποδιαιρέσεις της Κυδωνίας την αντίστοιχη περίοδο.

¹⁵² Ο Mørkholm (1991, 156) θεωρεί ότι ανήκουν στον χιακό κανόνα. Για το βάρος των νομισμάτων της Κυδωνίας βλ. Stefanakis 1997, 119-125, 236-237, 253-254. Επίσης, Στεφανάκη 2006, 306· Stefanaki 2005, 225-226.

¹⁵³ Stefanaki 2007-2008, 56-58· Για τα αντίστοιχα βάρη στην Κυδωνία βλ. Stefanakis 1997, 253-254· στην Ιεράπυτνα, Στεφανάκη 2006, 309, σημ. 38· Stefanaki 2005, 246-248.

¹⁵⁴ Βλ. και Stefanaki 2005, 175-176.

¹⁵⁵ Για τις υποδιαιρέσεις στην Κρήτη κατά τη ρωμαϊοκρατία βλ. Burnett *et al.* 1992, 229 και 236 για αργυρά και χάλκινα νομίσματα αντίστοιχα. Επίσης, Μετενίδης 2005 για μία γενικότερη διαπραγμάτευση της εισαγωγής των ρωμαϊκών υποδιαιρέσεων στην Κρήτη.

¹⁵⁶ Για τον συνολικό αριθμό των κρητικών νομισματικών «θησαυρών» με αναλυτικό κατάλογο και συζήτηση του φαινομένου για την Κρήτη βλ. Stefanakis and Stefanaki, υπό δημοσίευση 2013.

νομισμάτων από άλλα κρητικά νομισματοκοπεία¹⁵⁷.

Από τα λιγοστά ανασκαφικά ευρήματα διαφαίνεται προς το παρόν μία τοπική μόνο κυκλοφορία των μικρών αργυρών (29ζ) και των χάλκινων εκδόσεων (40α, 59β, 62, 101β) κατά τον 3^ο αιώνα, που περιλαμβάνει τις όμορες πόλεις της Κισάμου¹⁵⁸, και της Φαλάσαρνας, και που έρχεται να ενισχύσει την άποψη ότι η ευρύτερη περιοχή και κυρίως η Κίσαμος, τουλάχιστον ολόκληρο τον 3^ο αιώνα, βρισκόταν υπό τον έλεγχο της Πολυρρήνιας¹⁵⁹.

Η έρευνα του Myers, ο οποίος στα τέλη του 19^{ου} αιώνα συνέλεξε δέκα χάλκινα νομίσματα Πολυρρήνιας από την περιοχή της αρχαίας Ελύρου, επιβεβαιώνει αυτή την τοπική κυκλοφορία και προς τη νότια-δυτική Κρήτη¹⁶⁰, ενώ η εύρεση ενός ρωμαϊκού τετραδράχμου (137) της Πολυρρήνιας σε τάφο στην ανατολική Κρήτη (βλ. παρακάτω Παράρτημα 3) εντάσσεται σε μian άλλη εποχή, κατά την οποία το νησί λειτουργεί ως μία ενότητα υπό τη ρωμαϊκή διοίκηση.

Η εύρεση, τέλος, χάλκινων πολυρρηνιακών εκδόσεων κατά τις ανασκαφές στο στάδιο της αρχαίας Νεμέας (35β-ε), καταδεικνύει μία ευρύτερη κυκλοφορία του πολυρρηνιακού νομίσματος, προσθέτοντας μερικά ακόμη ψήγματα στα ούτως ή άλλως ελάχιστα μέχρι σήμερα γνωστά νομισματικά ευρήματα κρητικής προέλευσης εκτός Κρήτης¹⁶¹.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η έναρξη της νομισματοκοπίας της Πολυρρήνιας, όπως επιβεβαιώνεται από τη μαρτυρία των «θησαυρών», τοποθετείται χρονικά στις αρχές της ελληνιστικής περιόδου

¹⁵⁷ Για νομίσματα που χρησιμοποιούνται ως πέταλα για επικοπές από τις κρητικές πόλεις βλ. Le Rider 1966, 120-129.

¹⁵⁸ Τα δύο ακόμη χάλκινα νομίσματα (οι τύποι Svoronos 1890, πιν. XXVI, 9 και 10) που βρέθηκαν κατά τις ανασκαφές του 1978-1982 στην Κίσαμο, στη μεγάλη ρωμαϊκή οικία και αναφέρονται από την Πωλογιώργη (1985, 78, σημ. 80 και Πωλογιώργη 1981, 167-168), χωρίς αριθμό ευρετηρίου, δεν στάθηκε δυνατό να εντοπιστούν.

¹⁵⁹ Για την πιθανή εξάρτηση της Κισάμου από την Πολυρρήνια, ως λιμάνι της τελευταίας βλ. Πωλογιώργη 1985, 78-79. Για την Κίσαμο γενικότερα βλ. Gondicas 1988, 163-170· Πωλογιώργη 1985. Επίσης Stiros and Papageorgiou 2001· Sjören 2003, 143· Perlman 1996, 50.

¹⁶⁰ Myers 1894, 89-91.

¹⁶¹ Το εύρημα από τη Σίφνο, του 1961, που περιείχε 46 χάλκινες υποδιαίρέσεις της Αξού, και 2 της Γόρτυνας θεωρήθηκε, χωρίς ωστόσο να υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις, ως η περιουσία ενός Αξιώτη πειρατή που ίσως συμμετείχε στην λεηλασία της Σίφνου κατά τον β' Κρητικό πόλεμο, γύρω στο 155 (Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου 1968, 215). Σ' αυτά μπορούν να προστεθούν τρία χάλκινα νομίσματα Απέρας, Αρσινόης και Κνωσού, που βρέθηκαν κατά τις ανασκαφές στην Αθηναϊκή Αγορά (Kroll 1993, nos 817-19), ενώ μερικά ακόμη νομίσματα αναφέρονται σποραδικά από τις ανασκαφές στη Δήλο, το Αρτεμίσιο και τα Κύθηρα (Σβορώνος 1911, 59, 89; Σβορώνος 1907, 178-9, 209.). Σύντομα πρόκειται να δημοσιευτούν και τα ανασκαφικά πορίσματα από τα Αντικύθηρα, όπου έχουν βρεθεί μεγάλες ποσότητες φαλασαρνιώτικων νομισμάτων, ενώ, τέλος, στους απογραφικούς καταλόγους του Ιερού του Απόλλωνα στη Δήλο, στον πρώιμο 3^ο αιώνα γίνεται επανηλλημένως αναφορά, χωρίς ωστόσο περεταίρω διευκρίνιση, σε «Αιγιναίους και Κρητικούς Στατήρες» (Melville-Jones 1971, 127-28· Melville-Jones 1974, 1-2. Για τα κείμενα βλ. Melville-Jones 1993, no 243= *IG* XI, 2, 161, B.20, (279 BC)· no 244= *IG* XI, 2, 162, B.16, (278 BC)· no 246= *IG* XI, 2, 164, A.22-3, (276 BC)· no 247= *IG* XI, 2, 199, B.44, (274 BC)· no 248= *IG* XI, 2, 203, B.70, (269 BC)· no 250= *IG* XI, 2, 223, B.29, (262 BC). Βλ και Stefanakis 2000, 205 και σημ. 32.

(330-300), εποχή κατά την οποία σημειώνεται μία μαζική έναρξη νομισματοκοπειών στο νησί¹⁶². Η Πολυρρήνια χρησιμοποιεί, όπως και ολόκληρη η Κρήτη, τον λεγόμενο «κρητικό σταθμητικό κανόνα», και παράγει μεγάλη σειρά νομισμάτων, με κυρίαρχες υποδιαίρέσεις το διδραχμο και την δραχμή.

Το νομισματοκοπείο ξεκίνησε τη λειτουργία του, όπως τουλάχιστον διαφαίνεται με μία πρώτη ματιά, στο πλαίσιο μιας γενικότερης ανάπτυξης που παρατηρείται στην πόλη, στο β' μισό του 4^{ου} αιώνα. Πρόκειται για την περίοδο στην οποία τοποθετείται η κατασκευή του μνημειακού, λατρευτικής χρήσης, οικοδομήματος, το οποίο ο Θεοφανείδης είχε χαρακτηρίσει ως ναό ή τουλάχιστον ως μνημειακό βωμό¹⁶³. Αν αποδειχτεί ότι την ίδια περίοδο οικοδομήθηκε ή επεκτάθηκε το τείχος της πόλης, τμήμα του οποίου (μήκους 6,90 μ. και ύψους έως 1,50 μ.), καθώς και ένας ημικυκλικός πύργος, που προστάτευε μία από τις πύλες του, έχουν ήδη έρθει στο φως¹⁶⁴, τότε υπάρχει μεγάλη πιθανότητα η πηγή μετάλλου της Πολυρρήνιας να είναι η ίδια με την πιθανολογούμενη πηγή εσόδων της γειτονικής Φαλάσαρνας. Η τελευταία, στα τέλη του 4^{ου} αιώνα παρουσίασε επίσης σημαντική ανάπτυξη, που συνοδεύτηκε από την κοπή μία μεγάλης σειράς αργυρών νομισμάτων και την οικοδόμηση των τειχών και των πύργων της ακρόπολης και του πολεμικού λιμένα της¹⁶⁵, τα οποία θα μπορούσε να έχει ενισχύσει σημαντικά ο άργυρος των Περσών, που έφτασε στην Κρήτη μέσω του Λακεδαιμονίου βασιλιά Άγη.¹⁶⁶ Θα ήταν ιδιαίτερα ενδιαφέρον να διερευνηθεί στο μέλλον, δεδομένων βέβαια και περισσότερων ανασκαφικών στοιχείων, αν υπήρξε μία τέτοια αντίστοιχη οικοδομική έκρηξη στην Πολυρρήνια, και ποιες ήταν οι σχέσεις της με την πολιτική του Αλεξάνδρου Γ', των Σπαρτιατών-Περσών και την Φαλάσαρνα¹⁶⁷.

Η περίοδος ακμής της νομισματοκοπίας της διήρκησε μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 3^{ου} αιώνα, περίοδο κατά την οποία καταχώθηκε και ένας σημαντικός αριθμός «θησαυρών» στην Κρήτη, πιθανότατα ως ανάκλαση πολιτικών συγκρούσεων που οδήγησαν σε εκτεταμένες εμφύλιες πολεμικές συρράξεις στο νησί. Οι συγκρούσεις αυτές, και μία γενικότερη έλειψη πολύτιμου μετάλλου στην Μεσόγειο από το β' τέταρτο του αιώνα, οδήγησαν σε μαρασμό τα νομισματοκοπεία της Κρήτης, συντέλεσαν στην μείωση του σταθμητικού κανόνα και πιθανότατα έδωσαν την ευκαιρία για την παροδική κυκλοφορία κίβδηλων, υπόχαλκων, νομισμάτων στο νησί, αλλά και στην Πολυρρήνια.

¹⁶² Stefanakis 1999, 257-264· Stefanakis 1997, 125-139· Τουράτσογλου 1995, 23· Le Rider 1966, 189-198.

¹⁶³ Θεοφανείδης 1948, 17-31, ειδικότερα 24 και 26 για την χρονολόγηση και 28-30 για τη συζήτηση. Βλ. επίσης, Gondicas 1988, 178-182 και την εκλαϊκευτική εργασία Μαρκουλάκη 2005, 34.

¹⁶⁴ Μαρκουλάκη 1992, 563· Gondicas 1988, 173-177. Βλ. επίσης και την εκλαϊκευτική εργασία Μαρκουλάκη 2005, 36.

¹⁶⁵ Για τα νομίσματα της Φαλάσαρνας βλ. Stefanakis 2006, 47-50· Svoronos 1890, 268-271, πιν. XXV, 4-19. Επίσης και την εκλαϊκευτική εργασία Traeger 2003-2004. Για την χρονολόγηση των αμυντικών κατασκευών της Φαλάσαρνας στα τέλη του 4^{ου} αιώνα βλ. Stefanakis 2006, 54 και σημ. 104 με όλη τη σχετική βιβλιογραφία. Σχετικά με την αρχαία Φαλάσαρνα βλ. ενδεικτικά Stefanakis 2006· Hadjidaki 2001· Hadjidaki 1990· Hadjidaki 1988. Επίσης, Cross 2011, 247-249· Perlman 2004, 1181· Sjögren 2003, 152· Φαράκλας 1998, 10-16· Sanders 1982, 172· Faure 1989, 93.

¹⁶⁶ Για μία πρώτη διατύπωση της υπόθεσης για την πηγή των εσόδων της Φαλάσαρνας από τους Πέρσες, βλ. Stefanakis 2006, 55· Sekunda 2004-2009· Επίσης, την εκλαϊκευτική εργασία Sekunda 2003-2004.

¹⁶⁷ Για μία πρώτη προσέγγιση του θέματος βλ. Μικρογιαννάκης 1967, 36-46.

Για ολόκληρο το υπόλοιπο του 3^{ου} αιώνα η Πολυρρήνια φαίνεται να παράγει μόνο χάλκινες σειρές νομισμάτων, η εικονογραφία των οποίων τείνει να καταδείξει και την πολιτική αστάθεια της εποχής, καθώς τα κυρίαρχα εικονογραφικά θέματα προέρχονται από τον χώρο του οπλισμού. Είναι γνωστό από τις πηγές, ότι στο β' μισό του 3^{ου} αιώνα η Πολυρρήνια τίθεται επικεφαλής συμμαχίας που υπεραμύνεται της ελευθερίας της Λύττου και εναντιώνεται στον άξονα Κνωσού-Γόρτυνας, ενώ η συμμαχία με την ομοσπονδία των Ορειών στη νότιο-δυτική Κρήτη επιβεβαιώνεται και από τη νομισματική εικονογραφία.

Το αργυρό νόμισμα επανεμφανίζεται στην πόλη στις αρχές του 2^{ου} αιώνα, όταν φτάνουν τα πρώτα ψευδο-ροδιακά νομίσματα στη δυτική Κρήτη, τα οποία σχεδόν άμεσα πρέπει να επικόπονται ή να επισημαίνονται, ώστε να γίνουν αποδεκτά για συναλλαγές από την πόλη, χωρίς ωστόσο το νομισματοκοπείο να προβεί στην κοπή νέων σειρών. Είναι πολύ πιθανόν, η Κυδωνία, η οποία κατά το α' μισό του 2^{ου} αιώνα επιχειρεί να ελέγξει την οικονομία, και όχι μόνο, της δυτικής Κρήτης με μία εξαιρετικά μεγάλη νομισματική παραγωγή, να λειτουργεί ανασταλτικά ως προς την παραγωγή του πολυρρηνιακού νομισματοκοπείου.

Τοπικό νόμισμα στην Πολυρρήνια εκδίδεται ξανά στο τέλος του 2^{ου} αιώνα, γύρω στο 100, με διαφορετικούς πλέον τύπους, σε μειωμένο αττικό σταθμητικό κανόνα και κυρίαρχη υποδιαίρεση το τετράδραχμο, πιθανότατα στο πλαίσιο μίας κοινής πρακτικής που ακολουθείται από συγκεκριμένες μεγάλες πόλεις του νησιού (Κυδωνία, Κνωσός, Γόρτυνα, Λύττος, Αρκάδες, Ιεράπυτνα).

Στο πλαίσιο μιας ανάλογης πρακτικής που ακολουθείται και πάλι από μεγάλες πόλεις (Κυδωνία, Λάππα, Κνωσός, Γόρτυνα, Πριανσό, Ιεράπυτνα), στις αρχές του 1^{ου} αιώνα η Πολυρρήνια, ακολουθώντας τον νέο σταθμητικό κανόνα, εκδίδει ψευδο-αθηναϊκά τετράδραχμα, μία έκδοση την οποία τροφοδοτεί, κατά πάσα πιθανότητα, ο άργυρος, τον οποίο προσέφερε ο Μιθριδάτης Στ', Ευπάτορας του Πόντου, όταν το 87/6 έγινε προσωρινά κύριος του αθηναϊκού νομισματοκοπείου.

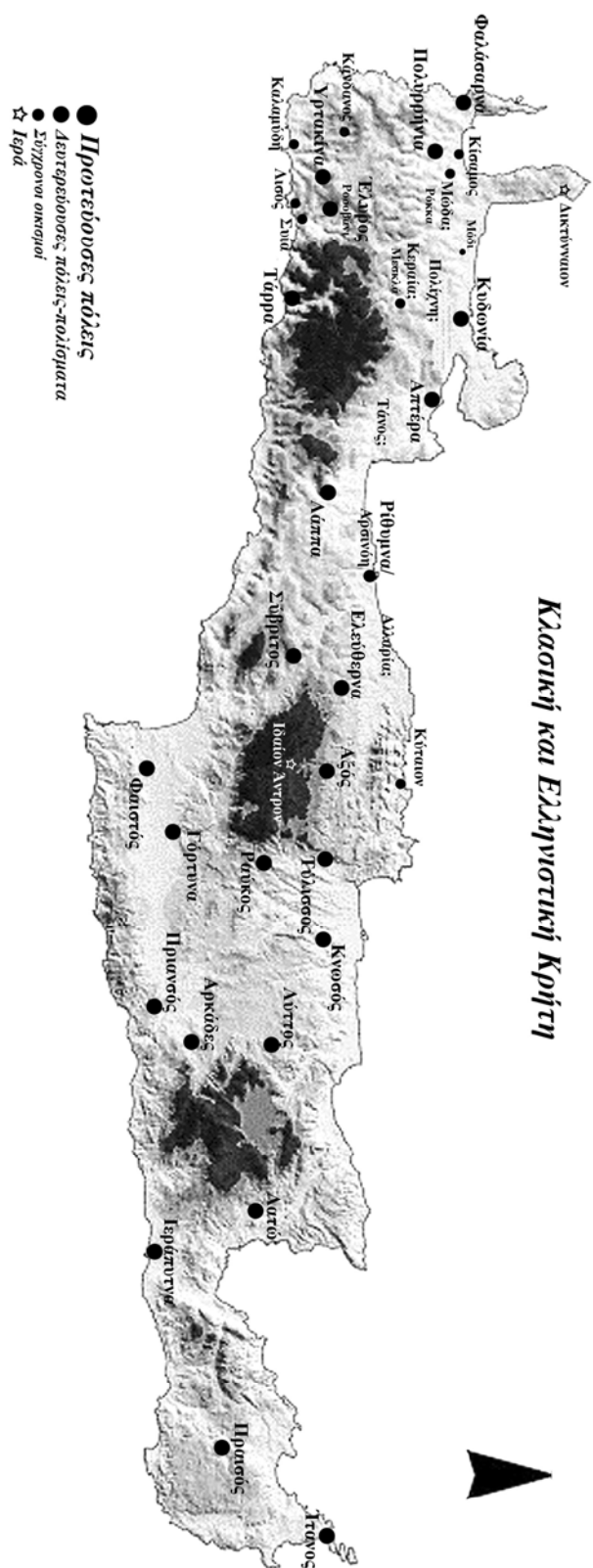
Μετά την κατάκτηση του νησιού από τους Ρωμαίους, η νομισματοκοπία στην Πολυρρήνια διακόπεται μέχρι την εποχή του Τιβερίου (14-37 μ.Χ.), όταν η Πολυρρήνια παράγει ξανά μία μικρή σειρά τετραδράχμων, και επαναλαμβάνεται επί Γαΐου (Καλιγούλα) (37-41 μ.Χ.), όταν κόβεται μία χάλκινη έκδοση προς τιμήν του Γερμανικού, ένδειξη των καλών σχέσεων που διατηρούσε η πόλη με τους Ρωμαίους.

Η νομισματική παραγωγή της Πολυρρήνιας, σε σχέση με την πολιτική και οικονομική ιστορία της Κρήτης, συνοψίζεται στον **πίν. 7**, που ακολουθεί.

	Ιστορία-Αρχαιολογία Κρήτης και Πολυρρήνιας	Νόμισμα στην Κρήτη και την Πολυρρήνια
π.Χ.		
470/60		Έναρξη νομισματικής παραγωγής στην Κρήτη (Κυδωνία). Κρητικός σταθμητικός κανόνας
346	Πρώτη καταστροφή της Λύττου από τον Φάλαικο	
		ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄
330/20	Οικοδομική δραστηριότητα στην Πολυρρήνια	Άνθιση νομισματοκοπίας στην Κρήτη. Έναρξη νομισματοκοπίας Πολυρρήνιας. Έναρξη νομισματοκοπίας Μώδας. Εισροές κυρηναϊκών διδράχμων και αργύτικων τριωβόλων στην Κρήτη. Επικοπές στην Πολυρρήνια

280/70	Πιθανή σύγκρουση Κνωσού και Γόρτυνας (273:)	Απόκρυψη «θησαυρών» στη νότια-κεντρική Κρήτη Επικοπές και επισημάνσεις κρητικών νομισμάτων
270/60	Κρίση αργύρου στην ανατολική Μεσόγειο επηρεάζει το νησί	Υποτίμηση αργυρού νομίσματος (μειωμένος κρητικός κανόνας), εμφάνιση κίβδηλων/υπόχαλκων νομισμάτων. Υποτίμηση αργυρού νομίσματος στην Πολυρρήνια και εμφάνιση υπόχαλκων νομισμάτων. Παύση αργυρής νομισματοκοπίας στην Κρήτη
		ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄
260/50		Εισαγωγή χάλκινου νομίσματος στην Γόρτυνα (<i>IC</i> IV, 162) Έναρξη χάλκινης νομισματοκοπίας στην Πολυρρήνια
Πριν το 221	Παγκρήτια συμμαχία υπό την Κνωσό και τη Γόρτυνα κατά της Λύττου	Συμμαχικό νόμισμα Κνωσού-Γόρτυνας
221	Πολυρρηνική συμμαχία στη δυτική Κρήτη υπέρ της Λύττου με τη συμμετοχή Κεραιτών, Λαππαίων, Ορείων, Αρκάδων, Κυδωνιατών, Απετραίων και Ελευθερναίων	Κατακόρυφη αύξηση χάλκινων κοπών Πολυρρήνιας με κυρίαρχη εικονογραφία αμυντικό και επιθετικό οπλισμό Πιθανή έναρξη χάλκινης νομισματοκοπίας Κεραιάς
220	Καταστροφή Λύττου	
		ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ΄
204-200	Πρώτος «Κρητικός πόλεμος»	Παραγωγή ψευδο-ροδιακού νομίσματος
200-175	Κυδωνιακός έλεγχος της δυτικής Κρήτης. Πιθανοί σύμμαχοι: Τάνος, Πολίχνη, Κεραιά, Απέρα, Αλλαρία, Ελεύθερνα Πόλεμος μεταξύ Κυδωνίας και Γόρτυνας-Κνωσού. Πρώτη επέμβαση ρωμαίων σε κρητικές υποθέσεις	Επανάρξη αργυρής νομισματοκοπίας στην Κρήτη. Κρητικός κανόνας. Επικοπή και επισημάνση ψευδοροδιακού νομίσματος στην Πολυρρήνια Δεύτερη υποτίμηση αργυρού νομίσματος (μειωμένος κρητικός κανόνας) στη δυτική Κρήτη: Κυδωνία, Τάνος, Απέρα, Αλλαρία, Ελεύθερνα. Έναρξη αργυρής νομισματοκοπίας Κεραιάς
184	Κατάληψη Φαλάσαρνας από Κυδωνία	
155-3	Δεύτερος «Κρητικός πόλεμος»	
Τέλη 2 ^{ου} αι.	Μιθριδατική επιρροή στην Κρήτη	Επανάρξη αργυρής νομισματοκοπίας Πολυρρήνιας. Έκδοση τετραδράχμων μειωμένου αττικού κανόνα από επτά πόλεις του νησιού (Πολυρρήνια, Κυδωνία, Κνωσός, Γόρτυνα, Λύττος, Αρκάδες, Ιεράπυτνα)
87/6	Μιθριδατικός έλεγχος αθηναϊκού νομισματοκοπείου (αξιωματούχος: ΑΡΙΣΤΙΩΝ)	Έκδοση «ψευδοαθηναϊκών» τετραδράχμων, μειωμένου αττικού κανόνα από επτά πόλεις του νησιού (Πολυρρήνια, Κυδωνία, Λάππα, Κνωσό, Γόρτυνα, Πριανσό, Ιεράπυτνα)
67	Κατάκτηση Κρήτης από Μέτελλο	Παύση νομισματοκοπίας στην Κρήτη Παύση νομισματοκοπείου Πολυρρήνιας
27	Κρήτη και η Κυρηναϊκή συγκλητική επαρχία	
μ.Χ.		ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ΄
14-37	Τιβέριος	Εννέα πόλεις της Κρήτης παράγουν νόμισμα Έκδοση αργυρού τετραδράχμου στην Πολυρρήνια
37-41	Γάιος	Έκδοση χάλκινης υποδιαίρεσης στην Πολυρρήνια
69-98	Φλάβιοι	Το Κοινό καθορίζει τη νομισματοκοπία στο νησί. Οι πόλεις της Κρήτης, συμπεριλαμβανομένης και της Πολυρρήνιας (με εξαίρεση την Κυδωνία και τη Λάππα), παύουν πλέον να παράγουν νόμισμα

Πίνακας 7. Συνοπτική παρουσίαση της πολιτικής και νομισματικής ιστορίας της Πολυρρήνιας (με έντονους χαρακτήρες), στο πλαίσιο της πολιτικής και οικονομικής ιστορίας της Κρήτης

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

1. ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΕΣ «ΣΥΜΜΑΧΙΕΣ» ΤΗΣ ΠΟΛΥΡΡΗΝΙΑΣ

Το θέμα των νομισματικών «συμμαχιών» στην Κρήτη είναι γνωστό και έχει θιγεί αρκετές φορές στο παρελθόν. Πρόκειται για ένα φαινόμενο αρκετά διαδεδομένο στο νησί που άπτεται πολιτικών, διοικητικών και οικονομικών ζητημάτων, τα οποία αναπτύσσονται στο πλαίσιο διακρατικών σχέσεων και εξαρτήσεων ανάμεσα στις πόλεις.¹⁶⁸ Η Πολυρρήνια δεν εξαιρείται από το φαινόμενο αυτό και μέσα από τη νομισματική πολιτική της διαφαίνονται τουλάχιστον τρεις τέτοιου είδους νομισματικές σχέσεις με όμορες πόλεις: τη Μώδα, την Ομοσπονδία των Ορειών και την Κεραία.¹⁶⁹

Α. Πολυρρήνια και Μώδα

Μεταξύ 330 και 280/70, θεωρείται ότι η Μώδα στη δυτική Κρήτη εκδίδει τη μοναδική σειρά διδράχμων της (140-142, παρακάτω, σελ. 64)¹⁷⁰. Τα διδραχμα κόπηκαν στον κρητικό σταθμητικό κανόνα, και ως προς την εικονογραφία τους μιμούνται τα σύγχρονα πολυρρηνιακά διδραχμα (1-9). Η κεφαλή του Διός ως εμπροσθότυπος και η κατενώπιον κεφαλή του ταύρου ως οπισθότυπος, περιβαλλόμενη από την επιγραφή ΜΩΔΑΙΩΝ, αποδίδονται με μία τεχνοτροπία που θα μπορούσε μάλλον να χαρακτηριστεί ως «βαρβαρική»¹⁷¹. Τα εν λόγω διδραχμα, εκτός του ότι αντιγράφουν εικονογραφικούς τύπους ήδη χρονολογημένων πολυρρηνιακών διδράχμων, εμπεριέχονται (142) και στον «θησαυρό» «Αρκαλοχώρι-Αστρίτσι (ή Σίβα) 1936» (πρώην «Κεντρική Κρήτη 1936») (*IGCH* 154), με χρονολογία απόκρυψης γύρω στο 280/70¹⁷², ενώ ορισμένα από αυτά φέρουν τις γνωστές επισημάνσεις των αρχών του 3^{ου} αιώνα¹⁷³.

Η Μώδα έχει αναζητηθεί στην περιοχή της Ρόκκας¹⁷⁴, ενώ υπάρχουν και προτάσεις για ταύτισή της με την περιοχή γύρω από το σύγχρονο χωριό Μόδι¹⁷⁵, την

¹⁶⁸ Βλ. σχετικά, Στεφανάκης 1996 (Κυδωνία και Πολίχνη)· Stefanakis 1997, 287-289 (Κυδωνία και Τάνος)· Stefanakis 1998 (Αξός και Κύταιον)· Στεφανάκης 2000 (Πολυρρήνια, Κάντανος και Όρειοι)· Στεφανάκης 2011-2012 (νομισματικές συμμαχίες Γόρτυνας).

¹⁶⁹ Κοινοί νομισματικοί τύποι έχει θεωρηθεί ότι χρησιμοποιούνταν από την Πολυρρήνια και την Λάππα (Le Rider 1966, 52, σημ. 4· Robert 1962, 337, σημ. 1), κάτι τέτοιο όμως είναι δύσκολο να αποδειχθεί. Αν και γνωρίζουμε ότι η αρκετά μακρινή Λάππα εντάχθηκε γύρω στο 220 στη συμμαχία της Πολυρρήνιας (βλ. παραπάνω σημ. 107 και 108), οι νομισματικοί τύποι της, κυρίως οι μικρές ασημένιες υποδιαρρέσεις και οι χάλκινες εκδόσεις με ανδρική ή γυναικεία κεφαλή/βουκράνιο (Svoronos 1890, πίν. XIX, 28-32, XX, 4-5, 7-8), δεν δείχνουν να δέχονται καμιά ιδιαίτερη τεχνοτροπική επίδραση από τις αντίστοιχες πολυρρηνιακές εκδόσεις των αρχών του 3^{ου} αιώνα, ενώ αποτελούν παραδοσιακούς τύπους του νομισματοκοπείου της Λάππας (Για τη νομισματική παραγωγή της Λάππας βλ. γενικότερα Svoronos 1890, 208-216. Για την Λάππα βλ. ενδεικτικά Cross 2011, 221-222· Perlman 2004, 1172-1173· Sanders 1982, 163).

¹⁷⁰ Le Rider 1966, 198, 263 και σημ. 1.

¹⁷¹ Για την «βαρβαρική» τεχνοτροπία των κρητικών νομισμάτων βλ. Στεφανάκης 2002, 44-45.

¹⁷² Βλ. και Le Rider 1966, 18· Trifiró 2001.

¹⁷³ Για παράδειγμα, βλ. Le Rider 1966, 201, αρ. 46, 210· Stefanakis-Traeger 2005, 383-386.

¹⁷⁴ Le Rider 1966, 264-5· Faure, 1963, 18-19· Faure 1962, 55· Faure 1960, 219. Η Gondicas (1988, 274) ωστόσο, θεωρεί πιθανότερη την ύπαρξη μιας αρχαίας πόλης με το όνομα Ρόκκα στη θέση Τρουλί. Για την ευρύτερη περιοχή της Ρόκκας και τις αρχαιότητες βλ. ειδικότερα Gondicas 1988, 265-269. Επίσης, Perlman 2004, 1147· Sjögren 2003, 143· Perlman 1996, 53· Sanders 1982, 173, 20/18.

¹⁷⁵ Faure 1989, 92· Sanders 1982, 168, 18/1· Le Rider, 1966, 263-4· Svoronos 1890, 244. Επίσης, Faure 1959, 208, με επιφυλάξεις.

περιοχή νότια της Πολυρρήνιας, μεταξύ Τοπολίων και Έλους¹⁷⁶, ακόμη και με μια σειρά θέσεων κατά μήκος του ποταμού Κωλένη, ως μια ομοσπονδία πολισμάτων¹⁷⁷. Είναι πιθανότερο, ωστόσο, να βρίσκεται κάπου μεταξύ Πολυρρήνιας και Κυδωνίας, πιο κοντά στην πρώτη παρά στη δεύτερη, ίσως κάπου στο πέρασμα από την Πολυρρήνια προς το Δικτύνναιο Ιερό, το οποίο οι Πολυρρήνιοι ήλεγχαν, τουλάχιστον κατά το πρώτο μισό του 3^{ου} αιώνα¹⁷⁸, με την αρχαιολογική θέση στην Ρόκκα να είναι η πιθανότερη υποψήφια.

Στη συνθήκη των Κρητικών πολέων με την Μίλητο¹⁷⁹ η Μώδα δεν εμφανίζεται, ευρισκόμενη προφανώς στη σκιά των Πολυρρηνίων, που ανήκουν στη συμμαχία της Φαιστού. Δεν υπάρχουν άλλα στοιχεία για την τύχη της πόλης, η οποία μάλλον αφομοιώθηκε από την Πολυρρήνια κατά τη διάρκεια του 3^{ου} αιώνα.

Νομίσματικές εκδόσεις Μώδας¹⁸⁰

Κρητικός σταθμητικός κανόνας

Αργυρά δίδραχμα (330-280/70)

Μέσο βάρος 11,22 γρ. (μέγιστο βάρος 11,63 γρ., ελάχιστο βάρος 10,11 γρ.)

Κεφαλή Διός σε κατατομή προς δ.

Κεφαλή ταύρου κατενώπιον. Στο πεδίο πάνω, ΜΩΔ, δ. ΑΙ, αρ. ΩΝ.

140. 10,11 γρ. Paris (Babelon 1914, 1790, 13, πιν. CCLXII. **Svoronos 1890, 244, 1, πιν. XXII, 21.** Svoronos 1887, 258-261)

Παρόμοιο με το παραπάνω.

Παρόμοιο με το παραπάνω.

141. α. 11,27 γρ. **London BM 1959,1101.2.**

β. 11,60 γρ. Weber 4539, πιν. 165. Sotheby's 1896 (Bunbury), 1206

Παρόμοιο με το παραπάνω.

Παρόμοιο με το παραπάνω. Στο πεδίο πάνω, ΜΩΔ, δ. ΑΙ, αρ. ΩΙ.

142. α. 11,63 γρ. Firenze (Le Rider 1966, 201, πιν. XXXI, 16. **Svoronos 1890, 2, πιν. XXII, 20.** Svoronos 1888β, 412, αρ. 7). Επισήμανση «ασπίδα»

β. 11,50 γρ. Babelon 1914, 1790, 14, πιν. CCLXII· Svoronos 1890, 2)

γ. 00,00 γρ. Αθήνα NM (Le Rider 1966, 18, πιν. XXII, 20. *IGCH* 154. Varoucha-Christodoulou 1960, 491-2). Από τον «θησαυρό» Αρκαλοχώρι-Αστρίτσι (ή Σίβα) 1936 (πρώην Κεντρική Κρήτη 1936)

δ. 00,00 γρ. Ηράκλειο (Le Rider 1966, 210, πιν. XXXIV, 7). Επισήμανση «δελφίνι».

¹⁷⁶ Φαράκλας 1998, 25-27.

¹⁷⁷ Για το πρόβλημα ταύτισης των Μωδαίων με μία πόλη ή με μία ομοσπονδία πολισμάτων κατά μήκος του ποταμού Κωλένη, βλ. Perlman 1996, 255.

¹⁷⁸ Βλ. παραπάνω, σημ. 14.

¹⁷⁹ Για τη συνθήκη, βλ. σχετικά Chaniotis 1996, 33-35 με όλη την προγενέστερη βιβλιογραφία.

¹⁸⁰ Ο κατάλογος που ακολουθεί είναι μόνον ενδεικτικός των γνωστών μέχρι σήμερα τύπων.

Β. Πολυρρήνια και Όρειοι

Έχει υποστηριχτεί ότι τα χάλκινα νομίσματα με τύπους βοιωτική ασπίδα/κεφαλή αιγάρου και βέλος απηχούν μία σχέση της Πολυρρήνιας με τους Ορείους (Υρτακίνα, Λισό, Έλυρο και Τάρρα)¹⁸¹, σήμα κατατεθέν της νομισματοκοπίας των οποίων ήταν το ημίτομο κρητικού αγριμιού¹⁸². Πρόκειται για μία θεωρία που έρχεται να ερμηνεύσει και να ενισχύσει την ορθότητα της μέχρι σήμερα, μόνον από τον Πολύβιο¹⁸³, παραδεδομένης πληροφορίας για τη συμμετοχή των Ορειών στη συμμαχία της Πολυρρήνιας κατά την αποστασία των πόλεων από τη συμμαχία Κνωσού-Γόρτυνας γύρω στο 220/19¹⁸⁴. Διαφαίνεται, ίσως, ακόμα η δύναμη και ο ρόλος των Ορειών σε αυτή τη συμμαχία, εφόσον η Πολυρρήνια έκοψε μια χάλκινη σειρά νομισμάτων με τύπους αποδεκτούς από την Ορεινή Ομοσπονδία¹⁸⁵. Επίσης, από τη νομισματική μαρτυρία προκύπτει, ότι την ίδια εποχή η Κάντανος έκανε την εμφάνισή της ως το τεσσαρακοστό πρώτο νομισματοκοπείο της Κρήτης¹⁸⁶ και πιθανώς ως το έκτο μέλος της Ορεινής Ομοσπονδίας, και συνεπώς μέλος της ομάδας της Πολυρρήνιας. Ενδεχομένως η Καλαμύδη, επίγειο της Κανδάνου, να χρησιμοποιήθηκε ως εμπορικό λιμάνι για τη βόρειο-δυτική Κρήτη προς και από την Κυρηναϊκή και την Αίγυπτο, ή να έτυχε εκμετάλλευσης από τους όμορους της λόγω του ορυκτού της πλούτου. Είναι πολύ πιο πιθανό ωστόσο, λόγω της καίριας θέσης της στην κορυφή της κοιλάδας του Κακοδικιανού, να έπαιξε το ρόλο ενδιάμεσου σταθμού μεταξύ Πολυρρήνιας και Ορειών¹⁸⁷. Το φαράγγι του Τυφλού αποτελεί ακόμη και σήμερα τη μόνη φυσική οδό που ενώνει την περιοχή της Πολυρρήνιας με τη νότιο-δυτική Κρήτη, μέσα από τους ορεινούς όγκους του Κουτρούλη και του Κολύμπου, και σίγουρα κατά την αρχαιότητα εξυπηρέτησε την εξάπλωση της Πολυρρηνιακής επιρροής προς τα νότια¹⁸⁸. Πρόκειται πιθανότατα για την εποχή, κατά την οποία η Πολυρρήνια φέρεται να «διήκει από βορέου προς νότον»¹⁸⁹.

Ο Myres, κατά την πραγμάτευση ογδόντα πέντε χάλκινων νομισμάτων με προέλευση από την ευρύτερη περιοχή του Παλαιόκαστρου Κισάμου (Πολυρρήνια) και πενήντα πέντε από το Ροδοβάνι Σελίνου (Έλυρο), προσπάθησε να αποδείξει τη σημαντικότητα των δύο αρχαίων πόλεων και τις μεταξύ τους εμπορικές σχέσεις¹⁹⁰. Από

¹⁸² Βλ. για παράδειγμα Svoronos 1890, πίν. XII, 9-17 [Έλυρος]· πίν. XVIII, 7-10 [Υρτακίνα]· πίν. XXX, 27-28 [Τάρρα].

¹⁸³ Πολύβιος, *Ιστορίες* 4.53.5.

¹⁸⁴ Βλ. παραπάνω σημ. 107.

¹⁸⁵ Για την Ομοσπονδία των Ορειών γενικότερα βλ. Στεφανάκης 2000, 251-252· Sekunda 2000, 337-338· Perlman 1996, 255-56· Chaniotis 1996, 421-422· Μικρογιαννάκης 1967, 68-71· Faure 1959, 202· Van Effenterre 1948, 120-7· Guarducci 1938, 50-55· Svoronos 1888a, 380-387.

¹⁸⁶ Ο Faure (1959, 181-3) ξεκαθάρισε το νομισματικό τοπίο της Κρήτης καταλήγοντας στην ύπαρξη τριάντα οκτώ νομισματοκοπειών από τα σαράντα οκτώ που είχε διακρίνει αρχικά ο Σβορώνος το 1890. Το τριακοστό ένατο, αγνώστου ταυτότητας, με αρχικά ΠΟ, ανακοίνωσε ο Παπαδάκης (1996, 741-744), το τεσσαρακοστό, εκείνο του ύστερου-κλασικού Κυτταίου, και το τεσσαρακοστό πρώτο, της Καντάνου, ο γράφων (Stefanakis 1998 και Στεφανάκης 2000 αντίστοιχα).

¹⁸⁷ Στεφανάκης 2000.

¹⁸⁸ Βλ. και Gondicas 1988, 228.

¹⁸⁹ Ψευδο-Σκύλαξ, *Περίπλους* 47.

¹⁹⁰ Myres 1894, 89-91.

τα τριάντα Πολυρρηνικά νομίσματα που συγκέντρωσε, τα δέκα βρέθηκαν στην Έλυρο, πράγμα που για τον Myres αποδεικνύει τη σχέση των δύο πόλεων, ενώ μέσω Ελύρου, από το λιμάνι της Συρίας, θεώρησε ότι έφτασαν στην Πολυρρήνια τα έξι γορτυνιακά νομίσματα που βρέθηκαν στην περιοχή του Ροδοβανίου, χωρίς βέβαια να αποκλείεται και μία συντομότερη διαδρομή από το Καστέλι Σελίνου μέσω της κοιλάδας του Βλιθιά.¹⁹¹ Ενισχύεται, έτσι, και η άποψη που θέλει την Πολυρρήνια να συνάπτει σχέσεις με τη νότιο-δυτική Κρήτη. Για τον Myres οι ποσότητες πολυρρηνικών, κυδωνιάτικων και γορτυνιακών νομισμάτων, που βρίσκονται στην κεντρική περιοχή της δυτικής Κρήτης, δείχνουν ότι ανθούσε σημαντικό εμπόριο «*between the barren schistose hill country of which Elyros is the centre and the alluvial cornland of the Mesara valey and the fertile wine country along the north coast*»¹⁹².

Στον κατάλογο του Myres, ο Le Rider¹⁹³, έρχεται να προσθέσει και άλλα σποραδικά ευρήματα από τον χώρο της Πολυρρήνιας, τα οποία στο σύνολό τους έχουν ανάλογη σύσταση με εκείνα που συγκέντρωσε ο Myres σχεδόν έναν αιώνα πριν.

Γ. Πολυρρήνια και Κεραία

Η νομισματοκοπία της Κεραίας φαίνεται να εμφανίζεται στα τέλη του 3^{ου} αιώνα και να διαρκεί για σύντομο χρονικό διάστημα, μέχρι τις αρχές του 2^{ου} αιώνα, χρησιμοποιώντας δύο διαφορετικούς σταθμητικούς κανόνες για τις χάλκινες και τις αργυρές κοπές της.

Οι χάλκινες υποδιαιρέσεις της (143-145, παρακάτω, σελ. 67-68) ανταποκρίνονται στον κρητικό σταθμητικό κανόνα. Συγκεκριμένα η πόλη κόβει:

Υποδιαίρεση Β: 18 χιλ., 5,5-4,5 γρ. (ημιωβόλιον-εξάχαλκον)

Υποδιαίρεση Γ: 17-13 χιλ. 3,5-2 γρ. (τεταρτημόριον-τρίχαλκον)

Υποδιαίρεση Δ: 12-10 χιλ. 2-1 γρ. (χαλκούς)

Η Κεραία έγινε γνωστή όταν εισήλθε στη συμμαχία της Πολυρρήνιας κατά τα γεγονότα του 220¹⁹⁴, σε μία περίοδο που η Πολυρρήνια παρήγαγε μόνο χάλκινες υποδιαιρέσεις, οι οποίες έφεραν όπλα ως νομισματικούς τύπους. Μία υπόθεση, αν κανείς θέλει να δει εικονογραφικές σχέσεις στο νόμισμα των δύο πόλεων, είναι ότι η Κεραία υιοθέτησε τους πολυρρηνικούς τύπους, όταν χρειάστηκε να κόψει νόμισμα, ενδεχομένως στο πλαίσιο κάποιας συμμετοχής της στην πολυρρηνική συμμαχία.

Οι εικονογραφικοί τύποι των δραχμών της Κεραίας φαίνεται, επίσης, πως επηρεάζονται άμεσα από τους τύπους της Πολυρρήνιας¹⁹⁵, καθώς η κεφαλή της Δίκτυνας και οι αιχμές βελών και δοράτων φαίνεται να παρακολουθούν την πολυρρηνική εικονογραφία. Το βάρος, ωστόσο, των αργυρών δραχμών της (146-147,

¹⁹¹ Myres 1894, 93.

¹⁹² Myres 1894, 91. Στην Πολυρρήνια και σε συμμαχίες της με την Κυδωνία και την Φαλάσαρνα αποδίδει ο Myres, μάλλον αυθαίρετα, δύο χάλκινες εκδόσεις αντίστοιχα: α) 13χιλ.: ταύρος προς δ. με την κεφαλή στραμμένη κατενώπιον και με γιρλάντες στα κέρατα/ τοαμπί σταφύλι και β) κεφ. Αθηνάς / τρίαίνα. Τα εν λόγω νομίσματα παραμένουν μέχρι στιγμής αταύτιστα.

¹⁹³ Le Rider 1966, 264.

¹⁹⁴ Chaniotis 1996, 450. Η Gondicas 1988, 203-4 διακρίνει σχέσεις μεταξύ Πολυρρήνιας και Κεραίας στη συγγένεια των ονομάτων Βουλαγόρας-Βωλαγόρας και Τασκύδας-Τασκιάδας που εμφανίζονται σε επιγραφές των δύο πόλεων αντίστοιχα.

¹⁹⁵ Svoronos 1890, 45. Βλ. επίσης Rigsby 1986, 353· Büchner 1921, 252· McDonald 1919, 301.

παρακάτω, σελ. 68) είναι μειωμένο, με μέσο όρο τα 4,43 γραμμάρια. Αυτή η ιδιαίτερη και σύντομη αργυρή νομισματοκοπία δεν μπορεί να χρονολογηθεί στον 4^ο ή 3^ο αιώνα¹⁹⁶, αλλά μάλλον στις αρχές του 2^{ου} αιώνα, τότε που η Κυδωνία φαίνεται να έχει επιβάλει ένα χαμηλότερο σταθμητικό κανόνα (βλ. **πίν. 5α**, σελ. 88) σε αρκετές πόλεις της περιοχής¹⁹⁷. Άλλωστε, τοπογραφικά, η Κεραία τοποθετείται πολύ πιο κοντά στην Κυδωνία, καθώς ταυτίζεται με την εκτεταμένη αρχαιολογική θέση στα Μεσκλά¹⁹⁸.

Νομισματικές εκδόσεις Κεραίας¹⁹⁹

Κρητικός σταθμητικός κανόνας

Χάλκινες υποδιαίρεσεις (220-190/180;)

Υποδιαίρεση Β

Διάμετρος: 18 χιλ., βάρος: 5,5-4,5 γρ.

Κεφαλή Απόλλωνος σε κατατομή προς δ. Αιχμή δόρατος και αιχμή βέλους προς τα πάνω. Στο πεδίο αρ. και δ., Κ-Ε.

143. α. 18 χιλ., 4,85 γρ. **London BM G.679**

β. 18 χιλ., 5,71 γρ. Svoronos 1898, 3 [Paris 2463 (B.299.Wiczay)], πίν. IV, 18

Υποδιαίρεση Γ

Διάμετρος: 17-13 χιλ., βάρος: 4,5-2 γρ.

Γυναικεία κεφαλή σε κατατομή προς δ. Αιχμή δόρατος προς τα κάτω και αιχμή βέλους προς τα πάνω. Στο πεδίο πάνω, Κ.

144. α. 14 χιλ., 2,77 γρ. **London BM 1890,0702.31**

β. 16 χιλ., 0,00 γρ. Svoronos 1898, 4 [Turin], πίν. IV, 20

γ. 14 χιλ., 2,61 γρ. **London BM 1947,0606.280**

δ. 14 χιλ., 1,74 γρ. **London BM 1947,0606.281**

¹⁹⁶ Le Rider 1966, 190, 198.

¹⁹⁷ Stefanakis 1997, 239-241· Στεφανάκης 1996, 154-156.

¹⁹⁸ Cross 2011, 219-220· Κατάκη 2010· Φαράκλας 1998, 43-44· Faure 1963, 18· Faure 1962, 53-5. Η ταύτιση της θέσης Μεσκλών-Ζοϋρβας και Λάκκων με την αρχαία Κεραία βασίστηκε αφ' ενός στη συμπλήρωση του ονόματος [ΚΕΡΑ]ΑΙΣ στη λίστα των θεωροδόκων στους Δελφούς, αφ' ετέρου στην περιουλογή πλήθους χάλκινων νομισμάτων Κεραίας, πιθανότατα ενός «θησαυρού», από την περιοχή Παταράκη, βόρεια των τειχιδίων (Faure 1962, 55, σημ. 1). Στην ταύτιση του χώρου συνέβαλε επιπλέον και η ονομασία του κοντινού ποταμού Κερίτη. Βλ. επίσης Faure 1989, 91· Rigsby 1986, 353· Le Rider 1966, 265. Τα Μεσκλά είχαν ταυτιστεί παλαιότερα με την Πολίχνη: Sanders 1982, 168-9, 18/12· Guarducci 1936, 153-8· *IC* II, xxii, 233· Kirsten 1951, 118, σημ. 3, 132. Για την Πολίχνη, γενικότερα, βλ. Στεφανάκης 1996. Ο Μαυρακάκης (1933) προτείνει την ταύτιση των Μεσκλών με την αρχαία Ριζηνία. Παλαιότερα η Κεραία είχε ταυτιστεί με τη θέση στη Ρόκκα από την Guarducci (*IC* II, 96) και τον Faure (1959, 196). Για την περιοχή της Ρόκκας γενικότερα βλ. παραπάνω, σημ. 174.

¹⁹⁹ Ο κατάλογος που ακολουθεί είναι μόνον ενδεικτικός των γνωστών μέχρι σήμερα τύπων.

Υποδιαίρεση Δ

Διάμετρος: 12-10 χιλ., βάρος: 2-1 γρ.

Αιχμή βέλους.

Αιχμή δόρατος.

145. 12 χιλ., 0,00 γρ. **Svoronos 1898, 5, πίν. IV, 19****Μειωμένος κρητικός σταθμητικός κανόνας****Αργυρές δραχμές (περ. 190/180;)**

Μέσο βάρος 4,43 γρ. (μέγιστο βάρος 4,90 γρ., ελάχιστο βάρος 3,76 γρ.)

Κεφαλή Δίκτυνας σε κατατομή με τα ΚΕΡΑΙΤΑΝ. Πάνω, αιχμή βέλους, κάτω, μαλλιά μαζεμένα σε κότσο, προς αρ. Στον αιχμή δόρατος. Η παράσταση εντός ώμο, φαρέτρα. στεφάνου.

146. α. 3,76 γρ. **Svoronos 1898, 2 [Vienne], πίν. IV, 16**

β. 4,62 γρ. Glasgow (Hunterian 1, πίν. XL, 18. Svoronos 1898, 2)

γ. 4,47 γρ. Copenhagen (*SNG Copenhagen* 359. [Lambros 1899])

Όμοιο με το παραπάνω.

Παρόμοιο με το παραπάνω.

147. 4,90 γρ. **Svoronos 1898, 1 [Paris], πίν. IV, 17)****Λανθασμένες ταυτίσεις**

Σύμφωνα με τον Σβορώνο, η ταύτιση της βαριάς χάλκινης υποδιαίρεσης με διάμετρο 16 χιλιοστά (κεφαλή Ήρας σε κατατομή προς δ./ γλαύκα προς δ., επιγραφή, ΚΕΡΑΙΤΑ-Ι), που απέδωσε στην Κεραία της Κρήτης²⁰⁰, θα μπορούσε να ανήκει και σε κάποια Κεραία της Πισιδίας, καθώς ο ίδιος γνώριζε ένα νόμισμα της Κρήμνας όπου εμφανίζονταν μαζί οι επιγραφές ΚΡΗΜΝΑΙΩΝ ΚΑΙ ΚΕΡΑΙΕΙΤΩΝ²⁰¹. Ο Σβορώνος αναφερόταν στις αυτόνομες συμμαχικές κοπές Κρημναίων και Κεραίων²⁰², του 1^{ου} αιώνα, ενώ η Κεραία της Πισιδίας είναι πράγματι γνωστοί νομισματικά με το εθνικό όνομα ΚΕΡΑΙΕΙΤΩΝ²⁰³. Το συγκεκριμένο νόμισμα, το οποίο τελικά εσφαλμένα απέδωσε ο Σβορώνος στην Κεραία της Κρήτης, ανήκει όντως στην Πισιδική Κεραία με εμπροσθότυπο μάλλον κεφαλή Τύχης και οπισθότυπο αγριογούρουνο²⁰⁴.

Στο εν λόγω νομισματοκοπείο της Πισιδίας πρέπει να αποδοθεί και η χάλκινη υποδιαίρεση με τύπους «γυναικεία κεφαλή σε κατατομή προς δ./ρόπαλο. Κ-Ε» (13 χιλ., 2,06 γρ. **7**, London BM 1947.06.06)²⁰⁵, η οποία είχε παλαιότερα αποδοθεί επίσης στην Κεραία της δυτικής Κρήτης²⁰⁶.

²⁰⁰ Svoronos 1890, 46, αρ. 6, πίν. IV, 21.²⁰¹ Svoronos 1890, 46-47.²⁰² βλ. *SNG Aulock* 570, πίν. 167.²⁰³ βλ. *SNG Aulock* 5051-5055, πίν. 166.²⁰⁴ Wroth 1902, 339-340.²⁰⁵ Wroth 1902, 340. Πρβλ. *SNG Aulock* 5054-5055, πίν. 166.²⁰⁶ Jenkins 1949, 27, πίν. V.

2. ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ «ΑΝΑΘΗΜΑ» ΠΟΛΥΡΡΗΝΙΩΝ

Ιδιαίτερα σημαντικό νομισματικό εύρημα από το Ιδαίον Άντρον αποτελεί ο χρυσός στατήρας, μεταθανάτια κοπή στο όνομα του Αλεξάνδρου Γ', από το νομισματοκοπείο της Βαβυλώνας, έκδοση των ετών 316-311²⁰⁷ (148). Το νόμισμα, μολονότι ανατολίτικης προέλευσης, σχετίζεται με την Πολυρρήνια, καθώς φέρει στον οπισθότυπο σικτική επιγραφή ΠΟΛΥΡΡΗΝΙΩΝ που το καθιστά ανάθημα της πόλης στο Ιερό του Δία²⁰⁸. Αν και ο χρόνος ανάθεσής του έχει προσδιοριστεί από τον τύπο των γραμμάτων της επιγραφής, στον 1^ο αιώνα π.Χ./1^ο αιώνα μ.Χ., δεν είναι γνωστοί οι λόγοι που οδήγησαν τους Πολυρρηνίους στην ανάθεσή του.

Άσχετα με το αν η επιλογή του αναθήματος ορίζεται από τη μεγάλη αντικειμενική του ή τη «μουσειακή» του αξία στα ρωμαϊκά χρόνια, ή ακόμη και από τον εικονογραφικό τύπο του οπισθοτύπου του, με τη Νίκη που κρατά στυλίδα, η οποία θα μπορούσε να παραπέμπει σε κάποια ναυτική νίκη²⁰⁹, είναι πολύ πιθανόν ότι το νόμισμα έφτασε στην Πολυρρήνια στα τέλη του 4^{ου} αιώνα, μέσω επαναπατρισθέντων κρητών μισθοφόρων²¹⁰. Για το αν πρόκειται για Πολυρρηνίους που πολέμησαν υπό τον Πτολεμαίο Α' τον Σωτήρα στην κρίσιμη μάχη της Γάζας το 312²¹¹, ή αν υπηρετούσαν στο αντίπαλο στρατόπεδο, στην ίδια μάχη, υπό τον Δημήτριο τον Πολιορκητή, ή βρισκόταν ανάμεσα στους 10.000 μισθοφόρους του ίδιου Μακεδόνα βασιλιά έξι μήνες αργότερα στη Βαβυλώνα²¹², αυτό δεν μαρτυρείται πουθενά. Αν ο χρυσός στατήρας πέρασε στα χέρια Πολυρρηνίου μισθοφόρου, είτε ως πληρωμή για τις υπηρεσίες του, είτε ως πολύτιμο λάφυρο, αυτός μεταφέρθηκε στην Πολυρρήνια και κατέληξε στο θησαυροφυλάκιο της πόλης, η οποία σε μία δεδομένη στιγμή έκρινε ότι έπρεπε να το αναθέσει ως πολύτιμο δώρο στον Κρηταγενή Δία, αποτυπώνοντας επάνω το εθνικό της.

3. «ΕΝΤΑΦΙΑ» ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ²¹³

Σημαντικό και ενδιαφέρον εύρημα αποτελεί το αργυρό τετράδραχμο της εποχής του Τιβερίου (137), το οποίο βρέθηκε κατά την ανασκαφή σε ελληνιστικό-ρωμαϊκό νεκροταφείο στον Άγιο Νικόλαο, στη θέση Ποταμός. Προέρχεται από ταφή αθλητή, ο οποίος τάφηκε σε απλό κεραμοσκεπή τάφο, στεφανωμένος με το χρυσό στεφάνι του, με σχετικά λιτή κτέριση και με το ρωμαϊκό τετράδραχμο στο στόμα²¹⁴. Πέραν της σημασίας

²⁰⁷ Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου 2003, 58, αρ. 33 (τύπος Price 1991, I, 472, αρ. 3707, πιν. XIII).

²⁰⁸ Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου 2003, 22, 58, αρ. 33.

²⁰⁹ Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου 2003, 22-23.

²¹⁰ Για μισθοφόρους κρήτες στην Ανατολή και την εισαγωγή νομισμάτων στο νησί βλ. Stefanakis 1999, 259-60· Stefanakis 1997, 130-135· McDonald 1996· Τουράτσογλου 1995, 20.

²¹¹ Parke, 1933, 216. Ο Πτολεμαίος Α' Σωτήρας, όταν έφτασε στην Αίγυπτο, στρατολόγησε άνδρες δαπανώντας το ποσό των 8.000 ταλάντων (Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστορική Βιβλιοθήκη* 18.14.1), ενώ κατά την διάρκεια των εκστρατειών του στη Συρία, την Κυρήνη, τη Σικυώνα, την Κύπρο και την Καρία, καθώς και στη μάχη της Γάζας, ο στρατός του βασιζόταν κυρίως σε μισθοφόρους.

²¹² Parke 1933, 219. Για την πολιτική των Αντιγονιδών στο Αιγαίο βλ. Buraselis 1982, 39-87.

²¹³ «...Αντί δὲ πλούτου καὶ χλιδῆς τραγικώτατα δῶρα τῶν ἐν ἀνθρώποις, ἐντάφια» (Φώτιος, *Βιβλιοθήκη*, Codex 243 Bekker, σ. 365b, στ. 21-22). Για τη χρήση του όρου «εντάφιο νόμισμα» (death-coin) αντί του όρου «χαρόντιος οβολός» βλ. Grindler-Hansen 1991, 215· Stefanakis 2002β, 173.

²¹⁴ Catling 1986, 93· Δαβάρας 1985α, 171-190, ειδικότερα 174-176, 189-190, πιν. 48δ-ε· Δαβάρας 1985β, 387. Βλ. και την εκλαϊκευτική δημοσίευση Αποστολάκου 2004, 43-45.

του ευρήματος για τα ταφικά έθιμα της εποχής²¹⁵, ιδιαίτερη σημασία έχει η χρήση του συγκεκριμένου νομίσματος, η επιλογή του οποίου, είτε υπήρξε τυχαία είτε σκόπιμη, καταδεικνύει αφενός την έκταση της κυκλοφορίας των πολυρρηνιακών νομισμάτων, αφού αυτά φτάνουν να ανατεθούν σε ταφές στην άλλη άκρη του νησιού, αφετέρου τη σημαντικότητα του τεθνεώτος, ο οποίος, ξεχωρίζοντας από τους κοινούς θνητούς, θα καταβάλλει ένα εξαιρετικά υψηλό αντίτιμο για το «ταξίδι» στην άλλη ζωή.

Η παραπάνω περίπτωση είναι ίσως μοναδική για τα κρητικά δεδομένα και εμπίπτει στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική περίοδο. Στην ελληνιστική Κρήτη, όμως, φαίνεται ότι το έθιμο του «οβολού για τον Χάροντα» δεν ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένο²¹⁶. Ο αργυρός οβολός της Α΄ περιόδου (29ζ) από έναν ασύλητο κιβωτιόσχημο τάφο της Κιοάμου, πέραν της χρονολογικής επιβεβαίωσης της ταφής στο β΄ μισό του 4^{ου} αιώνα²¹⁷, δεν έχει κάτι νεότερο να προσθέσει στις γνώσεις μας για τη συγκεκριμένη πρακτική²¹⁸.

4. ΝΕΟΤΕΡΑ ΚΙΒΔΗΛΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΠΟΛΥΡΡΗΝΙΑΣ²¹⁹

Κοινή μοίρα πολλών αρχαίων νομισμάτων στα νεότερα χρόνια ήταν η κιβδηλία, δηλαδή η δημιουργία ακριβών αντιγράφων με αλλοίωση της εσωτερικής τους αξίας και, ακολούθως, η διοχέτευσή τους στο εμπόριο αρχαιοτήτων, με σκοπό την παραπλάνηση των αγοραστών και την αποκόμιση υπέρμετρου κέρδους από την πλευρά του κιβδηλοποιού.²²⁰ Σύγχρονα κρητικά κίβδηλα νομίσματα έχουν εντοπιστεί στο έργο δύο μεγάλων κιβδηλοποιών των νεότερων χρόνων, του Carl Wilhelm Becker²²¹ και του Κωνσταντίνου Χριστοδούλου²²².

Ο Σβορώνος δημοσιεύει στον κατάλογό του αρκετά κρητικά κίβδηλα νομίσματα, εκ των οποίων ένα ανήκει στην Πολυρρήνια και βρίσκεται στο Βερολίνο, στη Συλλογή Imhoof-Blumer (149)²²³.

Στο εμπόριο αρχαιοτήτων παρισέφρησαν και κάποια έργα του βούλγαρου Slavey Petron, παρά το γεγονός ότι θεωρείται «αντιγραφέας» και όχι κιβδηλοποιός, αφού αναπαρήγαγε νομίσματα βάζοντας συχνά και το προσωπικό του καλλιτεχνικό ύφος.²²⁴ Ανάμεσα στα έργα του βρίσκεται ένα κίβδηλο διδραχμο Πολυρρήνιας (150) βάρους 8,13 γραμμαρίων και διαμέτρου 24,4 χιλιοστών²²⁵.

²¹⁵ Το έθιμο του «ενταφίου» νομίσματος είναι περισσότερο διαδεδομένο στα ρωμαϊκά χρόνια, όπως άλλωστε φαίνεται και από την δημοσίευση του ρωμαϊκού νεκροταφείου του Αγίου Νικολάου (Δαβάρας 1985α). Βλ. επίσης Stefanakis 2002β, 171 και σημ. 2.

²¹⁶ Stefanakis 2002β, 171 και σημ. 2, 179.

²¹⁷ Πωλογιώργη 1985, 77, 78 και σημ. 80· Πωλογιώργη 1981, 167-168.

²¹⁸ Για το θέμα των ενταφίων νομισμάτων στη δυτική Κρήτη και συγκεκριμένα στη νεκρόπολη της αρχαίας Κυδωνίας, κατά την πρώτη ελληνιστική εποχή, βλ. Stefanakis 2002β.

²¹⁹ Ενδεικτική αναφορά μόνο.

²²⁰ Για την έννοια του κιβδήλου στην λογοτεχνία, την αρχαιολογία και την τέχνη βλ. Haywood 1987. Για κίβδηλα νομίσματα και τεχνικές αναγνώρισής τους βλ. Raven 1946.

²²¹ Για την τεχνοτροπία και την παραγωγή του Becker βλ. Hill 1924.

²²² Για την τεχνοτροπία και την παραγωγή του Χριστοδούλου βλ. Svoronos 1922.

²²³ Svoronos 1890, 333, πίν. XXXI, 31.

²²⁴ Για την τεχνοτροπία και την παραγωγή του Slavey Petron, αλλά και εν γένει της «Βουλγαρικής Σχολής» παραγωγής κιβδήλων νομισμάτων, βλ. Prokopen, Kissyon and Paunov 2003.

²²⁵ Ancients.info, GK-33500: <http://www.ancients.info/gallery/showphoto.php/photo/82>.

SUMMARY

The production of the mint of Polyrrenia can be divided in four major periods: Period A: ca. 330-280/70 B.C.; Period B: ca. 270/60-220/10 B.C.; Period C: ca. 200-68 B.C.; Period D: Roman imperial years, ca. A.D. 14-41.

Period A

The inauguration of coin production, in accordance with the coin hoard evidence, can be placed in the early Hellenistic period (330-300 B.C.), a time when the majority of Cretan cities start minting coinages. Polyrrenia follows the Cretan weight standard, already established on the island, and mints a large series of coinage with major denominations those of the didrachm and the drachma. Dominating coin types of this period are the head of Zeus, profile to the right, on the obverse of the didrachms (1-9) and the head of Diktyнна on the obverse of the smaller denominations (23-31), both combined with a filleted bull's head on the reverse. The bull's head features also on the obverse of the silver drachms (10-22), and of some bronze issues (39-49), combined in both cases with a spear head on the reverse.

The beginning of Polyrrenian coinage seems to coincide with a general development of the city, seen in the second half of the 4th century B.C. It is in this period that archaeologists date the construction of a monumental building, either a temple or a monumental altar, while it is quite possible that walls of the city were built or reinforced in the same period.

Period A marks the peak of production in the Polyrrenian mint until ca 270/260 B.C., a period during which a considerable number of hoards was hidden in central-southern Crete, a phenomenon suggesting political conflicts that lead to extensive interstate wars on the island.

Period B

The unstable political situation in Crete, around 270/260 B.C. together with a general shortage of silver in the Mediterranean during the second quarter of the 3rd century B.C., led Polyrrenia –among many Cretan mints– on the one hand to minimize production and drastically drop the weight of the silver didrachms (32-33) and on the other hand to produce and circulate as legal tender plated coins, before the mint reaches a halt by the middle of the 3rd century B.C. In Polyrrenia, also, there are reasons to believe that Charisthenes, a well known mint official of the previous period, proceeded with the production of counterfeit coins.

For the rest of the 3rd century B.C. Polyrrenia seems to mint an abundant series of bronze coins, with dominating types those of shields (53, 58-101) or bows (102-105) on the obverse, combined with spear heads or arrow heads on the reverse. It is possible that this radical change in iconography may reflect the political instability of the second half of the 3rd century B.C. in Crete. At that period, around 220 B.C., Polyrrenia leads an alliance of cities, against the league of Knossos and Gortyna. Numismatic evidence further verifies the alliance between Polyrrenia and the Confederacy of the Oreioi in south western Crete at the same years.

Period C

Silver coinage re-appears in Polyrrenia at the beginning of the second century B.C., when pseudo-Rhodian coinage circulates on the island and eventually serves as

flans for overstrike or is countermarked in order to be accepted by cities. Apart from re-used pseudo-Rhodian coins, Polyrrhenia does not however, mint any new silver series. It is plausible that the production of the mint was suppressed by Kydonia, which in the first half of the 2nd century B.C. tried to control western Crete politically and economically.

Local coinage is again issued at the end of the 2nd century B.C., around 100 B.C., with different types and on a reduced Attic standard, with major denominations that of the tetradrachm, most likely within the framework of a common practice followed by major mints of the island (Kydonia, Knossos, Gortyna, Lyttos, Arkades, Ierapytna). The head of Apollo in profile to the right features on the obverse, while Diktyнна Nikephoros, seated on a throne and holding a Nike in her extended hand, forms the reverse of the tetradrachms. With respect to the hemidrachms, the facing head of Diktyнна is combined with a standing Hermes on the obverse and reverse respectively, while Apollo's head, lebes and lyra feature on the bronze series.

In a similar practice, by another group of major mints (Kydonia, Lappa, Knossos, Gortyna, Priansos, Ierapytna) at the beginning of the 1st century B.C., Polyrrhenia, following the new weight standard, issues pseudo-Athenian tetradrachms, with silver, likely to originate from Mithridates VI Eupator of Pontus, offered to the Cretan mints in 87/6 BC, when he took over the Athenian mint. Pseudo-Athenians imitate the contemporary Athenian tetradrachms and are supplemented by a series of bronze denominations with the Athenian owl on the reverse.

Period D

After the fall of the island to the Romans, minting in Polyrrhenia ceased, save for the years of Tiberius (A.D. 14-37), when the mint produced a short series of tetradrachms, and the years of Gaius (Caligula) (A.D. 37-41), when a short bronze issue was produced in honour of Germanicus.

Finally, numismatic evidence indicates that Polyrrhenia influenced, or possibly controlled, the coin production of the neighbouring mints of Moda in the late 4th-early 3rd century B.C. and of Keraia, in the early 3rd and 2nd centuries B.C.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Αποστολάκου, Β. 2004. «Στεφανωμένος για πάντα», *Κρητικό Πανόραμα* 5, Ιούλιος-Αύγουστος, 43-45 (εκλαϊκευτικό).
- Βαρουφάκης, Γ. 1996. *Αρχαία Ελλάδα και Ποιότητα. Η Ιστορία και ο Έλεγχος των Υλικών που Σημάδεψαν τον Ελληνικό Πολιτισμό*, Αθήνα.
- Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου, Ει. 1968. «Νομισματικές ενδείξεις δι' άγνωστον μέχρι τούδε πόλιν της Κρήτης», *Πεπραγμένα του Β' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Αθήνα, Β, 209-224.
- Βερτουδάκης, Β.Π. 2000. *Epigrammata Cretica. Λογοτεχνικοί Τόποι και Μύθοι της Κρήτης στο Αρχαίο Ελληνικό Επίγραμμα*, Ηράκλειο.
- Δαβάρας, Κ. 1985α. «Ρωμαϊκό νεκροταφείο Αγ. Νικολάου», *ΑΕ* 124, 13-216.
- Δαβάρας, Κ. 1985β. «Νεκροταφείο Ποταμού», *ΑΔ* 33 (1978), Χρονικά 385-388.
- Δαβάρας, Κ., 1967. «Πολυρρήνια», *ΑΔ* 22, Β'2, Χρονικά, 499.
- Θεοφανείδης, Β. 1948. «Ανασκαφikai έρευναι και τυχαία ευρήματα ανά την δυτική Κρήτη. Επαρχία Κισάμου. Β' Ανασκαφai», *ΑΕ* 1942-44, Παράρτημα, 17-31.
- Κατάκη, Ε. 2010. «Η Αρχαία Κεραία. Βλέμμα στο παρελθον», *Εν Χανίοις* 4, 11-24.
- Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου, Μ. 2003. «Τα νομίσματα του Ιδαίου Άντρου», *ΑΕ* 142, 1-64.
- Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου, Μ. 1995. «Ο ρωμαϊκός προπαγανδισμός στη νομισματοκοπία της Κρήτης», *Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ρέθυμνο, Α2, 513-522.
- Μαρκουλάκη, Στ. 1992. «Πολυρρήνια», *ΑΔ* 42 (1987), Β2 Χρονικά, 563.
- Μαρκουλάκη, Στ. 2000. «Στήλη Τηλήφου», *Πεπραγμένα του Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ηράκλειο, Α2, 239-257.
- Μαρκουλάκη, Στ. 2005. «Αινιγματική Πολυρρήνια», *Κρητικό Πανόραμα* 12, Νοέμβριος-Δεκέμβριος, 20-43 (εκλαϊκευτικό).
- Μαρκουλάκη, Στ. και Martínez Fernández Á. 2000-2001. «Ψήφισμα προξενίας από την Κίσαμο», *Κρητική Εστία* 8, 147-158.
- Μαυρακάκης, Γ.Ι. 1933. *Η Αρχαία Πόλις Ριζηνία -τα νυν Μεσκλά της Δυτικής Κρήτης: απ' Αρχαιοτάτων μέχρι των καθ' ημας Χρόνων*, Χανιά.
- Μετενίδης, Ν. 2005. «Από τη δραχμή στο δηνάριο: βάση και μετάβαση του κρητικού νομισματικού συστήματος», στο Ι. Simiakaki e Μ. Livadiotti (επιμ.), *Creta Romana e Protobizantina. Atti del Convegno Internazionale, Iraklion 23-30 Settembre 2000*, Padova, 171-180.
- Μήτσος, Μ. 1933. «Επιγραφή εκ του ιερού του Ασκληπιού εν Επιδαύρω», *ΑΕ* 72, 10-20.
- Μικρογιαννάκης, Ε. 1967. *Η Κρήτη κατά τους Ελληνιστικούς Χρόνους. Αι Πολιτικαί Ιδία Σχέσεις της Νήσου μετ' άλλων Πόλεων ή Κρατών*, Αθήνα.
- Παπαδάκης, Ν. 1996. «Άγνωστα νομίσματα μιας νέας αυτόνομης Κρητικής πόλης στην Σιτειά», *Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ρέθυμνο, Α2, 741-744.
- Παπαχριστοδούλου, Ι. 2000. «Σχέσεις των Κρητικών πόλεων με την Ρόδο στην Ελληνιστική περίοδο. Μία οικογένεια καλλιτεχνών από την Ελεύθερνα», *Πεπραγμένα του Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ηράκλειο, Α2, 541-549.
- Πουκαμισάς, Γ. 1994. *Κυρήνη. Ο Ελληνικός Αποικισμός στη Βόρειο Αφρική 631-31 π.Χ.*, Αθήνα.
- Προσκτήματα 1883-1884: *Προσκτήματα του Εθνικού Νομισματικού Μουσείου εν έτει 1883-1884*, Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα.
- Πωλογιώργη, Μ. 1981. «Υστερος κλασικός τάφος στην Κίσαμο», *ΑΑΑ* 14, 162-179.
- Πωλογιώργη, Μ. 1985. «Κίσαμος: τοπογραφία μιας αρχαίας πόλης της δυτικής Κρήτης», *ΑΑΑ* 18, 65-79.
- Σβορώνος, Ι.Ν. 1907. «Περιγραφικός κατάλογος των προσκτημάτων του Εθνικού Νομισματικού Μουσείου», *ΙΑΝ* 10-11, 177-268.
- Σβορώνος, Ι.Ν. 1911. «Περιγραφικός κατάλογος των προσκτημάτων του Εθνικού Νομισματικού Μουσείου», *ΙΑΝ* 13, 37-126.
- Σβορώνος, Ι. 1889. «Προσθήκαι εις το βιβλίο Numismatique de la Crète Ancienne», *ΑΕ*, 193-211.

- Στεφανάκης, Β. 2006. «Η οικονομική ανάπτυξη της Ιεράπυτνας στο τέλος της ελληνιστικής εποχής: Η αρχαιολογική και νομισματική μαρτυρία», *Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ηράκλειο, Α2, 303-318.
- Στεφανάκης, Μ.Ι. 1996. «Πολίχνη», στο Α. Τζαμαλής (επιμ.), *Μνήμη Martin Jessop Price*, Βιβλιοθήκη της Ελληνικής Νομισματικής Εταιρείας 5, Αθήνα, 152-156.
- Στεφανάκης, Μ.Ι. 2000. «Πολυρρήνια, Όρειοι και Κάνδανος. Μία σχέση του δευτέρου μισού του τρίτου αιώνα π.Χ.», *Πεπραγμένα του Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ηράκλειο, Α3, 249-261.
- Στεφανάκης, Μ.Ι. 2002. «Η τέχνη και οι καλλιτέχνες των Κρητικών νομισμάτων», *Κρητική Εστία* 9, 43-57.
- Στεφανάκης, Μ.Ι. 2003. «Η επιστροφή των Ελεφάντων», *Κρητικό Πανόραμα* 1, Οκτώβριος-Νοέμβριος, 48-51 (εκλαϊκευτικό).
- Στεφανάκης, Μ.Ι. 2011-2012. «Εκφάνσεις της νομισματικής πολιτικής της Γόρτυνας στην Κρήτη από τον 5ο έως τον 3ο αι. π.Χ.», *Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική* 24, Νοέμβριος 2011-Φεβρουάριος 2012, 71-86.
- Στεφανάκης, Μ.Ι. υπό δημοσίευση. «Από την Πελοπόννησο στην Κρήτη: Νομισματική κυκλοφορία και εικονογραφικές επιρροές», *Οβολός* 10 (υπό εκτύπωση) στη σειρά BCH, Άργος 24-29 Μαΐου 2011, «Το νόμισμα στην Πελοπόννησο»).
- Στεφανάκης, Μ.Ι. και Στεφανάκη, Β. 2006. «Ρόδος και Κρήτη: Νομισματικές συναλλαγές, επιρροές και αντιδράσεις στις αρχές του 2ου αι. π.Χ.», *Το Νόμισμα στα Δωδεκάνησα και τη Μικρασιατική τους Περαιά, Πρακτικά Συνεδρίου της Δ' Επιστημονικής Συνάντησης, Κως 30 Μαΐου-2 Ιουνίου 2003*, Αθήνα, 165-190.
- Τασούλας, Γ. 1994. *Μυθολογικές Παραστάσεις στα Κρητικά Νομίσματα των Κλασικών και Ελληνιστικών Χρόνων* (Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Εργασία), Ρέθυμνο.
- Τουράτσου, Ι. 1995. «Creta Numismatica: Με αφορμή τον θησαυρό Κεντρική-Νότια Κρήτη 1991», *Disjecta Membra*, Αθήνα, 17-25.
- Τσαγκάρη, Δ. (επιμ.) 2007. *Νόμισμα Ελληνικών. Η Συλλογή της Alpha Bank*, Αθήνα.
- Φαρακλας, Ν. κ.ά. 1998. *Οι Επικράτειες των Αρχαίων Πόλεων της Κρήτης*, Ρίθυμνα 6, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο.
- Alfoldy, G. 1988. *Ιστορία της Ρωμαϊκής Κοινωνίας*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.).
- Ashton, R.H.J. 1987β. «Pseudo-Rhodian drachms and the beginning of the Lycian League Coinage», *NC* 147, 8-25.
- Ashton, R.H.J. 1987α. «Rhodian-type silver coinages from Crete», *SM* 146, 29-36.
- Ashton, R.H.J. 2001. «The coinage of Rhodes 408-c.190 BC», στο Α. Meadows and K. Shipton (επιμ.), *Money and its Uses in the Ancient World*, Oxford, 79-115.
- Ashton, R.H.J. 1999. «The hellenistic hemidrachms of Kaunos», *RBN* 145, 141-154.
- Babelon, E. 1914. *Traité des monnaies Grecques et Romanes, vol. III: Comprenant les monnaies de la Grèce centrale et méridionale aux Ve et IVeme siècles avant J.-C.*, Paris.
- Beer, L. 1980. *The Coinage of Aegina. A Chronological Reappraisal based on Hoards and Technical Studies* (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), Oxford.
- Bogaert, R. 1968. *Banques et Banquiers dans les Cités Grecques*, Leyden.
- Baldwin Bowsky, M. 2002. «Reasons to reorganize: Antony, Augustus, and Central Crete», στο E. Dabrowa (επιμ.), *Tradition and Innovation in the Ancient World*, Electrum, Studies in Ancient History 6, Kraków, 25-65.
- Buraselis, K. 1982. *Das hellenistische Makedonien und die Agais: Forschungen zur Politik des Kassandros und der drei ersten Antigoniden (Antigonos Monophthalmos, Demetrios Poliorketes und Antigonos Gonatas) im Ägäischen Meer und in Westkleinasien*, München.
- Bürchner, L. 1921. «Keraia», *RE* XI.1, 252.
- Burkert, W. 1983. *Homo Necans: the Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth*, Berkeley.

- Burnett, A. Amandry, M. and Carradice, I. 1999. *Roman Provincial Coinage. Vol. II: From Vespasian to Domitian (AD 69-96). Part I: Introduction and Catalogue*, London-Paris.
- Burnett, A. Amandry, M. and Ripollès, P.P. 1992. *Roman Provincial Coinage. Vol. I: From the Death of Caesar to the Death of Vitellius (44 BC-AD 69). Part I: Introduction and Catalogue*, London-Paris.
- Buttrey, T.V. 1979. «The Athenian currency law of 375/4 BC», στο O. Mørkholm and N. Waggoner (επιμ.), *Greek Numismatics and Archaeology. Essays in Honor of Margaret Thompson*, Wetteren, 33-45.
- Buttrey, T.V. 1987. «Crete and Cyrenaica», στο A.M. Burnett and M.H. Crawford (επιμ.), *The Coinage of the Roman World in the Late Republic, Proceedings of a Colloquium held at the British Museum in September 1985*, BAR IS326, 165-174.
- Buxton, B. 1995. *Diktyнна. Myth and Cult*, (Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Εργασία), Victoria University of Wellington.
- Catling, H.W. 1986. «Archaeology in Greece, 1985-86», *AR* 1985-6, 3-101.
- Cavanagh, W.G. and Curtis, M. (επιμ.) 1998. *Post-Minoan Crete: Proceedings of the Colloquium organised by the British School at Athens and the Institute of Archaeology, University of London, November 1995*, BSA Studies Series 2, London.
- Chaniotis, A. 1996. *Die Verträge zwischen kretischen Poleis in der hellenistischen Zeit*, Stuttgart.
- Cook, A.B. 1964-1965². *Zeus. A Study in Ancient Religion I-II*, New York.
- Crawford, M.H. 1968. «Plated coins-false coins», *NC*, 55-59.
- Cross, M. 2011. *The Creativity of Crete. City States and the Foundations of the Modern World*, Oxford.
- De Souza, Ph. 1992. *Piracy in the Ancient World: from Minos to Mohammed* (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), London.
- Deiters, P. 1904. «Zwei kretische Inschriften aus Magnesia», *RhM* 59, 565-579.
- Donzelli, G. 1958. «Del παραχαράτειν τὸ νόμισμα», *Siculorum Gymnasium* 11, 96-107.
- Dressel, H. 1897-1998. «Kretische Münzen», *ZfN* 21, 321-2.
- Eckhel, J. H. von 1775. *Numi Veteres Anecdoti, ex Museis Cæsareo Vindobonensi, Florentino Granelliano nunc Cæsareo, Vitziano, Festeticsiano, Savorgnano Veneto, Alissque, Collegit J.E.*, Viennae.
- Faure, P. 1959. «La Crète aux cent villes», *Κρητικά Χρονικά* 13, 171-217.
- Faure, P. 1960. «Nouvelles recherches de spéléologie et de topographie crétoises», *BCH* 84, 1960, 189-220.
- Faure, P. 1962 «Cavernes crétoises et sites aux deux extrémités de la Crète», *BCH* 86, 36-56.
- Faure, P. 1963. «Nouvelles localisations de villes crétoises», *Κρητικά Χρονικά* 17, 16-26.
- Faure, P. 1989. «Cites antiques de la Crète de l'ouest», *Cretan Studies* 1, 81-96.
- Figueira, T.J. 1998. *The Power of Money. Coinage and Politics in the Athenian Empire*, Philadelphia.
- Fowler, W.W. 1914. *Roman Ideas of Deity*, London.
- Gardner, P. 1883. *The Types of Greek Coins*, Cambridge.
- Giovannini, A. 1975. «Athenian currency in the late fifth and early fourth century BC», *GRBS* 16, 185-195.
- Gondicas, D. 1988. *Recherches sur la Crète Occidentale*, Amsterdam, 211-221.
- Graf, J. 1903. «Münzverfälschungen in Altertum», *NZ* 35, 77-79.
- Grandjean, C. 1988. «La valeur des monnaies de bronze du Péloponnèse à l'époque classique et hellénistique», *RN* 153, 31-40.
- Grant, M. 1969². *From Imperium to Auctoritas. A Historical Study of Aes Coinage in the Roman Empire*, Cambridge.
- Grinder-Hansen, K. 1991. «Charon's fee in ancient Greece? Some remarks on a well-known death rite», *Acta Hyperborea* 3, 1991, 207-218.
- Guarducci, M. 1934. «L' intromissione di Magnesia al Meandro fra Gortina e Cnosso», *Historia* 8, 164-178.

- Guarducci, M. 1935. «Diktyнна», *Studi e Materiali di Storia delle Religioni* XI, 187-203.
- Guarducci, M. 1936. «Contributi alla topographia della Creta occidentale I: la città di Polichna; II la regione di Aptera » *RivFil* 14, 153-62.
- Guarducci, M. 1938. «Una nuova confederazione cretese: gli Orioi», *RivFil* 16, 1938, 50-55.
- Hackens, T. 1968. «A propos de la circulation monétaire dans le Peloponnèse au IIIe siècle av. J.-C.», στο L. Gerfaux (επιμ.), *Antidorum W. Peremans Sexagenario Ab Alumnis Obaltum*, Louvain, 69-95.
- Hadjidaki, E. 1988. «Preliminary Report of Excavation at the Harbour of Phalasarna in West Crete», *AJA* 92, 1988, 463-79.
- Hadjidaki, E. 1990. «Excavations at the classical and hellenistic harbor at Phalasarna, west Crete, Greece», *Πεπραγμένα του Στ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Χανιά, Α1, 355-361.
- Hadjidaki, E. 2001. «The Roman Destruction of Phalasarna», στο G. Graziadio *et al.* (επιμ.), *Archaeology of the Roman Empire: a Tribute to the Life and Works of Professor Barry Jones*, BAR IS940, 2001, 155-66.
- Harrison, G.W.M. 1988. «Background to the first century of Roman rule in Crete», *Cretan Studies* 1, 125-55.
- Harrison, G.W.M. 1993. *The Romans and Crete*, Amsterdam.
- Haywood, I. 1987. *Faking it: Art and the Politics of Forgery*, Brighton.
- Head, B.V. 1911². *Historia Numorum, a Manual of Greek Numismatics*, Oxford.
- Head, B.V. 1959². *The British Museum Guide to Coins of the Greeks, 700 BC to AD 270*, (revised by G.F. Hill), London.
- Henig, M. (επιμ.) 1995³. *A Handbook of Roman Art*, London.
- Hill, G.F. 1924. *Becker the Counterfeiter*, London.
- Hill, G.F. 1927. «Cretan coins from the Seager collection», στο Casson, S. (επιμ.), *Essays in Aegean Archaeology Presented to Sir A. Evans*, Oxford, 43-54.
- Jackson, A.E. 1971α. «The bronze coinage of Gortyna» *NC* 7/11, 37-51.
- Jackson, A.E. 1971β. «The chronology of the bronze coins of Knossos», *BSA* 66, 285-295.
- Jenkins, G.K. 1949. «The Cameron collection of Cretan coins», *NC* 6/9, 36-56.
- Karafotias, A. 2002. «Hellenistic Crete and mercenaries: the dynamics of the island between 225 and 215 BC», *Cretan Studies* 7, 111-124.
- Kirsten, E. 1952. «Polyrrhenia», *RE* XXI.2, 2530-2548.
- Kirsten, E. 1980. «New light on Artemis Diktyнна», *Πεπραγμένα του Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Αθήνα, Α, 261-270.
- Kirsten, E. 1951. «Siedlungsgeschichtliche Forschungen in Westkreta», στο Matz 1951, 118-152.
- Knapp, R. 2005. «Part I. The Classical, hellenistic, roman provincial and roman coins», στο R. Knapp and J.D. Mc Isaac (επιμ.), *Excavations at Nemea III*, Berkeley, 1-179.
- Kraay, C.M. 1976. *Archaic and Classical Greek Coins*, London.
- Kreuter, S. 1995. «Die Beziehungen zwischen Rom und Kreta vom beginn des zweiten Jahrhunderts v. Chr. bis zur Einviellung der Römischen Provinz», στο Ch. Schubert *et al.* (επιμ.), *Rome und der griechische Osten, Festschrift für H.H. Schmitt zum 65 Geburtstag*, Stuttgart, 135-150.
- Kroll, J.H. 1979. «A chronology of early Athenian bronze coinage, ca 350-250 BC», στο O. Mørkholm, and N. Waggoner (επιμ.), *Greek Numismatics and Archaeology: Essays in Honour of Margaret Thompson*, Wetteren, 139-154.
- Kroll, J.H. 1993. *The Athenian Agora. Vol. XXVI: The Greek Coins*, Princeton.
- Kurke, L. 1999. *Coins, Bodies, Games and Gold. The Politics of Meaning in Archaic Greece*, Princeton.
- Launey, M. 1950. *Recherches sur les armées hellénistiques*, Paris.
- Le Rider, G. 1966. *Monnaies Crétoises du Ve au Ier Siècle av. J-C*, École Française d'Athènes, Études Crétoises 15, Paris.
- Le Rider, G. 1968. «Une groupe de monnaies crétoises à type Athéniens», στο *Humanism actif Mélanges d'art et de littérature offerts à Julien Cain*, Paris, 313-35.

- Lehman, K. 1998⁶. *Σαμοθράκη. Οδηγός των Ανασκαφών και του Μουσείου*, Θεσσαλονίκη.
- Lewis, D.M. 1962. «The chronology of the Athenian New Style coinage», *NC* 7/2, 275-300.
- Martínez Fernández, Á. 2012. *Επιγραφές Πολυρρηνίας* (Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου, 103), Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού.
- Matz, F. (επιμ.) 1951. *Forschungen auf Kreta 1942*, Berlin.
- McDonald, D. 1996. «Mercenaries and the movement of silver to Crete in the late fourth century BC» *Νομ.Χρον.* 15, 41-47.
- McDonald, G.C.B. 1919. «The silver coinage of Crete. A metrological note», *Proceedings of the British Academy* 9, 289-317.
- McGing, B.C. 1986. *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator, King of Pontus*, Mnemosyne Suppl. 89.
- Meadows, A. and Stefanakis, M.I. 2014 [υπό έκδοση]. «The 'central-southern(?) Crete 1991' hoard: addenda and the date of the cyrenaic Koinon», στο Stefanakis and Stefanaki 2014 [υπό έκδοση].
- Melville-Jones, J.R. 1971. «Some numismatic problems in the Delian inscriptions», *ANSMN* 17, 127-28.
- Melville-Jones, J.R. 1974. «Further notes on the Delian inscriptions», *ANSMN* 19, 1-2.
- Melville-Jones, J.R. 1993. *Testimonia Numaria: Greek and Latin Texts concerning Ancient Greek Coinage*, vol 1, London.
- Metenidis, N. 1998. «Artemis Ephesia: The political significance of the Metellus-coins», στο Cavanagh and Curtis 1998, 118-120.
- Metenidis, N. 2000. «Zu der Denarbildern des CN. PLANCIUS», *Ευλιμένη* 1, 71-77.
- Mikroyannakis, E.I. 2000. «Chremodidean war and Crete», *Πεπραγμένα του Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ηράκλειο, Α2, 299-311.
- Milne, J.G. 1943. «The Evans collection at Oxford, the Cretan coins», *NC* 6/3, 77-91.
- Mionnet, T.E. 1829. *Description de Médailles Antiques Grecques et Romaines, avec leur Degré de Rareté et leur Estimation. Supplement IV*, Paris.
- Mørkholm, O. 1980. «Chronology and meaning of the wreath coinages of the early second century BC.», *NumAntClas* 9, 1980, 145-58.
- Mørkholm, O. 1984. «The chronology of the new style coinage of Athens», *ANSMN* 29.
- Mørkholm, O. 1991. *Early Hellenistic Coinage from the Accession of Alexander to the Peace of Apamea (336-188)*, Cambridge.
- Myres, J.C. 1894. «On some bronze coins from Crete», *NC* 3/14, 89-100.
- Newell, E.T. 1914. «Some rare or unpublished Greek coins», *AJN* 48, 1914, 61-72.
- Oeconomides-Caramessini, M. 1981. «Trésor de statères Crètois trouvés à Charakas (IGCH 109)», *NumAntClas* 10, 1981, 115-29.
- Papakonstantinou, Z. 2001. «Angelos Chaniotis (ed.), From Minoan Farmers to Roman Traders. Sidelights on the Economy of Ancient Crete, Stuttgart 1999», *Bryn Mawr Cassical Review*, 2001.10.30.
- Parke, H.W. 1933. *Greek Mercenary Soldiers from the Earliest Times to the Battle of Ipsus*, Oxford.
- Paton, S. 1994. «Roman Knossos and the Colonia Julia Nobilis Cnossus», στο D. Evely, H. Hughes-Brock and N. Momigliano (επιμ.), *Knossos. A Labyrinth of History. Papers presented in Honour of Sinclair Hood*, Athens, 141-145.
- Pellerin J. 1763. *Recueil de Medailles de Peuples et de Villes* III, Paris.
- Perlman, P. 1996. «Πόλις Υπήκοος. The dependent polis and Crete», στο M.H. Hansen (επιμ.), *Introduction to an Inventory of Poleis*, Copenhagen, 233-287.
- Perlman, P. 2004. «Crete», στο M.H. Hansen and S. Hornblower (επιμ.), *Inventory of the Greek Poleis*, Oxford, 1144-1195.
- Picard, O. 1998. «La valeur des monnaies grecques en bronze», *RN* 153, 7-18.
- Plassart, A. 1921. «Inscriptions de Delphes, la liste des Théarodoques», *BCH* 45, 1-85.

- Price, M.J. 1964. *The Introduction of Bronze Coinage and its Particular Development at Corinth*, (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), Cambridge.
- Price, M.J. 1973. «Elephants in Crete? New light on a cistophorus of Caligula», *Πεπραγμένα του Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Αθήνα, Α, 279-285.
- Price, M.J. 1982-3. «Crete, Cyrene and Dio LII.30.0», *INJ* 6-7, 118-127.
- Price, M.J. 1991. *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus*, Zürich-London.
- Price, M.J. 1992. «The coins», στο L.H. Sackett (επιμ.), *Knossos, from Greek city to a Roman colony. Excavations at the Unexplored Mansion II*. BSA Suppl. XXI, 323-332.
- Prokopov, I., Kissyov, K. and Paunov, E. 2003. *Modern Counterfeits and Replicas of Ancient Greek and Roman Coins from Bulgaria* (Coin Collections and Coin Hoards from Bulgaria no. 1), Sofia.
- Psoma, S. 1988. «Une nombre de chalques dans l'obole dans le monde grec», *RN* 153, 19-29.
- Ramage, N.H. και Ramage, A. 2000. *Ρωμαϊκή Τέχνη. Από τον Ρωμύλο έως τον Κωνσταντίνο*, Θεσσαλονίκη (University Studio Press).
- Raven, E.J.P. 1938. «The Hierapytna hoard of greek and roman coins», *NC* 5/18, 1938, 133-158.
- Raven, O.E. 1946. *Numsimaticque Grecque. Falsifications Moyens pour les reconnaître*, London.
- Rigsby, K., 1986. «Notes sur la Crète hellénistique», *REG* 99, 350-360.
- Robert, C. 1903. «Diogenes», *RE* V.1, 765-773.
- Robert, L. 1962. *Villes d'Asie Mineure. Études de géographie ancienne*, Paris.
- Roberts, W.R. 1974². *The Ancient Boeotians and the Coinage of Boeotia*, Chicago. = Head, B.V. 1881, *History of the Coinage of Boeotia*, London.
- Robinson, E.S.G. 1928. «Pseudaeginetica», *NC* 5/7, 172-98.
- Rostovtzeff, M. 1984. *Ρωμαϊκή Ιστορία*, Αθήνα (Παπαζήσης).
- Salmon, E.T. 1950. *A History of the Roman World from 30 BC to AD 138*, London.
- Sanders, I.F. 1982. *Roman Crete. An Archaeological Survey and Gazetteer of Late Hellenistic, Roman and Early Byzantine Crete*. Warminster.
- Sekunda, N. 2003-2004. «Η Φαλάσαρνα, οι Πέρσες και ο Μ. Αλέξανδρος», *Κρητικό Πανόραμα* 2, 12/2003-01/2004, 128-129 (εκλαϊκευτικό).
- Sekunda, N. 2004-2009. «The date and circumstances of the construction of the fortifications at Phalasarna», *HOROS* 17-21, 595-600.
- Sekunda, N.V. 2000. «Land-use, ethnicity and federalism in west Crete», στο R. Brock and St. Hodkinson (επιμ.), *Alternatives to Athens. Varieties of Polititcal Organization and Community in Ancient Greece*, Oxford.
- Sestini, D. 1820. *Lettere e Dissertationi Numismatiche le quli servir possono di Continuazione ai Nove Tomi giu Editi IX*, Firenze.
- Six, J.P. 1885. «Sinope», *NC* 3/5, 15-65.
- Sjögren, L. 2003. *Cretan Locations. Discerning Site Variations in Iron Age and Archaic Crete (800-500 BC)*, BAR IS1185, Oxford.
- Sokolowski, F. 1976. «The Athenian law concerning silver currency (375/4 BC)», *BCH* 100, 511-515.
- Stefanaki, V. 2005. *Le monnayage d'Hiérapytna (Crète orientale) de la fin de l'époque classique à l'époque impériale* (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), Université de Paris IV-Sorbonne.
- Stefanaki, V. 2007-8. «La politique monétaire des cités crétoises à l'époque classique et hellénistique», *Ευλιμένη* 8-9, 47-80.
- Stefanaki, V. 2009. «Le monnayage de bronze de Viannos et de Malla en Crète orientale», στο Σ. Δρούγου κ.ά. (επιμ.), *Κερμάτια Φιλίας, Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Τουράτσογλου*, Αθήνα, Α', 271-283.
- Stefanaki, V.E. et Stefanakis, M.I. (υπό δημοσίευση) 2013. «Le monnayage d'argent de Gortyne entre la seconde moitié du IIIe et le premier quart du Ier s. av. J.-C.: Remarques préliminaires», *RN* 2013.

- Stefanakis, M.I. 1997. *Studies in the Coinages of Crete with Particular Reference to Kydonia*, (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), University College London, London.
- Stefanakis, M.I. 1998. «A mid-fourth century BC alliance coinage on Crete? The case of Kytiaion reassessed», στο Cavanagh and Curtis 1998, 96-104.
- Stefanakis, M.I. 1999. «The introduction of monetary economy and the beginning of local minting in Crete», στο A. Chaniotis (επιμ.), *From Minoan Farmers to Roman Traders. Sidelights on the Economy of Ancient Crete*, Stuttgart 1999, 247-268.
- Stefanakis, M.I. 2000. «Ptolemaic coinage and Hellenistic Crete», στο Α. Καρέτσου (επιμ.), *Κρήτη και Αίγυπτος. Πολιτισμικοί Δεσμοί Τριών Χιλιετιών*, Ηράκλειο 2000, 195-207.
- Stefanakis, M.I. 2002α. «The 'Chania 1922' hoard (IGCH 254 and CH VII 104): a reassessment», *Cretan Studies* 7, 231-244.
- Stefanakis, M.I. 2002β. «An inexpensive ride? A contribution to death-coin rites in Hellenistic Crete», *NumAntClas* 31, 2002, 171-189.
- Stefanakis, M.I. 2006. «Phalasarna: un port antique, un espace d'échanges en Méditerranée», στο F. Clément, J. Tolan et J. Wilgaux (επιμ.), *Espaces d'échanges en Méditerranée. Antiquité et Moyen-Age*, Rennes, 41-75.
- Stefanakis, M.I. 2007. «Appendix 1: Two argive tetrobols from Azoria and some notes on argive coinage in Crete», στο D. Haggis *et al.*, «Excavations at Azoria in 2003 and 2004. Part 1: The archaic civic complex», *Hesperia* 76, 2007, 308-311.
- Stefanakis, M.I. and Stefanaki, V. (επιμ.) 2014 [υπο δημοσίευση]. *Cretan Coin Hoards I*, Eulimene, Series of Independent Publications [υπο δημοσίευση].
- Stefanakis, M.I. and Traeger, B. 2005. «Counter-stamping coins in Hellenistic Crete: A first approach», *XIII Congreso Internacional de Numismática*, Madrid 2003, I, 383-394.
- Stiros, S.C. and Papageorgiou, S. 2001. «Seismicity of western Crete and the destruction of the town of Kisamos at AD 365: Archaeological evidence», *Journal of Seismology* 5, 381-397.
- Stroud, R.S. 1974. «An Athenian law on silver coinage», *Hesperia* 43, 157-188.
- Svoronos, J.N. 1887. «Die kretische Münze mit ΜΩΔΑΙΩΝ», *ZfNVXV*, 258-261.
- Svoronos, J.N. 1889. «Προσθήκαι εις τὸ βιβλίον Numismatic de la Crète Ancienne», *AE* 28, 193-211.
- Svoronos, J.N. 1890. *Numismatique de la Crète ancienne, accompagnée de l'histoire, la géographie, et la mythologie de l'île*, Mâcon.
- Svoronos, J.N. 1888α. «Monnaies crètoises inédites et incertaines», *RN* 6, 353-395.
- Svoronos, J.N. 1888β. «Sur les ΑΕΒΗΤΕΣ», *BCH* 12, 405-418.
- Svoronos, J.N. 1922. *Synopsis de mille coins faux du faussaire C. Christodoulos*, Athens.
- Svoronos, J.N. 1923. *Les Monnaies d'Athènes*, München.
- Thénon, L. 1867. «Fragments d'une description de l'île de Crète», *RA* 15, 416-427.
- Thompson, M. 1961. *The New Style Silver Coinage of Athens*, New York.
- Thompson, M. 1984. «Editorial note», στο O. Mørkholm, *The Chronology of the New Style Coinage of Athens*, ANSMN 29.
- Traeger, B. 2003-2004. «Η νομισματοκοπία της Ελληνιστικής Φαλάσαρνας», *Κρητικό Πανόραμα* 2, 12/2003-01/2004, 130-131 (εκλαϊκευτικό).
- Trifiró, M.D. 2001. «The hoard Archalochori-Astritsi 1936 (IGCH 154)», *Ευλιμένη* 2, 143-154.
- Van Effenterre, H. 1948. *La Crète et le monde grec de Platon à Polybe*, Paris.
- Van Effenterre, H. and Ruzé, F. 1994. *Nomima: A Recueil d'inscriptions politiques et juridiques de l'archaïsme Grec I. Cités et institutions*, Rome.
- Van Effenterre, H. and Ruzé, F. 1995. *Nomima: A Recueil d'inscriptions politiques et juridiques de l'archaïsme Grec II. Droite et société*, Rome.
- Varoucha-Christodouloupoulou, I. 1960. «Acquisitions du Musée Numismatic d'Athènes», *BCH* 84, 485-503.
- Von der Mühl, P. 1966. «Interpretationen biographischer Überlieferung», *Mus.Helv.* 23, 236-9.
- Von Reden, S. 1997. «Money, law and exchange: coinage in the Greek polis», *JHS* 117, 154-176.
- Waddington, W., Babelon, E. and Reinach, T. 1925². *Recueil general de monnaies grecques de l'Asie Mineure*, Paris.

- Warren, J.A.W. 1966. «The Achaian League, Sparta and Lucullus: Some Hellenistic coinages», στο Ε. Κυπραίου (επιμ.), *Χαρακτήρ. Αφιέρωμα στη Μάντω Οικονομίδου* (Δημοσιεύματα του ΑΔ 57), Αθήνα, 297-307.
- Weinstock, S. 1971. *Divus Iulius*, Oxford.
- Wells, B. (αχρονολόγητο). «The debasement of coinage at Polyrrhenium» (χειρόγραφο στο British Museum), σσ.14.
- Welter, G. und Jantzen, U. 1951. «Das Diktynnaion», στο Matz 1951, 106-117.
- Whittaker, H. 1996. «Two notes on Octavian and the cult of Divus Iulius», *SymbOslo* 71, 87-99.
- Willetts, R.F. 1962. *Cretan Cults and Festivals*, London.
- Wroth, W. 1884. «Cretan coins», *NC* 3/4, 1-58.
- Wroth, W. 1899. «Greek coins acquired by the British Museum in 1898», *NC* 3/19, 85-111.
- Wroth, W. 1900. «Greek coins acquired by the British Museum in 1899», *NC* 3/20, 89-95.
- Wroth, W. 1902. «Greek coins acquired by the British Museum in 1901», *NC* 4/2, 313-344.
- Zanker, P. 1990. *The Power of Images in the Age of Augustus*, Ann Arbor.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΜΟΥΣΕΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΩΝ

- BMC Central Greece*: Head, B.V. 1884. *BMC 8, Central Greece (Locris, Phocis, Boeotia and Euboea)*, London.
- BMC Crete*: Wroth, W. 1886. *BMC 9, Crete and the Aegean Islands*, London.
- Comstock M. and Vermeule C. 1964. *Greek Coins 1950-1963*, Boston.
- de Luynes: Babelon J. 1924. *Catalogue de Luynes, monnaies Grecques I*. Paris.
- Dewing: Mildenberg L. and Hurter, S. (επιμ.) 1985. *The Arthur S. Dewing Collection of Greek Coins*, ACNAC, New York.
- Grose, S.W. 1926. *Catalogue of the McClean Collection of Greek Coins, Fitzwilliam Museum II*, Cambridge.
- Hauteroche: Dumersan, T.M. 1829. *Description de medailles antiques de Cabinet de feu M. Allier de Hauteroche*. Paris.
- Hunter: Combe, Ch. 1782. *Numorum Veterum Populorum et Urbium qui in Museo Gulielmi Hunter*, London.
- Hunterian: McDonald G. 1901. *Catalogue of Greek Coins in The Hunterian Museum, University of Glasgow II*. Glasgow.
- Jameson: *Collection R. Jameson. Monnaies grecques et romaines imperiales* 1-4, Paris, 1913-32.
- Leake: Leake, W.M. 1856. *Numismata Hellenica. A Catalogue of Greek Coins Collected by W.M. Leake III*, London.
- Lindgren H.C. 1989. *Ancient Greek Bronze Coins: European Mints from the Lindgren Collection*, California.
- Naster, P. 1959. *La Collection Lucien de Hirsch, Bruxelles, Bibliotheque Royale de Belgique, Cabinet des Meddilles*, Bruxelles.
- Moltheim: de Moltheim, W. 1895. *Catalogue de la collection des medailles Grecques Leopold Walcher de Moltheim*, Paris-Vienna.
- Musei Regis Daniae*: Ramus, Ch. 1816. *Catalogue Numorum Veterum Graecorum et Latinorum Musei Regis Daniae I*, Copenhagen.
- Boutin (Pozzi): Boutin, S. 1979. *Catalogue des monnaies Grecques antiques de l'ancienne collection Pozzi. Monnaies frappées en Europe, Pays Bas*.
- SNG Aulock*: *SNG (Deutschland) Sammlung von Aulock III, Pisidia-Cyprus*, Berlin, 1964.
- SNG Blackburn Museum*: *SNG (Great Britain series 8), The Hart Collection, Blackburn Museum*, Oxford, 1989.
- SNG British Museum*: *SNG (Great Britain series 9) The British Museum, 1. The Black Sea*, London, 1993.
- SNG Copenhagen*: *SNG (Danish series 1) The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum. 17 Argolis-Aegean Islands*, Copenhagen, 1944.

- SNG Delepierre: SNG (France) Bibliothèque Nationale, Cabinet des Médailles: Collection Jean et Marie Delepierre*, Paris, 1983.
- SNG Fitzwilliam: SNG (Great Britain series 4) The Fitzwilliam Museum, Cambridge: Leake and General Collections, 5 Sicyon-Thera*, London, 1958.
- SNG Kipke: SNG (Greece 7) The Kipke Collection of Bronze Coins I*, Academy of Athens, 2012.
- SNG Lewis: SNG (Great Britain series 6) The Lewis Collection, Corpus Christi College, Cambridge, 1. The Greek and Hellenistic Coins*, London, 1972.
- SNG Lockett: SNG (Great Britain series 3) The Lockett Collection, 4 Peloponnese-Aeolis*, London, 1942.
- SNG Newnham Davis: SNG (Great Britain series 1.II) The Newnham Davis Coins in the Wilson Collection of Classical and Eastern Antiquities, Marischal College, Aberdeen*, 1936.
- SNG Salting: SNG (Great Britain series 1.I) The Collection of Capt. E.G. Spencer-Churchill of Northwick Park and The Salting Collection in the Victoria and Albert Museum*, London, 1931.
- Ward: Hill, G.F. 1901. *Greek Coins and their Parent Cities. Descriptive Catalogue of Ancient Greek Coins belonging to J. Ward*, London.
- Weber: Forrer, L. 1924. *Descriptive Catalogue of the Collection of Greek Coins formed by Sir Henry Weber, M.D. 1823-1918*, 1-3, London.
- Wiczay, C.M.A. 1814. *Musei Hedervarii in Hungaria, Numos Antiquos Graecos et Latinos I*, Wien.
- Winterthur: Bloesch, H. 1988. *Griechische Münzen in Winterthur: Bd. 1, Spain-Thera*, Winterthur.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΔΗΜΟΠΡΑΣΙΩΝ – ΔΙΕΤΕΣ ΚΑΘΟΡΙΣΜΕΝΩΝ ΤΙΜΩΝ

- Arethusa: Numismatica Arethusa SA, ASC, Lugano.
- Ars Classica*: Jacob Hirsch, *Ars Classica ASC*, München, 1926-1938.
- Naville-Ars Classica: Naville et Cie, ASC, Geneve-Ars Classica, ASC, Lucerne.
- Auctiones: Auctiones AG. Gesellschaft für Kunstversteigerungen, ASC, Basel.
- Baldwin: Baldwin's Auctions, ASC, London.
- Hauck and Aufhäuser: Bankhaus- H. Aufhäuser, ASC, München.
- Baranowsky: M. Baranowsky, ASC, Milano.
- Boutin: S. Boutin, FPL, Paris.
- Burgan: C. Burgan, ASC, Paris.
- Ceresio: A. Ceresio, ASC, Lugano.
- Christie: Christie's, ASC, London.
- CNG: *Classical Numismatic Group Inc., BBS*, Lancaster-London (απορά όλους τους προγενέστερους του V. England καταλόγους).
- CNA: *Classical Numismatic Auctions* (V. England), *BBS*, Quarryville, Pennsylvania.
- CNR: V. England, *Classical Numismatic Review*, FPL, Quarryville, PE, USA –London.
- Dorotheum: Dorotheum, ASC, Vienna.
- Downie: P.J. Downie, Classical Coinage, FPL, Melbourne.
- Dupriez: Ch. Dupriez, FPL, Bruxelles.
- Egger: B. Egger, ASC, Vienna.
- Elsen: J. Elsen, ASC, Brussels.
- FAC: Forum Ancient Coins, Morehead City, NC, USA.
- Feuardent: βλ. Rollin and Feuardent.
- Freeman and Sear: R. Freeman and D.R. Sear, *MBS*, Los Angeles, CA.
- Gallerie des Monnaies: Gallerie des Monnaies SA (Geneva), ASC, New York.
- Glendining: Glendining, ASC, London.
- GM: D. Gorny and H.-C. von Mosch=Giessener Münzhandlung (D. Gorny), ASC, München.
- Hess: A. Hess AG, ASC, Lucerne.
- Hess-Leu: A. Hess AG (Lucerne)-Bank Leu und Co. AG (Zürich), ASC, Lucerne.

- Hirsch, G.: G. Hirsch, *ASC*, München, 1953-.
- Hirsch, J.: J. Hirsch, *ASC*, München, 1901 -1914.
- Hoffmann: H. Hoffmann, *ASC*, Paris.
- JSD: JSD Ancient Coins, *FPL*, Santa Ana, CA USA.
- Kovacs: F. Kovacs, *MBS* and *FPL*, San Mateo.
- Kress: Müncher Münzhandlung Karl Kress KG, *ASC*, München.
- Künker: F.R. Künker Münzhandlung, *ASC*, Osnabrück.
- Langstein: R. Langstein Münzhandlung, *FPL*, Hannover.
- Lanz: Numismatic Lanz, *ASC*, München.
- Leu: Bank Leu AG, Numismatische Abteilung, *ASC*, Zürich.
- Leu-MuM: Bank Leu AG –Münzen und Medaillen AG, *ASC*, Zürich.
- Malter: Malter Galleries Inc, *ASC*, Encino, USA.
- Malter, *JNFA*: Malter J.L., *Journal of Numismatic Fine Arts*, *FPL*, Encino, USA.
- Martin: C.J. Martin Ltd, *FPL*, London.
- Merzbacher: E. Merzbacher, *ASC*, München.
- Myers: R.J. Myers, *FPL*, New York.
- Mygind: S. Mygind, *FPL*, London.
- MuM (Bâle): Münzen und Medallien AG (= Monnaies et Médalles SA, Bâle), *ASC*, Basel.
- MuM: Münzen und Medallien GmbH, *ASC*, Weil am Rhein.
- MünzZentrum: Münz Zentrum, *ASC*, Köln.
- NAC*: *Numismatica Ars Classica*, *ASC*, Zürich.
- NFA*: *Numismatic Fine Arts*, Inc., *ASC*, Beverly Hills.
- Noble: Noble Numismatics PTY, Ltd, *ASC*, Sydney-Melbourne (προηγούμενα, Spink and Noble).
- Nomos*: *Nomos* A.G. *FPL*, Kriens.
- NumCirc*: Spink and Son Ltd, *Numismatic Circular*, *FPL*, London.
- Pegasi Num.*: *Historia Numismata*, *Pegasi Numismatics*, *BBS*, Ann Arbor.
- Platt: M.C. Platt, *ASC*, Paris.
- Ratto (Genova): R. Ratto, *Catalogo di Monete Antiche*, *ASC* και *FPL*, Genova.
- Ratto (Lugano): R. Ratto, *ASC* και *FPL*, Lugano.
- Rauch: H.D. Rauch, *ASC*, Vienna.
- Redder: F. Redder, *Numismatischer Bücher*, *FPL*, Leipzig.
- Riechmann: Münzhandlung Riechmann and Co, *ASC* and *FPL*, Leipzig.
- Rollin and Feuardent, *ASC*, Paris.
- Ryder: J. Ryder, J and B Coins, Verona, VA.
- Sambon: J. Sambon, *ASC* and *FPL*, Firenze.
- Schulman: J. Schulman, *FPL*, Amsterdam.
- Schw. Bank.: Schweizerische Bankverein, *ASC*, Zürich.
- Sotheby: Sotheby and Son, *ASC*, London (αφορά και όλους τους προγενέστερους καταλόγους, όπου εμφανίζεται το όνομα Sotheby).
- Spartan: Spartan Numismatics, *FPL*, Furlong PA USA.
- Spink: Spink and Son Ltd., *ASC*, London.
- Spink and Noble: Spink-Noble Numismatics PTY, Ltd, *ASC*, Sydney-Melbourne.
- The New York Sale*: Baldwin's Auctions Ltd, Dmitry Markov Coins and Medals, M and M Numismatics Ltd, *The New York Sale*, *ASC*, New York.
- Tkaleç: Tkaleç AG, *ASC*, Zürich.
- UBS: UBS AG, *ASC*, Zürich
- Vigne: J.B. Vigne, *FPL*, Paris.
- Zschiesche und Köder: Firma Zschiesche und Köder Münzhandlung, *FPL*, Leipzig.

ΛΟΙΠΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

↑: άξονας σφραγίδων

Άγιος Νικόλαος: Αρχαιολογικό Μουσείο Αγίου Νικολάου

Αθήνα NM: Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα

AM: Αρχαιολογικό Μουσείο

γρ.: γραμμάρια

Ηράκλειο: Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου

Κίσαμος: Αρχαιολογικό Μουσείο Κισάμου

Νεμέα: Αρχαιολογικό Μουσείο Νεμέας

Ρέθυμνο: Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου

Χανιά: Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων

χιλ.: χιλιοστά (διάμετρος)

Ancients.info: The Online Resource for Ancient Coins and Antiquities: <http://www.ancients.info/>
 ASC: *Auction-Sale Catalogue*.

Berlin: Münzkabinett, Staatliche Museen, Berlin.

BBS: *Buy or Bid Sale*.

MBS: *Mail Bid Sale*.

BMC: *Catalogue of Greek Coins in the British Museum*.

Cambridge: The Fitzwilliam Museum, Cambridge.

CH: *Coin Hoards*, London 1975-1994.

Copenhagen: The Royal collection, Danish National Museum, Copenhagen.

ex.: νόμισμα αποκτηθέν με απευθείας αγορά, όχι μέσω δημοπρασίας

Firenze: Museo della Moneta a Firenze

FPL: *Fixed Price List*.

Glasgow: The Hunterian Museum, University of Glasgow.

IC: Guarducci, M. *Inscriptiones Creticae, II. Tituli Cretae Occidentalis*, Roma 1939.

IG IV: *Inscriptiones Graecae IV. Inscriptiones Aeginae, Pityonesi, Cecryphliae, Argolidis*, Berlin 1902.

IGCH: M. Thompson, O. Mørkholm and C.M. Kraay (επιμ.), *Inventory of Greek Coin Hoards*, New York 1973.

Invercargill: Southland Museum, Invercargill.

LIMC: *Lexikon Ikonographicum Mythologiae Classicae. Zürich-München*: Artemis London BM: The British Museum, London.

München: Staatliche Münzsammlung, München.

Naples: Fiorelli, G. 1866-1872. *Catalogo del Museo Nazionale di Napoli*, Naples.

New York, ANS: American Numismatic Society, New York.

Paris: Cabinet des Médailles, Bibliothèque Nationale, Paris.

SNG: *Sylloge Nummorum Graecorum*.

Stuttgart: Württembergisches Landesmuseum, Stuttgart.

Venetia: Bibliotheca Marciana, Venetia.

Vienna: Bundessammlung von Medaillen, Münzen und Geldzeichen, Kunsthistorisches Museum, Vienna.

Winterthur: Münz-Kabinett, Winterthur, Switzerland.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

ΓΕΝΙΚΟΙ ΟΡΟΙ

αγριογούρουνο, 68
 αετός, 52
 αθηναϊκά τετράδραχμα νέας τεχνοτροπίας, 41, 54
 αιγινήτικος σταθμητικός κανόνας, 56
 αιχμή βέλους, 10, 22, 28, 39, 50, 66, 67, 68
 αιχμή δόρατος, 11, 19, 20, 23, 24, 26, 27, 31, 37, 39, 43, 44, 50, 51, 66, 67, 68
 αμφορέας παναθηναϊκός, 32, 33, 41
 αργίτικο τριώβολο, 15, 16, 17, 44, 45, 60
 ασπίδα βοιωτική, 22, 40, 50, 51, 65· κυκλική, 22, 23, 24, 26, 39, 47, 50, 51, 64
 βουκράνιο, 10, 11, 29, 47, 50, 52, 62
 γλαύκα, 32, 33, 41, 68
 δελφίνι, 64
 εντάφιο νόμισμα, 18, 35, 69, 70
 επικοπή, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 23, 29, 43, 44, 45, 46, 51, 52, 53, 57, 60, 61
 επίσημα ασπίδας, 22, 24, 26, 39
 επισήμανση, 10, 11, 29, 46, 47, 53, 63, 64
 θεωροδόκος, 46, 67
 θησαυρός, 10, 11, 12, 13-17, 33, 43, 44, 45, 48, 53, 54, 57, 58, 59, 61, 63, 64, 67
 κεφαλή αιγάγρου, 22, 40, 51, 65
 κεφαλή Ηλίου, 29, 52
 κεφαλή ταύρου, 9, 11, 15, 18-22, 24, 26, 28, 34, 37, 40, 43, 44, 50, 52, 63, 64
 κεφαλή Τύχης, 68
 κηρύκειο, 10, 11, 22, 29, 34, 39, 47
 κιβδηλο νόμισμα, 48, 59, 61, 69· νεότερο, 70
 κορινθιακή δραχμή, 16, 17, 44
 κρητικός σταθμητικός κανόνας, 9, 56, 57, 59, 60, 63, 66· μειωμένος, 19, 28, 56, 59, 61, 67
 κρητικό αγρίμι, 50, 51, 65
 Κρητικό Κοινό, 54, 55, 61
 Κρητικός Πόλεμος Α', 46, 53, 61
 Κρητικός Πόλεμος Β', 58
 κυρηναϊκό διδραχμο, 12, 44, 60
 κυρηναϊκό νόμισμα, 37, 44
 λύρα, 31, 40
 μηνίσκος, 18, 46
 μισθοφόροι, 44, 45, 53
 νομισματική συμμαχία, 63 κ.ε.
 παραχάραξη νομίσματος, 48, 49
 προξενία, 51
 ρόδο, 29, 52
 σίλφιον, 44
 στεφάνι δάφνης, 31· ελιάς, 32, 33
 Συμμαχικός πόλεμος, 41
 τόξο, 28-30, 39, 41, 50
 τριποδικός λέβης, 31, 40
 υπόχαλκο νόμισμα, 19, 47, 48, 49, 59, 61
 φαρέτρα, 21, 29, 30, 37, 41, 68
 φτερωτή κεφαλή, 28, 40, 52,
 χάλκινο νόμισμα, 39, 41, 47, 50, 51, 53, 54, 55-58,

60, 61, 65, 66, 67, 68
 Χερμωνίδιος Πόλεμος, 37, 46
 ψευδο-αθηναϊκό τετράδραχμο, 32, 41, 54, 57, 60, 61
 ψευδο-αιγινήτικο νόμισμα, 16, 44, 45, 46
 ψευδο-ροδιακό νόμισμα, 29, 40, 52, 53, 56, 60, 61

ΚΥΡΙΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

Crassus, 54
 Lollius, 54
 Αγαμέμνωνας, 38, 46
 Άγης, 59
 Αθηνά, 32, 33, 41, 54, 65· Αλκιδήμος, 41·
 Παρθένος, 41
 Αλέξανδρος Γ', Μεγάλος, 59, 68
 Αντίγονος Γονατάς, 38
 Αντιγονίδες, 69
 Αντώνιος, 54
 Απόλλωνας, 29, 30, 31, 40, 41, 53, 54, 58, 66
 Αρεός, 45
 Άρτεμις, 39
 Αρτύλαος, 51
 Αύγουστος, 35, 42, 43, 55, 57
 Βούδαμος, 38
 Βουλαγόρας, 66· Βωλαγόρας, 66
 Γάιος, 36, 61
 Γερμανικός, 36, 42, 55, 60
 Δατάμης, 49
 Δήμητρα, 39
 Δημήτριος Πολιορκητής, 69
 Δίας, 9, 19, 35, 37, 40, 42, 63, 64, 69· Άμμωνας, 37·
 Εκατόμβαιος, 37· Κρηταγενής, 35, 42
 Δίκτυννα, 15, 18, 32, 37, 39, 40, 41, 66, 68·
 Κυνηγέτιδα, 41· Νικηφόρος, 41· Τοξοφόρος, 32
 Διογένης Λαέρτιος, 49
 Διόνυσος, 19, 39
 Διόσκουρων πίλοι, 33, 41
 Ερμής, 22, 39, 40, 44· Δρόμιος, 39· Παράμμωνας, 44
 Ήρα, 20, 22, 39, 46, 50, 68· Αργεία, 20, 39, 46, 50
 Ικέσιος, 49
 Καλιγούλας, 36, 42, 55, 60
 Κλεομένης Β', 37
 Κλεοπάτρα Σελήνη, 54
 Κλεώνυμος, 37, 45
 Κορνήλιος Λούπος, 55
 Κύδας, 54
 Λάρκιος Λάχης, 55
 Μάγας, 44
 Μέδουσα Γοργώ, 52
 Μενέλαος, 46
 Μέτελλος, 54, 61
 Μιθριδάτης ΣΤ', Ευπάτορας, 54, 60
 Νέρωνας, 55
 Νίκη, 29, 69

Πασίνος, 51
 Περσέας, 40
 Πολυπέρχων, 45
 Πτολεμαίος Α΄ Σωτήρας, 69
 Πτολεμαίοι, 50
 Πύρρος, 45
 Σώσος, 46
 Τασκύδας, 66· Τασκιάδας, 66
 Τιβέριος, 35, 42, 55, 60, 61, 69
 Φίλιππος Ε΄, 40, 41
 Φλάβιοι, 55, 61
 Χαρισθένης, 49

ΕΘΝΙΚΑ-ΤΟΠΩΝΥΜΙΚΑ

Αιτωλοί, 41
 Αχαιοί, 41, 46
 Αθήνα, 41, 50
 Αίγυπτος, 65, 69
 Αλλαρία, 52, 61
 Αξός, 55, 63
 Αιπέρα, 38, 39, 44, 45, 52, 53, 58, 61
 Άργος, 50· Αργολίδα, 46
 Αρκάδες, 53, 60, 61
 Αρσινόη, 58
 Βαβυλώνα, 69
 Βοιωτία, 51· Βοιωτικό Κοινό, 40
 Βόρεια Αφρική, 44
 Γάζα, 69
 Γόρτυνα, 37, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 60, 61, 65· Γορτύνιοι, 38, 43, 45
 Δελφοί, 40, 67
 Δήλος, 58
 Δικτύνναιο Ιερό, 7, 37-38, 64
 Ελευθέρνα, 52, 54, 61
 Έλυρος, 47, 50, 58, 65, 66
 Επιδαυρος, 46
 Ερμιόνη, 46
 Θήβα, 40, 51
 Ιδαίον Άντρον, 69
 Ιεράπυτνα, 7, 38, 53-57, 60, 61
 Ιταλία, 45
 Καλαμύδη, 65
 Κάνδανος, 65
 Κεραία, 8, 41, 52, 61, 63, 66, 67, 68
 Κεραία της Πισιδίας, 68· Κεραϊείται, 68
 Κίσαμος, 58, 65, 70
 Κνωσός, 38, 40, 47, 50, 51, 53, 54, 60, 61, 65
 Κρήμνα, 68· Κρημναίοι, 68
 Κυδωνία, 7, 37, 38, 39, 44, 45, 46, 47, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 63, 67, 70
 Κυρήνη, 44· Κυρηναϊκή, 44, 54, 61, 65
 Λακεδαιμόνιοι, 46
 Λακωνία, 46
 Λάππα, 47, 54, 55, 60, 61, 63
 Λατώ, 55
 Λευκανοί, 45
 Λισός, 65
 Λύττος, 38, 51, 53, 55, 60, 61

Μεγάλη Ελλάδα, 38
 Μεσκλά, 66
 Μίλητος, 64
 Μόδι, 63
 Μώδα, 47, 60, 63, 64
 Νεμέα, 20, 50, 58
 Ομοσπονδία των Ορείων/ Όρειοι, 40, 44, 51, 60, 61, 63, 65
 Πελοποννήσος, 38, 45, 50
 Πέρσες, 59
 Πισιδία, 67
 Πολίχνη, 52, 67
 Πόντος, 54, 60
 Πραισός, 47
 Πριανσός, 54, 60, 61
 Ραύκος, 47
 Ριζηνία, 67
 Ροδοβάνι, 65, 66
 Ρόδος, 52, 53
 Ρόκκα, 63, 67
 Ρώμη, 42, 55· Ρωμαίοι, 54, 55, 60, 61
 Σαμοθράκη, 37
 Σινώπη, 49
 Σπάρτη, 38, 45, 46· Σπαρτιάτες, 59
 Σύβριτος, 47
 Συία, 66
 Ταίναρο, 45
 Τάνος, 52, 61
 Ταραντίνοι, 45
 Τάρρα, 65
 Τέως, 39
 Τροιζήνιοι, 46
 Τύλισσος, 42
 Υρτακίνα, 65
 Φαιστός, 47, 48, 64
 Φαλάσαρνα, 37, 41, 45, 47, 52, 58, 59, 61, 66·
 Φαλασαρνεϊς, 45
 Ωρόπιοι, 51

ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΣΕ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

ΑΙΘΩΝ, 38
 ΑΙΝΗΤΩΡ, 29, 53
 ΑΡΙΣΤΑΓΟΡΑΣ, 38
 ΓΑΙΟΝ ΚΑΙΣΑΡΑ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΝ ΣΕΒΑΣΤΟΝ, 36
 ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΝ ΚΑΙΣΑΡΑ ΕΠΙ ΑΝΓΟΝΡΕΙΝΩ ΠΟΛ, 36
 ΓΟΡΓΟΥ, 52
 ΘΕΟΣ ΣΕΒΑΣΤΟΣ, 35, 42
 ΘΕΟΣ ΣΕΒΑΣΤΟΣ ΕΠΙ ΛΑΧΗΤΟΣ, 35
 ΘΕΟΣ ΣΕΒΑΣΤΟΣ ΕΠΙ ΚΟΡΝΗΛΙΟΝ ΛΥΠΠΟΝ, 35
 ΘΙΒΟΣ, 38
 ΚΕΡΑΣΙΤΑ-ΙΙ, 68
 ΚΕΡΑΙΕΙΤΩΝ, 68
 ΚΡΗΜΝΑΙΩΝ ΚΑΙ ΚΕΡΑΙΕΙΤΩΝ, 68
 ΠΑΣΙΩΝ, 38
 ΠΥΘΟΔΩΡΟΥ, 10, 15, 38, 43
 ΣΤΡΑΤΩΝ, 29, 53
 ΤΑΝ [ΚΡΗΤΑΓΕΝΗΣ ΠΟΛΥΡΗΝ]ΙΩΝ, 35
 ΧΑΡΙΣΘΕΝΗΣ, 9, 10, 19, 38, 43, 46, 47, 48

«Θησαυρός» – Προέλευση/δημοσίευση	Χρονολογία απόκτησης	Νομίσματα Πολυρρήνιαις	Αριθμός καταλόγου
Φαιστός 1953 (<i>IGCH</i> 152)	270-260	1 διδραχμο	5στ
Χάρακας 1963 (<i>IGCH</i> 109, <i>CH</i> VII 70)	270-260	2 διδραχμα	5ιστ-ιζ
Κρήτη προ 1964 (<i>IGCH</i> 133)	270-260	1 διδραχμο	8η
Κεντρική/Νότια(;) Κρήτη 1991(;) (Τοιράτσουλου 1995) (Meadows and Stefanakis 2014, υπό έκδοση)	270-260	1 διδραχμο (; 1 δραχμή 1 διδραχμο (; 12 δραχμές (; 2 ημιδραχμα (;	8α 13β 5ιε 13γ, ε-στ, 14ε, η, 20θ-ιδ, ιη 25β, 27α
Αζός 1961 (<i>IGCH</i> 330)	περ. 100	άγνωστος αριθμός ΧΑ υποδιαϊρέσεων	–
Κρήτη 1898 (<i>IGCH</i> 350)	65-60;	1 + 1(;) ψευδο-Αθηναϊκά τετραδραχμο 1 ημιδραχμο (;	126 23β

Πίνακας 1. Νομίσματα Πολυρρήνιαις σε κρητικούς «θησαυρούς»

Πολυρρηγνιακή έκδοση	Χρονολογία έκδοσης	Πέταλο	Χρονολόγηση πετάλου
Δραχμές Α΄ περιόδου Αρ. κατ. 10	περ. 330-280/70	Κορηναϊκό διδραχμο	περ. 308-300
Ημιδραχμα/τριώβολα Α΄ περιόδου Αρ. κατ. 23-28 Αρ. κατ. 23, 28 Αρ. κατ. 24	περ. 330-280/70 περ. 330-280/70 περ. 330-280/70	Αργήτικα τριώβολα Κορινθιακές δραχμές Κυδωνία, ψευδο-αιγινήτικο ημιδραχμο	τέλος 4 ^{ου} -αρχές 3 ^{ου} αι. αρχές 3 ^{ου} αι. τέλος 4 ^{ου} -αρχές 3 ^{ου} αι.
Οβολοί Α΄ περιόδου Αρ. κατ. 29	περ. 330-280/70	Αταύτιστο	άγνωστη
Χάλκινη υποδιαίρεση Γ Κυκλική ασπίδα/αχμή δόρατος (60)	περ. 220-180(;	Χάλκινη πολυρρηγνιακή υποδιαίρεση Γ (56)	περ. 220-180
Ημιδραχμο Γ΄ περιόδου φτερωτή κεφαλή/κεφαλή ταύρου (106)	περ. 200-175(;	Ψευδο-ροδιακή δραχμή	περ. 210-185

Πίνακας 2. Επικεκορημένα νομίσματα Πολυρρήνιαις

Α΄ φάση: 260/50 κ.ε. (:))		Β΄ φάση: περ. 220-180 (:))	
Υποδ.	Χιλ.	Γρ.	
A	25	>5,5 (10-8) κεφ. Διονύσου/ κεφ. ταύρου	
B	18	5,5-4,5 βουκράνιο/ αιχμή δόρατος	
Γ	17-13	κεφ. Ήρας/ κεφ. ταύρου κεφ. ταύρου/αιχμή δόρατος	κεφ. ταύρου/αιχμή δόρατος κεφ. ταύρου/αιχμή δόρατος κεφ. ταύρου/αιχμή δόρατος
Δ	12-10	κεφ. Ερμή/ κηρύκειο	κεφ. ταύρου/αιχμή δόρατος κεφ. ταύρου/αιχμή δόρατος κεφ. ταύρου/αιχμή δόρατος

Πίνακας 4α. Οι χάλκινες υποδιατάξεις της Πολυρρήνιας κατά τον 3^ο-2^ο αιώνα

Υποδιαίρεση		περ. 100		περ. 87/86 κ.ε.	
Χιλιστά	Γραμμάτια				
Γ	16-13	4-2	Κεφαλή Απόλλωνα/Λέβης Αιχμή δόρατος/Λέβης	Κεφαλή Αθηνάς/γλάκα	Κεφαλή Αθηνάς/κεφαλή ταύρου
Δ	12-10	2-1	Κεφαλή Απόλλωνα/Λύρα		Κεφαλή Αθηνάς/κεφαλή ταύρου

Πίνακας 4β. Οι χάλκινες υποδιατάξεις της Πολυρρήνιας στα τέλη του 2^{ου} και τις αρχές του 1^{ου} αιώνα

Υποδιαιρέσεις	Αίγινα ¹	Κρήτη			
		Πολυρρήνια	Κυδωνιά ²	Ιεράπυτνα ³	Μειωμένος κανόνας Πολυρρήνια Κυδωνιά ⁴
Διδραχμον	± 12,20	± 11,18	± 11,10	± 11,36	± 9,61
Δραχμή	± 6,20	± 5,06	± 5,40	± 5,68 (θεωρητ.)	± 4,80 (θεωρητ.)
Ημιδραχμον	± 3,13	± 2,56	± 2,75	± 2,84 (θεωρητ.)	± 2,20 (θεωρητ.)
Διόβολον	± 2,08				± 1,60 (θεωρητ.)
Τριημιόβολον	± 1,50				± 1,50
Οβολός	± 1,04	± 1,00	± 0,90	± 0,95 (θεωρητ.)	± 1,05 (θεωρητ.)
Τριτετατημόριον	± 0,75	± 0,77	± 0,68 (θεωρητ.)	± 0,75	± 0,80 (θεωρητ.)
Ημιόβολον	± 0,50	± 0,30	± 0,45 (θεωρητ.)	± 0,48 (θεωρητ.)	± 0,40 (θεωρητ.)

Πίνακας 5α. Σταθμητικοί κανόνες στην Αίγινα και την Κρήτη κατά τον 4^ο και 3^ο αι. (με έντονους χαρακτήρες δηλώνονται οι γνωστές υποδιαιρέσεις)

Υποδιαιρέσεις	Αττική ⁵	Κρήτη			
		Πολυρρήνια	Κυδωνιά ⁶	Ιεράπυτνα ⁷	Ψευδο-Αθηναϊκά Κυδωνιά ⁸ Ιεράπυτνα ⁹
Τετραδραχμιον	± 16,50	± 14,93	± 14,35	± 14,45	± 15,15
Διδραχμιον	± 8,50	± 7,46 (θεωρητ.)	± 7,17 (θεωρητ.)	± 7,05	± 3,80 (θεωρητ.)
Δραχμή	± 4,25	± 3,73 (θεωρητ.)	± 3,60	± 3,50	± 4,02 (θεωρητ.)
Τριώβολον	± 2,88	± 2,48 (θεωρητ.)	± 2,40	± 2,32 (θεωρητ.)	
Ημιδραχμιον	± 2,16	± 1,64	± 1,80 (θεωρητ.)	± 1,74 (θεωρητ.)	
Οβολός	± 0,70	± 0,62 (θεωρητ.)	± 0,60 (θεωρητ.)	± 0,58 (θεωρητ.)	

Πίνακας 5β. Σταθμητικοί κανόνες στην Αττική και την Κρήτη, τέλη 2^{ου}-αρχές 1^{ου} αι. (με έντονους χαρακτήρες δηλώνονται οι γνωστές υποδιαιρέσεις)

¹ Σύμφωνα με τους Beer 1980, 92-93· Mørkholm 1991, 9· Kraay 1976, 329.
² Σύμφωνα με τον Stefanakis 1999, 260-264 και Stefanakis 1997, 119-125, 236-237, 253-254.
³ Σύμφωνα με την Stefanaki 2005, 75, 92.
⁴ Σύμφωνα με τον Stefanakis 1999, 260-264 και Stefanakis 1997, 119-125, 236-237, 253-254.
⁵ Σύμφωνα με την Thompson 1961, 642-48, ειδικότερα 645.
⁶ Σύμφωνα με τον Stefanakis 1999, 260-264 και Stefanakis 1997, 119-125, 236-237, 253-254.
⁷ Σύμφωνα με την Stefanaki 2005, 226, πίν. 3, 423, πίν. 16a και 424, πίν. 16b.
⁸ Σύμφωνα με τον Stefanakis 1997, 253-254.
⁹ Σύμφωνα με την Stefanaki 2005, 247, πίν. 4 και 424, πίν. 16b

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

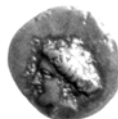
21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

32

33

33bis

35

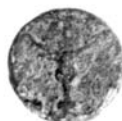
36

37

38

39

40

41

64

66

67

68

69

71

72

73

74

75

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150